

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કોપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૮૦૬

વર્ષાંક

પુસ્તકનું નામ પહેલા ગુજરાત રાજીય
પરિષદ

વિષય લૅરરરરન-:રૂનૅૅૅૅ

ગુજરાત રાજકીય પરિપદની ઉત્પત્તિ.

પ્રથમ ગુજરાત પરિપદમાં અગ્રેલાં કામકાજની વિગતો રજુ કરતાં પહેલાં આ પરિ-
 ૧. ઉત્પત્તિ વિષે અત્રે સંક્ષેપમાં વર્ણન કરવું યથાર્થજ ગણાશે. પ્રથમ તો ગોધરાના કેટ-
 ૨. શ્રદ્ધેશોનો એવો વિચાર થયો કે, મુંબઈ ઇલાકાની પ્રાંતિક કોન્કરન્સ બરવી પરંતુ
 ૩. સંબંધમાં કેટલોક મનભેદ પડ્યો એટલે તે વિચાર બાબતે મુકવાની જરૂર પડી અને
 પછી હિંદ સેવક સંસ્થાના રા. અમૃતલાલ વિ. ઠક્કરની સુચનાને અનુસરી બધા જીલ્લા-
 એને ગુજરાત પરિપદ બરવાના સંબંધમાં તેમનો શું અભિપ્રાય છે તે પુછાવવામાં આવ્યું.
 સુરત સિવાય અન્ય સર્વ જીલ્લાઓએ તેમ કરવા તરફ પસંદગી દર્શાવી અને તેમ કરવાનો
 વિચાર મળ્યુત થયો. આથી પ્રાંતિક કોંગ્રેસ કમિટીને પુછવામાં આવ્યું તેનો એ કમિટીએ
 એવો જવાબ આપ્યો કે, કોન્ગ્રેસનાં બંધારણના ધારા ઘોરણમાં કોઈ નિયમ નહિ હોવાથી
 તેઓ એવી રીતે ગુજરાત પરિપદ બરવાની છુટ આપી શકે નહિ. એ વિષે કેટલોક પત્ર
 વહેવાર ચાલ્યા પછી પ્રાંતિક કોન્ગ્રેસ કમિટીના સેક્રેટરી રા. નારાયણ મહાદેવ સમર્થને
 મળીને પરિપદ બરવાની ગોઠવણ કરવામાં આવી.

એ પછી કામ આગળ ચલાવવામાં આવ્યું. પ્રમુખ તરીકે મહાત્મા શ્રી મોહનદાસ
 કરમચંદ ગાંધીની નીમણુંક કરવામાં આવી અને એ કર્મચીર નરરત્ને તેનો સ્વીકાર કર્યો.
 આથી ઉમંગમાં ઘણો વધારો થયો. ડાક્ટર માણેકલાલ નરશીદાસ અને વકીલ રા. દલ-
 સુખભાઈ લલુભાઈ શાહે બારે ઉત્સાહથી પરિપદને ફતેહમંદ બનાવવાના હેતુથી પ્રયાસ કરવા
 માંડ્યો. તે માટે ફંડ એકઠું કરવા માંડ્યું તેમાં પંચમહાલ જીલ્લાના અને ગોધરા શહેરના
 લોકોના મળી કુલે રૂ. ૪૦૦૦ બરાબા. શેઠ પ્રભાશંકર જાનીએ શરૂઆતમાં જ ઉમંગ દેખાડી
 પોતે સારી રકમ ભરી અને પોતાની ઝોળખાણ પીછાણ અને લાગવગનો ઉપયોગ કરી
 તેમાં સારી રકમો ભરાવી આપી હતી. તેજ પ્રમાણે ગોધરાના વકીલ મંડલે પણ ફંડ
 જાહેર એકઠું થાય તે માટે બહુ સારી મહેનત કરી હતી.

પ્રથમજ વિધન નડ્યું. ગોધરા શહેર બધી બાબતે રેલ્વે સંકેતથી ઘેરાઈ ગયેલું છે
 તેલે કોઈ ઠેકાણે પરિપદ બરવા લાયક મોટો મંડપ બાંધવાની સવડ થતી નહોતી. તેમ
 જતાં એક જગા પસંદ કરી પણ છેલ્લા ભારી વરસાદના સળંગે થોડુંજ ખોદ કામ કરતાં
 માંથી પાણી નીકળ્યું અર્થાત એ જમીન મંડપ બાંધવા માટે નિરપયોગી થઈ પડી-
 મીજ જમ્બાની શોધ કરવા માંડી અને બહુ મુશ્કેલી જણાવા લાગી. તેમાં શેઠ પુનમ-
 ચંદ હરીલાલ મોદીએ ગોધરાની હદ પુરી થઈ વાવડી ગામની હદ સુધી થાય છે ત્યાં
 બાગળ પ્રભાવતી નદીના કિનારા ઉપર ઉચાણમાં આવેલી પોતાની જમીન પરિપદનો મંડપ
 બાંધવા સારા આપવાનો ઉમંગ દેખાડ્યો જે માગણી કમિટીએ ઉપકાર સાથે સ્વીકારી ત્યાં
 મંડપ બાંધવા કરાવ્યું. એવીજ ઉદારતાથી શેઠ ઇરમાઇલ સીદીક મી. વમેરેએ મંડપ
 બાંધવા માટે લાકડકામ આપવા કહ્યું. મંડપ બાંધવાનું કામ શરૂ કરવામાં આવ્યું તેમાં પણ
 કેટલુંક કામ થયા પછી વળી વિધન નડ્યું. કદી પણ આજ્ઞા ન રાખી શકાય એવી રીતે
 હોતો વખત વીતી ગયેલો છતાં પરિપદ મળવાના માત્ર થોડાજ દિવસ બાકી હતા ત્યારે
 ૧ સમત વરસાદ પડ્યો અને મંડપ બાંધવાનું કામ લગભગ અર્ધુ થઈ ગયેલું તે બધું
 મરું અને કરેલી મહેનત રદ મઈ એટલુંજ નહિ પણ બાકી રહેલા થોડાજ સમ-
 દ્રીથી તે સર્વ કામ પાછું નવે સરથી કરી મંડપ તૈયાર કરવાનું માથે બાંધી પડ્યું.

બહુજન મુશ્કેલ હતું પણ રા. ચુનીલાલ છગનલાલ વેંઘ અને રા. અંબારામ ત્રિજી પંડ્યાએ રાતદિવસ અસાધારણ મહેનત ઉઠાવી સુંદર મંડપ વખતસર તૈયાર કર્યો કમિટી તેમનો આ સ્થળે ધન્યવાદ પૂર્વક ઉપકાર માને છે.

ગોધરા શહેરમાં ઘોડા ગાડીઓની સગવડ જોઈએ તેવી નહિ હોવાથી વડોદરાથી ક્ષીક ઘોડાગાડીઓ ખાસ આ પ્રસંગ માટે બોલાવવી પડી હતી અને તેની વ્યવસ્થા સુ રાખવા માટે રા. વીઠલદાસ કરસનદાસ શાહે બારી મહેનત કરી હતી, આખા ગુજરાત પ્રાંત અને મુંબઈ સુધીથી આવનારા પરાણાઓને ઉતારો આપવા માટે શહેરના માનવંત શ્રીમંતો શેઠ હાજી ઇબ્રાહીમ દડી. રા. સા. બાકિરાવ દેસાઈ, શેઠ દારકાદાસ દેસાઈ વગેરેએ ઉદારતાથી પોતાનાં મકાનો કમીટીને હસ્તક સોંપી પરિપક્વતા કામને કોમતી મદદ આપી હતી. એ સર્વ તેમજ અન્ય જે જે ગૃહસ્થોએ કમિટીને તેના કામમાં સરળતા કરી આપવા મદદ કરી તેમનો આ સ્થળે અંતઃકરણ પૂર્વક ઉપકાર માનીએ છીએ.

મંડપની રચના સાદી પણ સુંદર અને દશહજાર માણસ સારી રીતે બેસી શકે તેવી સગવડ ભરેલી કરવામાં આવી હતી. પેસતાં મોખરા ઉપર ૩, બે બાજુએ દરેક તરફ બે અને પાછળ ૧, મળી કુલ ૮ દરવાજા બનાવવામાં આવ્યા હતા. મોખરાના સડેથી મુખ્ય મધ્યના દરવાજા ઉપર હિંદ દેવીનું ચિત્ર ઉતારવામાં આવ્યું હતું. અંદર પેસતાં બંધી બાજુએ વાવટા તોરણ અને પુષ્પમાળાઓ બાંધવામાં આવી હતી અને સામે પ્લેટફોર્મ ચાર પાંચ ફીટ જેટલું ઉંચું બનાવવામાં આવ્યું હતું, જેના ઉપર એક તરફ સ્ત્રીઓ અને બીજી તરફ સ્વાગત કમિટીના સભ્યો અને ડેલીગેટો માટેની બેઠકો રાખવામાં આવી હતી. વચમાં વળી આશરે બસો માણસ બેસી શકે તેવું પ્લેટફોર્મ પ્રમુખ અને માનવંતા પરાણાઓ માટે બનાવવામાં આવ્યું હતું. મંડપની મધ્યમાં વક્તાઓ માટે એક ઉંચો માંચડો ઉભો કરવામાં આવ્યો હતો જેને ફરતી બંધી બાજુએ ખુરશીઓની બેઠક પ્રતિનિધિઓ અને પ્રેક્ષકો માટે ગોઠવવામાં આવી હતી છેવટે મંડપની ત્રણે બાજુએ સરકસના જેવી જેલેરી ચણવામાં આવી હતી જે પ્રેક્ષકોની મોટી સંખ્યા માટે સગવડ ભરી થઈ પડી હતી. એ ગેલ ચણવા માટે કરેલા કોટ ઉપર મંડપની બહાર લીલોતરી ઉગાડવામાં આવી હતી. મંડપ આગળ ઝાડનાં કુડાં વગેરે ગોઠવેલાં હોવાથી બગીચા સરખો રમ્ય દેખાવ થઈ રહ્યો હતો બાજુમાં ચાહપાણીની સમાજનો માટે સગવડ કરવામાં આવી હતી. મંડપના મુ' દરવાજા પાસે એક બેન્ડ હાજર રહેતું હતું તે માનવંત પરાણાઓને સુંદર સરોહો વળ આવકાર આપતું હતું. મુખ્ય પ્લેટફોર્મને ખાસ શુભચિન્તામાં આવ્યું હતું. ઉંચા પ્રકારના કોચ અને ખુરશીઓ ગોઠવવા ઉપરાંત તેની પીઠે આવેલી મંડપની દીવાલ ઉપર પરિપક્વ ઉદ્દેશના બરાબર અનુસરતાં ત્રણ વાક્યો “ હોમરૂલ મારો જન્મસિદ્ધ હક છે ” “ આત્મવા ગુમાવવા કરતાં શારીરિક સ્વતંત્રતા ગુમાવવી બહેતર છે ” અને “ વઢે માતરમ ” વાક્યોનાં તેમજ આકર્ષક મિત્રોના પડદા ટાંગવામાં આવ્યા હતા.

એ પ્રમાણે પ્રથમ ગુજરાત પરિષદને સ્વરૂપમાં સુંદર અને સગવડમાં સંપૂર્ણ બનાવવા માટે બની શક્તી દરેક તબવીજ કરવામાં આવી હતી. જે ઉમેદથી આ સર્વ કરવામાં આવ્યું હતું તે પાર પડેલી જોવાનો દિવસ નજદીક આવ્યો. કોન્ફરન્સનું કામકાજ તા. નવેમ્બરથી શરૂ થવાનું હતું. તેના પ્રમુખસ્થાનને દીપાવવા માટે પ્રમુખ મહારામા તા. ૨ જીને દિને પધાર્યા હતા.

પ્રમુખ મહાત્મા ગાંધીજીની પધરામણી.

પ્રમુખ મહાત્મા ગાંધીજી પધારવાના હોવાથી શહેરની પ્રજામાં આજે બારે ઉમંગ શો જણાતો હતો, તેઓશ્રીને સરખસના આકારમાં, તેમનો ઉતારો જેની શેઠ દડીના બંગલે વ્યવસ્થા રાખવામાં આવી હતી, ત્યાં સુધી લેઈ જવા માટે, રા. ચંદુલાલ કંદાસ પારીખ અને મણીલાલ વાડીલાલવાળા રા. મોહનલાલે ખાસ તૈયારીઓ કરી હતી. તે માટે એક અલાહેદુ ફૂટ ઉભું કરવામાં આવ્યું હતું. મહાત્માશ્રીને સ્વાગત કરવા માટે ત્રણ વડોદરાથી ચોક્કડીમાં બોલાવવાનાં હતાં અને તેને શહેરનો ભાગ શરૂ થતાં જ આરંભ ઉભું કરવામાં આવ્યું હતું તેની ઉપર બેસાડવામાં આવ્યાં હતાં. શહેરમાં સ્થળે સ્થળે અનેક કારનાં આવકાર આપનારાં, આશા દર્શાવનારાં અને સ્વરાજ્ય તેમજ હોમરૂલ મેળવવાનાં ચાસા પ્રદર્શિત કરનારાં વાક્યોના પાટીઓ અને તોરણો લટકાવવામાં આવ્યા હતાં.

તેન આવવાનો વખત થતા પહેલાં બહુ વખતથી લોકોએ સ્ટેશન તરફ ચાલવા માંડ્યું આશરે ત્રણ હજાર માણસ સ્ટેશન પર હાજર થયું હતું. આજે તેન હમેશ કરતાં મોટી જતાં ત્યાંથી મેદની ઓછી થઈ નહોતી. સ્વાગત મંડળના પ્રમુખ રા. મણીલાલ હરીલાલ મહેતા અને એ મંડળના સંખ્યાબંધ સભ્યો તેમજ સ્વયંસેવક મંડળના કેપ્ટન મી. પી. એમ. શાહ અને સંખ્યાબંધ સ્વયંસેવકો પ્લેટફોર્મ ઉપર ગયા હતા. એ ઉપરાંત અન્ય પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થોની પણ મોટી સંખ્યા ત્યાં હતી, ગાડી લગભગ એક વાગે ગોધરા આવી પહોંચી. સ્ટેશનમાં ગાડી દાખલ થતાંજ “ વંદે માતરમ્ ” “ મહાત્મા ગાંધીજીની જય ” અને “ હિંદ મૈયાની જય ” ના અવાજો પ્લેટફોર્મ ઉપરનાં તેમજ બહારનાં માણસોએ જોર-શોરથી કર્યા. કર્મવીર ગાંધીજી અને તેમનાં પત્ની સૌ. કસ્તુરબાઈ ત્રીજી વર્ગના ડાઆમાં બેઠા હતા. ગાડી થોભતાંજ સ્વાગત મંડળના પ્રમુખ રા. મણિલાલ હરિલાલ મહેતાએ ડાઆમાં વખત થઈ તેમને પુષ્પમાળ અર્પી સ્વાગત કર્યું. એ પછી કર્મવીર ગાંધીજી ગાડીમાંથી ઉતર્યા. તેણે પોતાનો સંદેહ ખાદીનું પહેરણ માત્ર પહેર્યું હતું અને તે ઉપર ગરમ ધાત્રણી ઓઢી હતી. માત્ર ઉપર સંદેહ ટોપી હતી. પગ ઉધાડાજ હતા. તેમનાં પત્ની સૌ. કસ્તુરબાઈએ પણ સાફ લીલું વસ્ત્ર પહેર્યું હતું. તેમને બહાર લેઈ જવા એ ઘણું મુશ્કેલ હતું પણ સ્વયંસેવકોએ એ ઉપર હારબંધ ઉભા રહી સરળતા કરી આપી અને દૈવી દંપતી સ્ટેશન બહાર જઈ પહોંચા અને તેમને માટે ખાસ તૈયાર રાખવામાં આવેલી રા. દેસાઈજીની ગાડીમાં બેસાડ્યાં. તેની સમીપમાં દક્ષિણ આફ્રિકાવાળા શેઠ ઇમામ એ. કે. બવાકસીર અને પરિવહમાં સ્વાગત મંડળના પ્રમુખ રા. મણિલાલ હરિલાલ મેતા બેઠા હતા. સ્ટેશન બહાર ગયા પછી સ્વયંસેવકોએ “ અમે તો પંચ મહાલીઓ, અમારા હસ્તને જોડી ” નું ગીત સપ્રેમ ગાયું. સ્વયંસેવકોમાં કેટલાક દાઉદી વહોરા કોમના યુવકોની હાજરી બહુ ધ્યાન ખેંચતી હતી.

એ ગીત ગવાઈ રહ્યા બાદ સરખસ વ્યવસ્થાપૂર્વક આગળ ચાલ્યું. સ્વયંસેવકો એક સેન્ય રૂપે આગળ ચાલતા હતા. તેમના માનનીય કેપ્ટને સેનાપતિની ઢપથી ઘોડા ઉપર સ્વારી કરી હતી. મેદની દર પળે વધતીજ જતી હતી અને સ્વયંસેવકો માટે તેને કામુમાં રાખતી અશક્ય થઈ પડે તેમ હતું તથાપિ તેમણે ધીરજથી અનેક ધક્કા મુકી સહીને પણ એકંદરે સારા બહોળસ્ત જાળવ્યો હતો સરખસ શેઠરા બાગેળ તરફ આગળ વધતું હતું ત્યાં રસ્તામાં એક સ્થળે “ Home Rule is my Birthright ” એ સુવર્ણ મય શબ્દો નજરે પડતા હતા. શહેરા બાગેળથી સરખસ સરોવરની દિશાએ વળ્યું. પુણ્યભાવથી સ્થળે સ્થળે વંદનીય

દપતિનો પુષ્પાદિથી આદર સત્કાર થતો હતો. સર્વ રસ્તા વાવટા તોરણ છત્તાદિથી શણ-
હતા અને તેમાં વચે વચે “સ્વરાજ્ય વિના સુરાજ્ય અસંભવ છે.” “દેશ બંકલે
જીવે” વિગેરે મુદ્રાલેખ આકર્ષણ થાય તેમ ગોઠવવામાં આવ્યા હતા. મહાત્મા મ
મોદ વલ્લિક શાંતિના હોવાથી તળાવ દરવાજા પાસે તે શાંતિ તરફથી “કર્મવીર મ
વિચારણ” ઇચ્છનારો મુદ્રાલેખ ટાંગવામાં આવ્યો હતો. એજ પ્રમાણે સોની શાંતિ તઃ
“ધણું જીવે” નો એક લેખ ટાંગવામાં આવ્યો હતો. સરઘસ વચમાં સ્વરાજ્ય સ
ગીતો ગાતું ગાતું સાંતરીયા બજારમાં દાખલ થયું. આ સ્થળે ઉત્સાહ અસાધારણ દો
ગાયર થતો હતો. કાપડીઆ બાઇઓએ સુંદર સાડીઓ અને સુશોભિત વસ્ત્રના તાકાઓનાજ
તોરણો બનાવી ભવ્ય દેખાવ કરી મુક્યો હતો. ત્યાંથી સરઘસ મોટા બજારમાં દાખલ થયું ત
ત્યાં તંબોળીઓએ પાનનાં, સુતારોએ લાકડાંનાં રમકડાંઓનાં, શાકપાનવાળાઓએ વિ
પ્રકારનાં શાક બાજનાં છત્તાદિ વિવિધ પ્રકારનાં તોરણો અને મુદ્રાલેખો ટાંગી અનહદ
કરી હતી. લોકોની ઠંક પણ વધતીજ ચાલતી હતી એટલુંજ નહિ પણ ખારીઓ, ઝર
અગાથીઓ વગેરે પ્રેક્ષકોથી ખીચોખીચ ભરાઇ ગયેલાં નજરે પડતાં હતાં. તે
દપતિનાં દર્શન કરી તેમને એક હાથ બેડી વંદન કરતાં હતાં તે પછી થોડીવાર સુથારની
વાડી પાસે રોકાઇ કર્મવીર દપતિને શેઠ દડી વાલાની વાડીએ લેઇ જવામાં આવ્યાં હતાં.

લોકમાન્ય બાળગંગાધર તીલકની પધરામણી.

એજ પ્રમાણે લોકમાન્ય બાળગંગાધર તીલક પણ આ પરિષદને શોભાવવા માટે
બાળ દિવસે ગોધરા આવી પહોંચ્યા હતા તેમને પણ તેવોજ હર્ષભર્યો અવકાર ગોધરાની
પ્રજાએ આપ્યો હતો. લોકમાન્ય તીલકની ત્રેન આવી પહોંચતાં સ્ટેશન ઉપર હાજર રહેલાં
ઓએ વહે માતરમના ચાલુ ધોણથી ગગન ગગલી મુક્યું હતું. ત્રેનમાંથી ઉતરી તેઓ
વેપરીગરમમાં ગયા. જ્યાં મહાત્મા ગાંધીજી તથા મી. ઇમામ સાહેબે તેમને સ્વાગત કર્યા હતા.
થોડીવાર ત્યાં વાર્તાલાપ કર્યા પછી સર્વ બહાર ગયા. લોકમાન્ય તીલક તેમને માટે
તૈયાર રાખવામાં આવેલી ગાડીમાં બિરાજ્યા એટલે સંખ્યાબંધ માણસોએ તેમને
અપ્યા હતા. બાદ તેમને સરઘસના રૂપમાં શહેરમાં લેઇ જવામાં આવ્યા હતા.
ગાંધીજી જે રસ્તેથી પસાર થયા હતા તે સર્વ રસ્તાઓ ઉપર કરવામાં આવેલી સુશોભિ
દળુ કાયમ રાખવામાં આવી હતી, અને પરિષદનું કામ શરૂ થવાનો વખત
થયેલો હોવાથી જગ્યા મેળવવાને સંખ્યાબંધ માણસો મંડપ તરફ ગયેલાં હોવા છતાં
ધસમાં પણ સંખ્યાબંધ માણસોએ ભાગ લીધો હતો અને લોકમાન્યને સ્થળે સ્થળે પ્રેમ-
પૂર્વક સારો આવકાર આપવામાં આવ્યો હતો. પરિષદના મંત્રી રા. વામન સીતારામ
મુકાદમના ઘર પાસે જઈ પહોંચતા સરઘસ વેરાયું હતું.

ઝોનરેબલ મી. મહમદ અલી ઝીજ્ઞાની પધરામણી.

ઝોનરેબલ મી. મહમદઅલી ઝીજ્ઞા બેરીસ્ટર અને મી. જમનાદાસ દારકાદાસ આ પરિષદમાં
હાજરી આપવાને ખાસ ગોધરા પધાર્યા હતા, તેમને પણ ગોધરાની પ્રજા તરફથી સારો આવકાર
અપ્યો હતો. તેઓને પણ સ્ટેશન ઉપરથી ઉતર્યા પછી શહેરના કેટલાક ભાગ સુધી સરઘસના
રૂપમાં લેઇ જવામાં આવ્યા હતા. ઝોનરેબલ મી. ઝીજ્ઞાની પધરામણી મુસલમાન બાઇઓને
માટે ખાસ ઉત્સાહપ્રેરક નીવડી હતી. શહેરની હિંદુ પ્રજા અને મંદિરાના પુનરીઓએ ઝોનરેબલ
મી. ઝીજ્ઞા અને મી. જમનાદાસ દારકાદાસને પ્રેમપૂર્વક સારો આવકાર આપ્યો હતો.

પહેલી ગુજરાત રાજકીય પરિષદ.

પ્રથમ દિવસ.

(તા. ૩-૧૨-૧૭.)

કામકાજ બે વાગે શરૂ કરવાનું હતું છતાં લોકોએ અગીઆર વાગતાંથી પરિષદના મંડપ તરફ ચાલવા માંડ્યું હતું. શહેરથી ડેઠ મંડપ સુધી પરિષદમાં જનારાઓની હાર આખે રસ્તે અસ્ખલિત ચાલી રહેલી જણાતી હતી. કામ શરૂ કરવામાં આવ્યું ત્યાં સુધીમાં મુંબઈ, ગુજરાત અને કાઠિયાવાડના વિવિધ કોમનાં દશ હજાર કરતાં વધારે માણસો મંડપમાં હાજર થઈ ગયાં હતાં. હિંદુ, મુસલમાન, પારસી એ સર્વ કોમના પ્રતિનિધિઓ દોન્દરનસમાં નજરે પડતા હતા. ગીરદી એટલી થઈ ગઈ હતી કે આ વખતે વ્યવસ્થા જાળવવા માટે સ્વયંસેવકોને બહુ મહેનત ઉઠાવવી પડી હતી. સભાજનોમાં આશરે પાંચસો જેટલી સન્નારીઓ પણ હતી.

પ્રમુખ મહાત્મા મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધીજી વખતસર સભામંડપમાં દાખલ થતાં સભાજનોએ તેમને તાળીઓના ચાલુ અવાજોથી વધાવી લીધા હતા.

સભાનો ઉત્સાહ અપૂર્વ જણાતો હતો. જેમ જેમ વખત થતો ગયો તેમ તેમ આ શુભ કાર્યનો આરંભ થયલો જોવાની આતુરતા વધતી જતી હતી. દરેક રીતે સભાના દેખાવ ઉત્સાહ અને આનંદથી ભરપૂર જણાતો હતો.

સભાજનોના અત્યંત આનંદ વચ્ચે સૌ. કુંવરબાઈ દેવજીભાઈ કલ્યાણજીની આગવાની નીચે આશરે પંદરેક કુમારિકાઓએ કાર્યક્રમનો પ્રારંભ કર્યો. “ગુણવંતી ગુજરાત”નું નીચું સંગીત મધુર સ્વરે તેમણે ગાયું હતું.

ગુણવંતી ગુજરાત, અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

નમિયે નમિયે માત ! અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

મોંઘેરાં તુજ મણિમંડપમાં જુકી રહ્યાં અમ શીશ !

માત મીઠી ! તુજ ચરણ પડીને માગીએ શુભ આશિષ ! અમારી,

મીઠી મનોહર વાડી આ ત્હારી નંદનવન શી અમોલ !

રસકૂલડાં વીણતાં વીણતાં ત્યાં કરીએ નિત્ય કંઠોલ !-અમારી.

સન્ત મહન્ત અનન્ત વીરોની બહાલી અમારી માત !

જય જય કરવા ત્હારી જગતમાં અર્પણ કરીએ જાત !-અમારી.

ઉંડા ઘોર અરણ્ય વિષે કે સુંદર ઉપવન માંય;
 દેશ વિદેશ અહોનિશ અન્તર એકજ તહારી છાંય !—અમારી.
 સરસરિતા રસભર અમીઝરણાં, રત્નાકર ભરપૂર;
 પુણ્યભૂમિ ફલકૂલ ઝૂમી, માત ! રમે અમ ઉર !—અમારી.
 હિન્દુ મુસલમાન પારસી સર્વે માત ! અમે તુજ બાળ;
 અંગ ઉમંગ ભરી નવરંગે કરીએ સેવા સહુ કાળ !—અમારી.
 ઉર પ્રભાત સમાં અજવાળી, ટાળી દે અંધાર !
 એક સ્વરે સહુ ગગન ગજવતો કરીએ જયજયકાર !—અમારી.
 નમિયે નમિયે માત અમારી ગુણવંતી ગુજરાત !

વંદે માતરમ્

એ પછી ગાંધર્વ મહા વિદ્યાલયવાળા મી. દેસાઈ “ વંદે માતરમ્ ” નું ગીત ગાવા ઉઠ્યા.
 સભાજનો પણ સર્વે ઉભા થયા અને મી. દેસાઈએ તે મધુર કંઠે ગાયું:—

વંદે માતરમ્ । સુખલાં, સુરલાં, મલયજશીતલામ્ શશ્યશ્યામલામ્ । માતરમ્ ॥ શુભ-
 ન્યોત્નાપુલકિતયામિનીમ્ । કુલ્લકુસુમિત દુમલ્લશેભિનીમ્, સુહાસિનીમ્, સુમધુરભાષિણીમ્ ।
 સુખદાં, વરદાં, માતરમ્ ॥ ૧ ॥

સપ્તકોટિકંઠકલકલનિનાદકરાલે । દ્વિસપ્તકોટિભુજધૃતખરકરવાલે । અબલા તુમિ કશિ
 યાત્ર યલે' । બહુબલ ધારિણીમ્ ॥ નમામિ તારિણીમ્ । રિપુદલવારિણીં, માતરમ્ ॥ તુમિ
 વિદ્યા તુમિ ધર્મ, તુમિ હૃદય તુમિ મર્મ, તુમિ પ્રાણ શરીરીં । તુમિ જનનિ બાહુચી શક્તિ ।
 તુમિ હૃદયિચી ભક્તિ । સ્થાપિયલી તુઝિ ગે મૂર્તિ । મંદિરી, મંદિરી ॥

તૂંચ દુર્ગા દશપ્રહરણુધારિણી । કમલા કમલદલવિહારિણી । વાણી વિદ્યાદાયિની । નમામિ
 ત્યામ્, નમામિ । કમલાં, અમલાં, અતુલાં, સુખલાં સુદલાં માતરમ્ ॥

વંદે માતરમ્ । શ્યામલામ્, સરલામ્, સુરમતામ્, ભૂષિતામ્, ધરણીં, ભરણીં,
 માતરમ્ ॥ ૨ ॥

સત્યાગ્રહી વીરને સ્વાગતમ્.

બ્રહ્મચારી જનાર્દન શર્માએ તે પછી મહાત્મા ગાંધીજીએ સ્વાગત કરનારું એક કાવ્ય
 નીચે પ્રમાણે ગાઇ સાંભળાવ્યું:—

ગુર્જરી પ્રાચી કૂંજે આ ગોધરાને ગોંદરે,
 ગુજરાત આમંત્રે પધારે દેવી આસન પાથરે.—
 ધોડશી પૂજા કરે ગુર્જર તનુજે આપની,
 ભોળી પ્રજા લેળી મળી આજે ઉતારે આરતી.—
 ઐ કોમ નરનારી તમારા ચરણમાં માથું મૂકી,
 દુઃખીયાં કરે છે પ્રાર્થના રે' સાંભળો સત્યાગ્રહી.—

ગુજરાતના ટાળો તમોગૂણ ને રમેગૂણ હે ગુરૂ,
પાઠો પઢાવો સત્યના રાખો હમારી આખરૂ.—

દુનિયા બનાવો એક રાગ દ્વેષ સૌના ટાળજો,
શાન્તિ તાણું સામ્રાજ્ય સ્થાપી વિશ્વ આખું પાળજો.—

અન્યાય ગૂજરે જે પરે તેની તમે બહારે ચઢો,
ન્યાય આપી દેવ મોહન સર્વમાં શાન્તિ કરો.—

ગુજરાતની ભોળી પ્રજાની દાદ હરનીશ સાંભળો,
આ વિશ્વની સત્યાગ્રહે સંભાળ લ્યો સંભાળ લ્યો.—

આટલી આજ છે બાપુ-પ્રાર્થના ગુજરાતની,
દયાળુ દીલમાં લેજો-રંક આ પંચમહાલની;
સ્વાગત કરે શું ગુર્જરી ભોળી પ્રજા છે બાપડી,
આપે છતાંયે બહાલથી આ ભૂજવી પુષ્પાંજલી.

ॐ यज्ञेन यज्ञमय जन्तुदेवा स्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् ॥
तेहना कम्महिमानः सचन्त जत्र पूर्वे साध्याः सन्तिदेवाः ॥

આ ભુની પુષ્પાંજલીથી પુષ્પમાળા આપીએ,
પ્રત્યક્ષ કળિયુગના પ્રભુ મોહન હૃદયમાં સ્થાપીએ.
રાંકડાંના બહાલમાં જે કંઈ અવિનય હોય તો,
ક્ષત્રવ્ય દેવા દીલમાં જરિયે ન ઓછું લાવશો;
જયજય હજો જયજય હજો સત્યાગ્રહીની જય હજો,
ગુજરાત-ભારત-વિશ્વની સૌ આપનાથી જય હજો.

સ્વાગત મંડળના પ્રમુખ રા. મણિલાલ હરીલાલ મહેતાનું ભાષણ.

એ પછી મંડળના પ્રમુખ રા. મણિલાલ હરીલાલ મહેતાએ તાળીઓના અવાજ વચ્ચે ઉભા થઈ પોતાનું સ્વાગત કરનારું ભાષણ શરૂ કર્યું, જે નીચે પ્રમાણે હતું:—

સ્વદેશ પ્રેમી બંધુઓ તથા ભગિનીઓ,

સ્વાગત મંડળ તરફથી, બધે સમસ્ત પંચમહાલની પ્રજા તરફથી હું અત્યંત હર્ષ, ઉત્સાહ અને અંતઃકરણમાં સ્વતઃ ઉડતા સ્નેહના ઉમળકાથી આપ સર્વનો સત્કાર કરું છું. આર્ય આતિથ્યનો આદર્શ તો એટલો બધો ઉંચો છે કે આજકાલ પાશ્ચાત્ય સંસ્કારથી વિકૃત ધ્યેષ્ણા જમાનામાં આપણને એના સત્ય રૂપનો ખ્યાલ પણ ના આવી શકે; પરંતુ વર્તમાન સમયમાં હિન્દમાં જે ભગૃતિ થએલી છે તેણે અમારી ધોર નિદ્રાને નિવારી જે કર્તવ્ય પ્રતિ યોગ્યા છે તેજ દર્શાવી આપે છે કે અમારામાં-આપણામાં આર્ય ગૌરવનો છેક અભાવ થઈ ગયો નથી, અને અમારી પ્રવૃત્તિ એજ અમારા શુદ્ધ અંતઃકરણના ભાવોની-પ્રેમની-

પ્રતીતિ છે. સત્ય પ્રેમની પ્રતીતિ કરવાનું આદરસત્કારના બાલ્ય આડંબરોની જરૂર નથી, અમારા ભાવ તરફ લક્ષ આપી અમારા આતિથ્યની અસંખ્ય ન્યૂનતાઓ પ્રતિ ઉપેક્ષા કરવાની ઉદારતા આપ કરશે. આપ માંહેના કેટલાક અત્યંત અગવડ વેદી અને મહાન ભોગ આપી અત્યારે પધાર્યા છો તેમનો સત્કાર મંડળ તરફથી હું આભાર માનું છું અને જે મહાશયોએ આપણા પ્રાંત સાથે સંબંધ નહીં હોવા છતાં, અમારા આગ્રહપૂર્વક કરેલા નિમન્ત્રણોના સ્વીકાર કરી અમને ખાસ ઉત્તેજન આપવાની ખાતર જ પોતાના અમૂલ્ય સમય અને પ્રવૃત્તિઓનો ભોગ આપેલો છે તેને માટે તો અમે એમના સદાના ઋણીજ રહીશું.

આ પરિષદનું કામકાજ શરૂ કરતા પહેલાં આપણે એક ફરજ અદા કરવાની છે અને તે એ છે કે આપણુ સઘળાએ હિન્દના ભાષ્મ પિતામહ સ્વર્ગસ્થ ડૉક્ટર દાદાભાઈ નવરોજીના અવસાન માટે શોક પ્રદર્શિત કરવો જોઈએ. દાદાભાઈનું જીવન એટલું અર્થુ પ્રતિભાશાળી, ઉચ્ચગામી અને કર્તવ્યપરાયણ હતું કે ભારતના ઇતિહાસમાં એવાં દ્રશ્યંતો ભાગ્યેજ દ્રષ્ટિગોચર થશે. અને તેટલા ‘માટે હિન્દના દેશભક્ત યુવાનો માટે તે ચિરકાળ આદર્શરૂપ લેખાશે. દાદાભાઈએ એમની યુવાવસ્થાથી તે ઠેઠ અવસાન પર્યંત હિન્દ મૈયાની ભિન્ન ભિન્ન દિશાઓમાં એવી અદ્વિતીય અને એકનિષ્ઠ સેવા ઉઠાવેલી છે કે, તેનું વિસ્મરણ કોઈ પણ કૃતચી હિન્દીને નહીં થાય. તેમણે અળવેલી સેવાઓની પરાકાષ્ટા તો સને ૧૯૦૬ માં કલકત્તામાં મળેલી હિન્દી રાષ્ટ્રીય પરિષદ સમક્ષ ભારત સંતાનોને પરતંત્રતાથી મુક્ત થવા “સ્વરાજ્ય” ના માર્ગે ચઢવાના બોધમાંજ સમાએલી છે. તે દિવસથી સમસ્ત હિન્દના રાજપ્રીય વાતાવરણમાં “સ્વરાજ્ય” ની ભાવના સુવર્ણાક્ષરે કોતરાઈ છે અને પ્રત્યેક દેશભક્ત હિન્દીને પ્રસંગોપાત પ્રોત્સાહિત કરી કર્તવ્યનિષ્ઠ થવા પ્રેરે છે. ખીજું એક નોંધ લેવા જેવું અવસાન કલકત્તાના સુવિખ્યાત બેરીસ્ટર મી. એ. રસુલનું થયેલું છે. મી. રસુલ જે થોડા મુસલમાન નેતાઓ બહાર પડેલા છે તે માંહેના મુખ્ય હતા અને ધારાસભામાં તેમણે જે નિરૂત્તાથી કામકાજ કરેલું છે તેથી સૌ કોઈ જાણીતા છે.

આવી પરિષદ પંચમહાલમાં પ્રથમ છે એટલુંજ નહીં પરંતુ આખા ગુજરાતમાં પ્રથમ છે અને તેથી કરીને તેના અસ્તિત્વની આવશ્યકતા અને ઉદ્દેશ વિગેરેના નિર્ણય કરવાનું પ્રથમ પ્રાપ્ત થાય છે. એક તો કોઈપણ પ્રજાનું ગૌરવ તે તેની પ્રજાપણાની ભાવના દ્રઢ કરવા એકતાની જરૂર છે. હું અમદાવાદી છું, નડીઆદી છું, ભરૂચી છું, સુરતી છું, ગોધરાનો છું, એ ભાવ પ્રજાપણાની ભાવનાનો પોષક નથી પણ બાધક છે. તેટલા માટે તેવા ભિન્નભાવ વિસારે પાડી હું ગુજરાતી છું એ ઉદારભાવ જાગૃત કરી સમસ્ત ગુજરાતનું ઐક્ય કરવું તે મુખ્ય હેતુ તો સર્વ કોઈ સમજી શકે તેમ છે. ખીજી વાત એ છે કે ધણી વખત સત્તાધિકારીઓ તરફથી એવી દલીલ રજૂ કરવામાં આવે છે કે સ્વરાજ્યની માગણી અને તેને મેળવવાને કરવામાં આવતી ચળવળ એ તો ફક્ત મીઠમર અનુભવ વગરના યુવાની-આઓની બિન-જરૂરી ધમાલ છે અને સામાન્ય પ્રજા તો સરકારના ચાલતા વહીવટથી સંતુષ્ટ છે. આ દલીલમાં કેટલે અંશે સત્ય સમાએલું છે તે વાત બાળુએ મુકીને તે દલીલનો સંગીન અને સચોટ રદીઓ આપી શકાય તેટલા માટે તેમજ દેશની પરિસ્થિતિથી નાનામાં નાનાં ગામડામાં રહેનાર મનુષ્ય પણ જાત રહે અને પરિણામે લોકમત કેળવાઈ સ્વમાન અને સ્વાતંત્ર્યનું વાતાવરણ બંધાય તે પણ આવી વિભાગની પરિષદની જરૂરીઆત

દર્શાવે છે. વળી એક પ્રશ્ન એ ઉદભવે છે કે સમસ્ત હિન્દની રાષ્ટ્રીય પરિપદ તેમજ ઇલાકાની પરિપદો ભરાય છે તો આખી વિભાગની પરિપદની શી જરૂર છે ? જવાબ સહજ ને સરળ છે. ઉક્ત પરિપદોને અંગે કામનું પ્રમાણ તેમજ મહત્ત્વ પુષ્કળ અને ગંભીર હોય છે અને પરિણામ એ આવે છે કે વિભાગના પ્રજ્ઞાની ચર્ચા કાંતો હાથ લાઇ શકાતી નથી અથવા તો તેમને પુરતો ન્યાય થઇ શકતો નથી. તેની સાથે એ વાત તો સ્પષ્ટ છે કે પ્રત્યેક પ્રાંતની વ્યક્તિ પરત્વે ઉત્તરિમાર્ગ આખા હિન્દની ઉત્તરિ સમાએલી છે. તેટલા માટે વિભાગના પ્રજ્ઞા વિસારે ના પડે તથા અમુક પ્રાંત જે દેશ શરીરનો એક અવયવ છે તે જ્યારે ખીજા પ્રાંતો દેશાત્મતાના માર્ગમાં અસ્પષ્ટિત પ્રયાણ કરે જાય ત્યારે શિથિલ થઇ અગ્નિ અવસ્થામાં ગોથાં ખાયાં ન કરે તે સ્પષ્ટ થી પણ આવી પરિપદોની પ્રવૃત્તિ સામીત થાય છે.

હવે એક વધારે મહત્ત્વની આવૃત્તિ પ્રતિ લક્ષ્ય દોરવું ઘટે છે. જે જે રાષ્ટ્રીય અને ઇલાકાની પ્રાન્તિક પરિપદો ભરવામાં આવે છે તેના કામકાજની ચર્ચા મોટે ભાગે વિદેશી ભાષામાં જ ચાલે છે. અને જ્યારે લખી પાંચી શકે તેવા મનુષ્યોની ગણના સમસ્ત હિન્દમાં ઘણીજ દિલ્લીરી અને શરમ સાથે જાહેર કરવું પડે છે કે માત્ર સાત આઠ ટકાથી વિશેષ નથી ત્યારે વિદેશી ભાષા સમજવારની સંખ્યા તો તેથી પણ ન્યૂનજ હોવાને લીધે જનસંસુદાયનો મોટો ભાગ તેમાં ભાગ લેવાથી વિમુખ રહે છે. વળી જે દેશ સ્વરાજ્ય માટે તલપાપડ થઇ રહ્યો છે, જેને સ્વદર્શી પણ સ્વમાનનું ભાગ છે, જેનામાં ટેક છે, અને જેને પોતાની માતૃભૂમિ અને માતૃભાષા પ્રતિ પૂજ્યભાવ છે તે તો તરતજ પોકારી ઉઠશે કે વિદેશી ભાષાને સત્તર પાણી આપી, આપણા વિચારની આપ લે આપણી પરમપૂજ્ય અને પ્રિય માતૃભાષા દ્વારાએજ થવી જોઇએ. હિન્દી સંસારનું બંધારણ કંઇ વિચિત્ર છે. જેમ નાત જાતના ભાગો અને પેટા ભાગો અસંખ્ય છે તેવીજ સ્થિતિ ભાષાની આવૃત્તિમાં પણ છે. માટે જ્યાં સુધી સમસ્ત હિન્દની એક ભાષા ન થાય ત્યાં સુધી પોતપોતાના પ્રાન્તમાં પ્રચલિત ભાષાદ્વારા તે અમુક ભાષા જાણનાર પ્રજાની પરિપદ થવીજ ઇષ્ટ છે અને તેવાજ કોષ્ઠ હેતુથી આપણા ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ નેતા સ્વ. દિ. બા. અંબાલાલભાઈએ હિન્દમાં પ્રચલિત ભાષાઓ પ્રમાણે હિન્દના પ્રાન્ત વિભાગો નવેસરથી પાઠવાનું સુચન તેમજ મહાત્મા ગાંધીજીની માતૃભાષાની ખાલવટ માટેની કેટલીક દિશાઓમાંથી પ્રચંડ પ્રતિકાર થવા છતાં પણ-અડગ-સત્યાગ્રહી-હિન્મતભરી દિમાયત પણ આપણી પ્રવૃત્તિની-પ્રગતિની સાક્ષી પુરે છે.

જે પ્રજાઓ સ્વતંત્ર છે અથવા તો જેમનો પોતાના કારભારમાં અવાજ છે તેવી પ્રજાઓને પરિપદોની જરૂર જણાય છે તો આપણા જેવી પરતંત્ર પ્રજા તેવી પરિપદો ભરે, પરસ્પર વિચારનો વિનિમય કરે, અન્યોન્યની ઝોળખાણ કરે અને પ્રજાકીય પ્રશ્નોની ચર્ચા કરે તે પરિપદ ભરવાના સર્વમાન્ય સિદ્ધાંતોથી ઉત્તોજિત થઇ અમે પંચમહાલવાસીઓએ આ ગળ ઉપરાંતના મહત્કાર્યની શરૂઆત કરવાની ઘટ્ટતા ધરી છે.

સદ્ગૃહસ્થો, આપણું પ્રથમ કર્તવ્ય એ છે કે આપણા પરમ ન્યાયી અને કૃપાળુ શહેનશાહ પ્રતિ વફાદારી પ્રદર્શિત કરવી જોઇએ; અને તે ના આપણે માત્ર શબ્દોથી નહીં પરન્તુ કાર્યોથીજ સાખીત કરી આપી છે. કોણ એવું કહી શકે એમ છે કે હિન્દ વફાદાર નથી ? જો એવું કહેનાર કોઈ હોય તો હું એમ કહીશ કે તે પોતેજ વફાદાર નથી. એટલુંજ નહીં

પરન્તુ તે રાજ્ય અને પ્રજા ઉભયનો દોહો છે. કારણ કે આપણા નેક નામદાર શહેનશાહ બહાદુરે તો એક પ્રસંગે એવા ઉદ્દગાર પણ કાઢ્યા હતા કે “ હિંદુડની ઈજત તે દેશી સીપાઇઓની બહાદુરીના આધારે છે. ” અને હાલમાં યુરોપમાં ચાલતા મહાભારત યુદ્ધમાં હિન્દે, દ્રવ્યથી તેમજ પોતાનાં બહાલાં સન્તાનોનું લોહી રેડી જે અમૂલ્ય સેવા બજાવી છે તે અંગ્રેજ જેવી ન્યાયી પ્રજા કદી ભૂલી જશે નહીં અને આ મહાન વિચ્છેદના અન્તે તેની કદર તેમને અવશ્ય કરવીજ પડશે. વફાદારીની બ્યાખ્યા જે કેટલાક આપણુદી અને સ્વાર્થી અમલદારો કરે છે તેમના પ્રતિ ધિક્કાર કરતાં દયાની દ્રષ્ટિથી જોવું તેજ વધારે ઇષ્ટ છે, કારણ કે સ્વાર્થી અને સત્તાના મદથી તેઓની વિવેકબુદ્ધિ યુદ્ધી થઇ ગયેલી હોય છે. હાલના દારણ યુદ્ધે અઘાપિ પર્યન્ત ત્રણ રૂપો ધારણ કરેલાં છે. પ્રથમ રૂપ અટકાવ અથવા પ્રતિ-રોધનું હતું. બીજું રૂપ સામ્ય અથવા સમતોલનનું હતું અને ત્રીજું કહેવા દો કે છેલ્લું રૂપ યુદ્ધપ્રેરક અને વિજયનું છે. આપ સધળાને વિદિત જ છે કે મિત્રરાજ્યોની લડત રાજ્ય કે દ્રવ્યના લોભની નથી પરન્તુ કેવળ ધર્મ અને ન્યાયની છે. મિ. લોઇડ જ્યોર્જ કહે છે કે “ મિત્રરાજ્યો માનુષી સ્વતંત્રતા અને હક વિરુદ્ધ અનિષ્ટ તર્કટનો વિનાશ કરવા લાડે છે. ” આ છેલ્લું રૂપ મિત્રરાજ્યોના લાભમાં-સંપૂર્ણ વિજયમાં-પરિણમે તેવી શુદ્ધ દિલની લાગણી સાથે-આપણું પરિપક્વ કામકાજ હાથ લેતા પહેલાં ક્રિસ્ટિય સામ્રાજ્ય તરફ-અચ્છિત વફાદારી અને એકનિષ્ઠ રાજ્યભક્તિ તેમજ આ અણીના પ્રસંગે મિત્રરાજ્યોની મદદમાં સેવા રજુ કરવાનો નિશ્ચયાત્મક ભાવ જાહેર કરે છે.

ગૃહસ્થો, આપની સમક્ષ ચર્ચા માટે જે વિષયો રજુ થશે તેમાંના સુખ્યનું હું થોડું બાણું અવલોકન કરવા માગું છું. સૌથી વધારે મહત્વનો કેન્દ્રસ્થાને વિરાજતો અને જેણે સર્વનાં ચિત્તને આકર્ષાવે હયમગ્યાવી મુખ્યાં છે તેવો વિષય તે સ્વરાજ્યનો છે. લખનામાં મળેલી કોન્ગ્રેસે તેમજ મુસ્લીમ લીગે સ્વરાજ્યની જે યોજના ઘડી કાઢી છે તે હાલમાં તો સર્વ રાજકીય ચળવળનું લક્ષ્ય બિંદુ છે અને તેને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન તે દરેક સ્વદેશાભિ-માની પુરૂષનું કર્તવ્ય છે. સ્વરાજ્યના વિષયની શ્રેષ્ઠતા તો સર્વ કોઇએ સ્વીકારી છે, પરન્તુ તેને પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગોના સંબંધમાં મતભેદ દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. વિનીત પક્ષ નત્ર ભાષામાં માગણી કરવાનું કહે છે ત્યારે સ્વરાજ્યવાદીઓએ ગામેગામ અને ઘેરેઘેર સ્વરાજ્યના મોહ-મત્રને પહોંચાડવાનો પ્રયત્ન આદર્યો છે. ગમે તેમ હો પણ એટલું તો સત્યજ છે કે જેમ આપણું ને તાપણું લાગેો સમય પહોંચતું નથી તેમ માગીને મેળવેલા થોડા હકોથી આપણું દુઃખ ન્યૂન થવાનું નથી. શરરીર પુરૂષો આત્મભય ઉપરજ ઝૂએ છે; તે અન્યની સહાયની અપેક્ષા રાખતા નથી. તેવીજ રીતે સ્વતંત્રતાના સુખની લાલસાવાળા આપણે પણ આત્મ-ભય ઉપર વિશ્વાસ રાખી જે લક્ષણોથી પ્રજા સ્વતંત્ર થાય છે તે લક્ષણો ધારણ કરવાં જોઇએ અને સ્વરાજ્યની ભાવનાને પ્રતિક્ષણે પુષ્ટિ મળે તેવા ઉપાયો યોજવા જોઇએ. સ્વ-રાજ્યની માગણી અકાળે છે,—અસ્થાને છે એવા ઉદ્દગાર કોઇ કોઇ સ્થળેથી સંભળાય છે પરન્તુ તેમણે યાદ રાખવું જોઇએ કે વ્યક્તિના જીવનમાં અથવા તો પ્રજાના ઇતિહાસમાં પ્રસંગે તો માત્ર ગણચાંકાંડાજ આવે છે, અને તેજ ડાહ્યા ગણાય છે કે જે તકનો લાભ લેવા ચુકતો નથી. આ સંક્રાન્તિ કાળમાં જે હિન્દ પોતાનો પેગામ પેશ ના પહોંચાડે તો એક ગંભીર રાજકીય પ્રમાદ અથવા તો ભૂલજ ગણાય. બીજો મહત્વનો વિષય સ્થાનિક

સ્વરાજ્યનો છે અને તે સમસ્ત દેશની સ્વરાજ્યની ભાવનાઓનો પોષક હોઇ અત્યંત અગત્યનો છે. સ્થાનિક સ્વરાજ્યમાં જીલ્લા અને તાલુકા લોકલમોર્ડો, મ્યુનિસિપાલિટીઓ અને ગ્રામ્ય પંચાયતોનો સમાવેશ થાય છે, અને દેશની સ્વચ્છતા અને સુખાકારીનો આધાર તેમના ઉપર છે. તેથી લોકલમોર્ડો અને મ્યુનિસિપાલિટીનો વહીવટ પુરેપુરો અથવા નો મોટે ભાગે પ્રજાકીય થાય અને ગ્રામ્ય પંચાયતો સ્વરાજ્યની આખી ઇમારતના દ્રઢ પાયારૂપ અને માટે તેનું પુનર્જીવન કરી તેના અસલના બંધારણમાં ઘટતા ફેરફાર કરવામાં આવે તે આપણી સ્થાનિક સ્વરાજ્યને અંગે માગણી છે. હાથિયારબંધીના કાયદામાં સુધારો કરવાની, છાપખાનાંના કાયદો રદ કરવાની, હિન્દુસ્થાન સૈન્યમાં સ્વયંસેવક તરીકે હિન્દીઓને દાખલ કરવાની, કારોબારી અને ન્યાય ખાતાં છુટાં પાડવાની, હિન્દીઓને જહોળે હાથે કમીશન આપવાની, સિવિલ સર્વિસની પરીક્ષા હિન્દમાં લેઇ હિન્દવાસીઓને માટે ઉચ્ચ દરજ્જાની જગ્યાઓ ખુલ્લી મુકવાની, પ્રાથમિક કેળવણી મફત અને ફરજિયાત કરવાની, તેમજ માધ્યમિક કેળવણી ન્યૂન ખર્ચાળ થાય તેવાં સાધનો યોજવાની માગણીઓના ઠરાવો આપની સમક્ષ આવશે. આ ઉપરાંત કેટલાક સ્થાનિક પ્રશ્નો પણ ચર્ચાશે અને તેમાં મુખ્યત્વે કરીને કાયમી મહેસુલ કે જમીનની જમાબંધી વિષેનો ઠરાવ, સીટી-સર્વે ખાતા તરફથી અપાયેલી સનહોમાં પ્રજાને માલીક નહિ પણ કબજેદાર ગણેલા છે માટે અપાયેલી સનહોમાં સુધારો કરવાની માગણીનો ઠરાવ અને જંગલ ખાતા તરફથી પંચમહાલની રાંકડી રેલવેને જે હાડમારીઓ ભોગવવી પડે છે તે વગેરેના ઠરાવો આપની સમક્ષ રજુ થશે. પ્રત્યેક ઠરાવનું લંબાણથી વિવેચન પરિષદના કાર્યક્રમમાં નિર્ણયિત થએલું હોવાથી તેમના વિસ્તારપૂર્વક વિવેચનની અત્રે આવશ્યકતા નથી.

બંધુઓ, હવે હું અમારા દેશની પીજાન આપને કરાવીશ. પછાત પંચમહાલની પીજાન માટે પાવાગઢનું પુરતો છે. આપમાંના ધણાખરાને તો આગગાડીમાંથીજ તે સૂતિમાન થયો હશે, અને તેનો ઇતિહાસ જાણવાની જીજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થાય તે કેવળ સ્વાભાવિક છે. સ્થાનિક ઇતકથા એવી છે કે પુરાતન કાળમાં જ્યાં હાલ પાવાગઢ છે ત્યાં એક મોટી ખાઇ હતી. તે ખાઇમાં વિશ્વામિત્ર નામના ઋષિની ગાય પડી જવાથી તેને પુંડરી દેવા ઋષિએ ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરી. ઋષિની પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર થયો અને આ ખાઇ પુરી દેવા માટે એક મોટો કુંગર મોકલવામાં આવ્યો. કુંગરના દ્રક્તા ત્રણ ભાગથીજ ખાઇ પુરાઇ ગઇ અને ચોથો ભાગ જે વધ્યો તેને હાલ પાવાગઢના રૂપમાં આપણે જોઇએ છીએ. ખીજું એક વૃત્તાન્ત એવું પણ છે કે જ્યારે લક્ષ્મણને મૂર્છા થઇ ત્યારે હનુમાનજી આપણી માટે પર્વત લઇ જતા હતા, તેમાંથી એક ટુકડો પડી ગયો તે પાવાગઢ છે. પાવાગઢ ઉપરનાં પુરાતન ખડેરો, કાળકા અને ભદ્રકાળી માતાનાં, તેમજ છુટાં છવાયાં ઘેરનાં દહેરાં, પહાડનો ચઢાવ, માર્ગની વિકટતા અને તેમાં થોડે થોડે અન્તરે આવતાં ઐતિહાસિક સ્થાનો વગેરેની માહિતી માટે તો પાવાગઢની યાત્રાજ સંતોષ આપે એમ છે.

પંચમહાલ શબ્દજ સૂચક છે, અને શબ્દમા અર્થ પ્રમાણે આ વિભાગને અંગે ગોધરા, દહોદ, કાલોલ, હાલોલ અને જાલોદ એવા પાંચ તાલુકા છે. ગોધરા તે અસલના વખતમાં જ્યારે ચાંપાનેરની પૂર્ણ જહોઝલકાલી હતી ત્યારે ગાયો ચરવાનું સ્થળ ગણાતું અને તેથી કરીને ઇતિહાસની દ્રષ્ટિએ ચાંપાનેરના વૃત્તાન્તમાંજ તેનું ગૌરવ આવી જાય છે. એક ટેકાણે

એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે આખા પંચમહાલનો ઇતિહાસનો સમાવેશ ચાંપાનેરની તવારીખમાં થઈ જાય છે અને તે સત્ય જ લાગે છે. ઇતિહાસમાં એવો સમય આવે છે કે વર્ષોનાં વર્ષો સુધી કોઈ પણ અગત્યનો ખતાવ ખતનો નથી અને એવું પણ દ્રષ્ટિએ ચઢે છે કે ઘણા અલ્પ સમયમાં મળ્યુંત અને પાયાદાર રાજ્યોની ઉચ્ચલપાચક થઈ જાય છે, અને એ ન્યાયે ચાંપાનેરે પણ વારાફેરા ઘણા જોયા છે. શરૂઆતથી એટલે કે સાતમા સદીમાં જોને વસાવવામાં આવ્યું ત્યારથી તે ડેડ ૧૪૮૫ પર્વત તે રજપુત રાજ્યોના હાથમાં રહ્યું. છેલ્લા રજપુત રાજ જયસિંહદેવ પતાઇ રાવળના વખતમાં અમદાવાદના બાદશાહ મહમદ બેગડાએ પાવાગઢને ઘેરા લાલ્યો અને જો કે પ્રતાપી પતાઇ રાવળે ઘણીજ બહાદુરીથી બચાવ કર્યો પરંતુ પાવાગઢ ઉપર મુસલમાની વાવટો ફરકવાતું નિમિત્ત થયેલું એટલે અંતે મહમદને ફત્તેહ મળી. પરંતુ તે રાજ્યો પણ એને ચિરકાળ ભોગવી શક્યા નહીં. અફઘાનો પછી મોગલ બાદશાહનો અમલ થયો અને તેમના હાથમાંથી કૃષ્ણાશ્રમે ઇ. સ. ૧૭૨૭ માં ચઢાઈ કરીને તે લીધું અને મરાઠા રાજ્ય સ્થાપ્યું. પરંતુ તેના અમલ પણ દીર્ઘ સમય રહ્યો નહીં, કારણ તેની પાસેથી લગભગ ૩૫ વર્ષ પછી સિન્ધીઆએ તે જીત્યું અને ૧૮૦૩ સુધી સિન્ધીઆની સ્વતંત્ર સત્તા કાયમ રહી. તેજ સાલમાં તે અંગ્રેજના હાથમાં આવ્યું પણ ૧૮૦૪ માં તે સિન્ધીઆને પાછું આપવામાં આવ્યું હતું. સને ૧૮૫૩ માં સિન્ધીઆ પાસેથી બ્રિટિશ સરકારને પાછું સોંપવામાં આવ્યું તે સમયથી તે અદ્વાપિ પર્વત તે બ્રિટિશ સ્વતંત્રતાની હાયામાં રહેલું છે. બ્રિટિશ સરકારની વિચક્ષણ રાજ્યનીતિથી આટલા દીર્ઘ પરિચય પછી કોણ અગ્નાત હોઈ શકે ? અને જો કદાચ કોઈ હોય તો તે પણ તે રાજ્યનીતિના જ પ્રતાપે. બ્રિટિશ સરકારના હાથમાં સત્તા આવ્યા પછી થોડા થોડા સમયને અંતરે ઇ. સ. ૧૮૫૮ અને ૬૮ માં તાતીઆ ટોપી અને નાયકોએ બંડ કર્યો, પરંતુ ઉક્ત રાજ્યનીતિના પ્રભાવે તેને સત્તર શાન્ત કરી દીધાં. દાહોદ અથવા દોહદ જ્યાંથી માળવા અને ગુજરાતની હદ જુદી પડે છે તે મોગલ બાદશાહ ઔરંગઝેબની જન્મભૂમિ હોઈ પંચમહાલતું બીજું ઐતિહાસિક શહેર છે. ગોધરાથી દશ માઈલને અંતરે દુવાના રેશન નજદીક ટાઢા-ઉના પાણીના કુંડ છે અને ગુજરાતનાં ઘણાં ગામોમાંથી લોકો યાત્રા તરીકે ત્યાં સ્નાન કરવા આવે છે.

પંચમહાલનો વિસ્તાર લગભગ ૧૬૦૦ ચોરસ માઈલ જેટલો છે અને છેલ્લા વસ્તી-પત્રક પ્રમાણે વસ્તી ૩,૨૨,૬૯૫ છે. વસ્તીના લગભગ ૭૫ ટકા જેટલો ભાગ ખેતીવાડી ઉપર આધાર રાખે છે અને ખેતીવાડીના ઉત્તેજન માટે સરકારનું ખાસ ધ્યાન ખેંચાયું હોય એમ લાગતું નથી. ખેતીનું હિત સાચવવા મહેસુલનો કાયમનો આંકડો નક્કી કરવો જોઈએ, તેમજ જે જે ઠેકાણે ભાગીદારીનો વહીવટ હોય ત્યાં તે બંધ કરી વીધોટીનો વહીવટ સત્તર દાખલ કરવો જોઈએ. ઘણી વખત એવું સાંભળવામાં આવ્યું છે કે જ્યારે ગરીબ ખેડુતોને પેટને ભાડુ આપવાના સાંસા હોય, વર્ષાદનું નામ ન હોય અને દુષ્કાળ ડોકામાં કરતો હોય તેવે વખતે પણ સરકારના સ્વાર્થી પ્રતિનિધિઓ ફક્ત પોતાના સ્વાર્થના જ પ્રેરાયા સરકારને ખોટી બાતમી પહોંચાડી પાટા બંધાવે છે, મહેસુલ વસુલ કરવાનો તમાલો કરે છે અને બે હકતે વસુલ લેવાનો ઠરાવ છતાં એકી વખતે વસુલાત લેવાની જોહુકમી ચલાવે છે. આવા પ્રસંગોમાં પ્રજાકીય તપાસ થાય અને તેના ઉપર ચોખ્ખો વિશ્વાસ મુકાઈ પુરતું ધ્યાન અપાય અને મહેસુલ માફ થાય તો મહાજન જરૂર છે. દિલ્લી? થવા જેવું છે કે સરકાર પ્રજા

પ્રતિ અવિશ્વાસની દ્રષ્ટિથી જોતી આવી છે અને જુએ છે, પરંતુ સરકારે યાદ રાખ્યું જો-
 ધએ કે જે પરિણામો વિશ્વાસ, પ્રેમ અને સહકારિતામાં સમાએલાં છે તે અવિશ્વાસ અને
 આપખુદીનાં પરિણામો કરતાં ઉભય પક્ષને માટે અનેકગુણુ શ્રેયસ્કર છે. ખેતીની ખીલવટ
 માટે વળી સિંધ પ્રાંતની માફક નહેરોની યોજના કરવામાં આવે તો વર્ષાદના અભાવે જે
 ખેતી નિષ્ફળ જાય છે તેનું રક્ષણ થાય અને અનેક દુઃખી મનુષ્યો ભૂખમરામાંથી બચે.
 પંચમહાલ કેળવણીમાં અત્યંત પછાત છે. પ્રાથમિક શાળાઓની સંખ્યા તેમજ તેમાં અ-
 બ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ગુજરાતના ખીજા વિભાગોની સાથે સરખાવતાં એટલી
 બધી ન્યૂન છે કે તે જાણીને દિલગીરી થયા વિના રહેજ નહીં. જ્યારે પ્રાથમિક શિક્ષણની
 આ સ્થિતિ છે તો પછી માધ્યમિક અને સ્ત્રી કેળવણીનું તો પૂછવું જ રું ? આખા જિલ્લા
 માટે એકજ હાઇસ્કૂલ છે અને તેમાં પણ મર્યાદિત સંખ્યાનીજ ગોઠવણ રાખેલી હોવાથી
 ગરીબ બાળાપોને શી હાડમારી ભોગવવી પડતી હશે તેના તો આપ ખ્યાલ જ કરશો. વળી
 પ્રજને વિશેષ ક્ષોભ પામવા જેવું તો એ અને છે કે દાખલ કરવામાં લાગવગ થતી સંભ-
 ળાય છે અને છણી વખત તો વિશ્વાસ આપી ફગી જવાય છે. આટલુંજ નહિ પરંતુ
 ખાનગી સાહસો પ્રતિ અનુકંપા કરતાં અસહાની દ્રષ્ટિથી જોવાય છે. દેશની આવી વસ્તુ
 સ્થિતિ હોય ત્યાં માત્ર સરકારની દયા ઉપર આધાર રાખી આશામાં ને આશામાં અમૂલ્ય
 સમય બ્યતીત કરવા કરતાં આત્મજળ વિકસાવી પ્રજાકીય સંસ્થાઓ સ્થાપી પ્રજાકીય
 કેળવણીનો બહોળો ફેલાવો કરવાનો અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે. હાલમાં મહાત્મા ગાંધીજીએ
 રાષ્ટ્રીય શિક્ષણની જે યોજના ધડી કાઢી છે તે આ દિશા પ્રતિનું પ્રથમ પ્રયાણ છે અને
 મારી ખાત્રી છે કે તે વિજયી નીવડશેજ. મહાત્માશ્રીનું કયું કામ ફતેહમંદ નથી થયું ?
 ભાઈઓ ચારિત્ર્ય અને પ્રયત્નની પ્રત્યક્ષ ભૂતિનાં જેટલાં વખાણુ કરીએ તેટલાં ઓછાં છે.

પંચમહાલ ગુજરાતના ખીજા ભાગોની સાથે વ્યાપારમાં પણ ભાગ્યેજ જરાબરી કરી
 શકે તેમ છે. અસહનતા વખતમાં પંચમહાલનો વ્યાપાર મુખ્યત્વે કરીને માળવા અને
 ગુજરાત સાથે અને તેમાં પણ વિશેષે કરીને માળવા સાથે ચાલતો. પંચમહાલની મુખ્ય
 આયાત તમાકુ અને નિકાસ લકડ, મધ, મહુડાં અને મકાઈની હતી. આગાડીનું સાધન
 થતા પહેલાં અને થયા પછી પણ થોડા વખત સુધી વ્યાપારનાં સાધનો ધાંચી લોકોનાં
 ગાડાં હતાં. આ મુસલમાન ધાંચી લોકોની કામ ગુજરાતના ખીજા ભાગોમાં ખાસ દ્રષ્ટિએ
 પડતી નથી. એ વાત જાણવા જેવી છે કે ગોધરામાં મુસલમાન વસ્તીનું પ્રમાણુ અર્ધ કરતાં
 ઉપર છે, અને તેમાં મોટે ભાગે ધાંચી અને બહોરા છે.

સામાન્ય ફરીઆદ એવી હોય છે કે હિન્દુ અને મુસલમાન વચ્ચે અંતર બાણું રહે
 છે પણ આ જિલ્લામાં આ બે કામ વચ્ચેનો સંપ આદર્શનીય છે અને તે ભાઈઓની આ
 પરિષદમાં મોટી સંખ્યામાં હાજરી જ આ સત્તમની સાક્ષી પુરે છે.

કારીગરીના સંબંધમાં પંચમહાલ વિષે બહુ જાણવાનું નથી. દાહોદ અને અલીરાજ-
 પુરની હદમાં લાખની પેદાશ પુષ્કળ હોવાથી દાહોદમાં લાખની ખંમડીઓ બનતી અને
 તેજ તાલુકાના જેસાવાડી અને ગાંગરડી ગામોમાં લાકડાની કાંસડીઓ બનતી. પહેલાંના
 વખતમાં કાગળ, સાણુ અને ઘાસનું તેજ પણ પંચમહાલમાં બનતાં. હાલમાં લકડ અને
 અનાજના વ્યાપાર ઉપરાંત કેટલાંક વર્ષોથી હાડકાં અને ચામડાંના વ્યાપાર પ્રતિ સાહસિક

ધાંચી ભાષાઓનું ધ્યાન ખેંચાયું છે, તેમજ સુંથરોડ અને પીપસોદમાં કાચનાં કારખાનાં થયાં છે અને આજુબાજુનાં કેટલાંક રેલવે સ્ટેશનો ઉપર કપાસ પીલવાનાં કારખાનાં પણ થયાં છે. પંચમહાલ એક બાબતમાં ગુજરાતના અન્ય ભાગો કરતાં સરસાઇ ભોગવે છે. અને તે તેની ખનિજ સૃષ્ટિના જોરવને લઇને છે. પંચમહાલના ડુંગરોમાં લોહું, સીસું અને અખરખ વગેરે પુષ્કળ છે એમ જાણવામાં આવેલું છે પરંતુ શીવરાજપુર અને પાણીમાં મેન્ગેનીઝની ખાણો નીકળ્યા ઉપરાંત ખાણોની વિશેષ શોધખોળ થયેલી નથી. પંચમહાલ ડુંગરી મુલક હોઇ જુદી જુદી જાતના પથ્થરોથી ભરપૂર છે અને ઝાલોદથી ત્રણ માઇલના અંતરે બાજરવાડામાં ત્રણ ઈંચ જેટલા જડા અને ત્રણ ફુટ ચોખંડા ઇમારતી કામમાં ઉપયોગી થઇ પડે તેવા પથ્થરો જથ્થાબંધ મળે છે. વ્યાપારની વૃદ્ધિ થવાનાં કેટલાંક સાધનો આ જુદાંમાં જડી આવે છે. કાપડ સુતરના એકાદ કારખાનાંનાં પણ સારી રીતે નિર્માવ થાય તેમ છે પરંતુ સાહસ કરવાની હિમ્મતનો હુમ્મતો અભાવ છે.

વ્યાપાર અને ઉદ્યોગની ઉત્કૃષ્ટતા માટે પણ સરકારની જોષએ તેટલી દિલસોટી નથી. વ્યાપાર માટે સરકાર કરતાં પ્રજા અનેક ગુણ વધારે કરી શકે તેમ છે અને તે માત્ર તેના એક નિશ્ચયથીજ અને તે નિશ્ચય તે સ્વદેશી માલ વાપરવાનો છે. ઘણી વખત એવું જોવામાં આવે છે કે કેટલાંક મનુષ્યોને પોતાના દેશના અને પોતાની પ્રજાના ઉત્તમ ગુણોમાં ગુણગુદ્ધિ થતી નથી, પરંતુ પરપ્રજાના ન્યૂન ગુણોમાં મોહ થાય છે. બંગલગ સમયે પરદેશી માલ વાપરનાર પુત્ર સાથે માતા ના બોલે, વિલાયતી બગડી પહેરનાર બહેનને ભાઈ ના બોલાવે, વિલાયતી બૂટને મોચીઓ ધીમડી ના મારી આપે, વિલાયતી વસ્ત્ર પહેરનારને ભાડુતી ગાડીવાળા પોતાની ગાડીમાં ના બેસવા દે વગેરે સ્વદેશભક્તિનાં ઉદાહરણો કેવળ અનુકરણીય છે અને આપણે બાળ યુવાન અને વૃદ્ધ દરેકે ભીષ્મ પ્રતિજ્ઞા કરવી જોઈએ કે સ્વદેશીજ વસ્તુઓ વાપરીશું.

ભાષાઓ, પંચમહાલના પ્રાચીન ઇતિહાસના જોર વિસ્તારથી થયેલા વર્ણન માટે આપની ક્ષમા યાચી, પંચમહાલના જાહેર જીવનની નિરીક્ષા આપની સમીપ કરીશ. કોઇ પણ વ્યક્તિનો અથવા તો દેશની પ્રતિષ્ઠાનો આધાર તેના જાહેર જીવન ઉપર રહે છે. પંચમહાલમાં પ્રજામત પોકારનાર એક પણ દૈનિક અથવા માસિક પત્ર નથી, વીરહાક વગાડનાર વક્તાઓ નથી. પ્રાણ પોષક પુસ્તકાલયો નથી અને કવિવ્યયોજક કેળવણી મંડળો નથી. અને કદાચ કોઈ સમ ખાવાની સંસ્થાઓ હશે તો તે સ્વતંત્ર નથી, ખરે જોતાં, પંચમહાલમાં જો કોઈ હોય તો તે અસ્થિતિમય જોખમ છે અને તેમાં પ્રાણ મુકવા નિમિત્તે આપ સર્વને આમંત્રેલા છે. જાહેર જીવનના ઇતિહાસમાં પણ એવું ઘણું બને છે કે જ્યારે અપમાન પહોંચાડનાર બતાવ બને છે ત્યારેજ ઉઘ ઉઘે છે ને શર ચઢે છે. બંગાળના ભાગલા પાડી પ્રજાત્વને નુકસાન પહોંચાડવાનું અવિચારી પગલું જ્યારે લોઈ કર્જનના સમયમાં ભરાયું અને તેના પ્રતિકારમાં સમસ્ત હિંદુસ્તાનમાં જે ભારે ખગભગાટ થઇ રહ્યો હતો તે અરસામાં ગોધરાની રાજકીય હીલચાલનું બીજ નખાયું. હિંદી રાષ્ટ્રીય પરિપક્વની ૩૦ મી બેઠક વળતે તેનું રૂપ બંધાયું અને દેશભક્ત ગોખલેની છેલ્લી જ્યન્તિ સમયે મહાત્મા ગાંધીજીએ તેને જળસિંચન કર્યું. અને તેજ સિંચનનાં પોષક તત્વોએ બાળ યુવાન અને વૃદ્ધ સર્વેના અંતઃકરણ ઉપર એવી તો સચોટ અને ઉંડી છાંપ પાડી કે આ ભગીરથ

પ્રયત્ન-પહેલી ગુજરાત રાજકીય પરિષદ-તેનું નૈસર્ગિક પરિણામ છે. ગુજરાતમાં પાછલાં કેટલાંક વર્ષોથી જ્યન્તિયો ઉજવાય છે, પરિષદો બરાય છે, પુસ્તકાલયો સ્થપાય છે અને ભાષણોમાં તેમજ માસિકોમાં પ્રાંતીય પ્રશ્નો કંઈક સ્વતંત્રતાથી ચર્ચાય છે. હુંકમાં ગુજરાતમાં જાહેર જીવનનું અંધારણ દદ થતું જણાય છે. અને વિદુષી બાઇ પીસન્ટ તરફથી સ્થપાયેલી સ્વરાજ્યની સંસ્થાઓએ પ્રજાજીવનમાં જે ચેતન સુકી જાગૃતિ કરી છે તેને માટે એમને જેટલું અભિનંદન આપીએ તેટલું ઓછું છે.

બાઇઓ, હાલ આપણી માગણીઓ શી છે? સૌથી પહેલાં તો આપણે એમ ઇચ્છીએ છીએ કે જે મહમદઅલી અને શૈક્ષાત્મલી મુસલમાન બાઇઓને ગેરવ્યાજખી રીતે કેદ રાખેલા છે તેમને સરકારે એકદમ છૂટા કરવા અને જ્યાં સુધી આપણી માગણીનો સ્વીકાર ન થાય ત્યાં સુધી દરેક હિન્દીની ફરજ છે કે પ્રજાપોષકાર જારી રાખી સરકારને દર્શાવી આપવું કે હિન્દ હવે અન્યાય અને જોડુકમી સહન કરી શકે તેમ નથી. હિન્દરક્ષક કાયદાનો અમલ હિન્દ જેવી વફાદાર રૈયત ઉપર અન્યાયથી કરવામાં આવે તે કાંઈ ઓછું શોચનીય નથી પણ બ્રિટિશ જેવી ન્યાયી પ્રજાના પ્રતિનિધિઓએ જાણવું જોઈએ કે મૂંઝે મોઢે જીલમ સહન કરી બેસી રહેવાના દિવસો ગયા છે. સ્વમાન અને સ્વતંત્રતાનો પવન ફૂંકાયો છે અને હવે કયો હિન્દી હતભાગી હશે કે પરતંત્રતાનું ધુસડું વઢા કરવાનું પસંદ કરશે? ધારાસભામાં મોટે ભાગે પ્રજાકીય સભાસદો બેસે, સ્થાનિક સ્વરાજ્ય પુરેપુરું પ્રજાને સોંપી દેવામાં આવે, હુંકમાં વડી ધારાસભાના ઓગણીસ સભાસદોએ જે માદી બહાર પાડી છે તેનો સ્વીકાર થાય તે આપણી માગણીઓ છે. અને તેથી કરીને ઘોડાં ધણાં ખાલી વચનોથી અથવા તો માગણીઓના સ્વીકારવાથી આપણે વિરમવાનું અથવા તો સંતોષ માનવાનો નથી. હવે ઘોડા હકોનો પ્રશ્ન નથી. પરંતુ હિન્દ માટેનું સમસ્ત રાજ્યતંત્ર બદલવાની જરૂર છે. આપણે તો સરકાર ખાસે કાળા-ગોરાનો બેદ બૂનાવવાનો છે અને સરકારના ગુનામ કે નોકર તરીકે નહીં, પણ મિત્ર અને સલાહકાર તરીકે બેસવા માગીએ છીએ, અને તે આપણો હક છે.

હવે એક વાત તરફ કુદરતી રીતે લક્ષ દોરાય છે અને તે મી. મોન્ટેગ્યુની હિંદમાં પંધરામણીની વાત છે. બાજ સુધી પહેલાં કોઈપણ હિન્દી પ્રધાને હિન્દમાં આવી પ્રજાની સ્થિતિ સંબંધી તપાસ કર્યાનું અથવા તો હિન્દના પ્રશ્નો ઉપર આટલું દિલસોજી બરેલું ધ્યાન આપેલું જાણવામાં આવ્યું નથી.

અલગત, હાલના સંયોગો એવા છે કે સરકારને કદાચ મરજી વિરૂદ્ધ નમ્યું આપવું પડે, પરંતુ મી. મોન્ટેગ્યુની હિન્દ પ્રતિની દિલસોજી અને મનની ઉદારતા માટે બે મત નથી. તેઓ સાદેજ ધણા ડાહ્યા અને વિચક્ષણ છે, હિન્દના હિતચિન્તક છે અને સ્વતંત્રતા તથા સ્વરાજ્યના હિમાયતી છે. તેમણે મેસોપોટેમીઆ કમીશનના રીપોર્ટ સંબંધી જે ભાષણ કર્યું છે તેની અંદર હિન્દ રાજ્યતંત્ર ઉપરના તેમના મનની વિશાળતાની તેમજ નિખાલસ-પણાની સાક્ષી પુરે છે. પીજી, પૂજ્ય, માતાતુલ્ય શ્રીમતી એનીએસન્ટ અને હેમના નિડર અનુયાયીઓ મિ. એન્ડ્રેસ તથા મિ. વાડીઆને નજરકેદમાંથી મુક્ત કરવામાં જે ઉદાર રાજ્યનીતિ દર્શાવી છે તેને માટે એમને જેટલો ધન્યવાદ આપીએ તેટલો ઓછો છે. કેટલાકનું એમ કહેવું છે કે મીસીસ પીસન્ટના છૂટકારાના પ્રશ્નમાં તેમજ ગીરમીટીયા તથા

બિહારમાં મનુરોની સ્થિતિની તપાસણીમાં જે કેટલેક અંશે ફત્તેહ મળી છે તેનું પ્રત્યક્ષ કારણ કાયદેસર ચળવળ છે. હું આ દલીલની સત્યતા સ્વીકારું છું એટલું જ નહીં પરંતુ તેની ચૂસ્ત હિમાયત કરું છું. અને વધારામાં કહું છું કે કોષપણ કાર્યમાં વિજય ઇચ્છનાર મનુષ્યને બેજ વાતો કર્તવ્ય છે. એક તો ચારિત્ર્યબળની જમાવટ કરવી અને બીજું આગ્રહ-યુક્ત પ્રયત્ન આદરવો. આ બે સહયુગો જેના કેળવાએલા છે તેને કઠિનમાં કઠિન કાર્ય સરળમાં સરળ થઇ જાય છે અને વિજય અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. મિ. મોન્ટેગ્યુનું અંતર વલણ કોઈકે અવલોકી શકે છે અને સર્વેને સંપૂર્ણ આશા અને ખાત્રી છે કે તેઓ સાહેબ પ્રજા તરફથી ઘડાએલી અરજીનો સ્વીકાર કરી ભારતવર્ષ જેવા સામ્રાજ્યના અમૂલ્ય અંગને ન્યાય આપી ભારતવર્ષના ઇતિહાસમાં પોતાનું નામ અમર કરવાની તક ચૂકશે નહીં.

પાશ્ચાત્ય પ્રજાના સંસ્કૃતિની જે અનેક અનિષ્ટ અસરો હિન્દી જીવન ઉપર થઇ છે તેમાંની એક બે તરફ આપનું ધ્યાન ખેંચવાની આગ્રહ લઉં છું. એક તો સહૃદયતાને સ્થાને બાહ્ય આકર્ષર અને ખોટા વિવેક દાખલ થઇ ગયો છે. અને બીજું, વૃદ્ધ તથા ધર્મ પ્રતિ પૂજ્યભાવને સ્થાને તર્કવાદ અને વિજ્ઞાનની ખોટી દલીલો દાખલ થએલી છે. વિજ્ઞાનવૃદ્ધિની હું શ્રેષ્ઠ પણ વિરૂદ્ધ નથી. હું એમ માનું છું કે દેશના ઉદય માટે વિજ્ઞાનનો ખજોળો વિસ્તાર થવો જોઈએ. ફક્ત મારે જે કહેવાનું છે તે એટલું જ કે જે બે વાતો મેં હમણા રજુ કરી છે તે મારા નામ અભિપ્રાયમાં પ્રજાપણની ભાવનાની પોષક નથી, અને તેથી યુવકમંડળે ખાસ વિવેકયુક્તિથી પોતાના કાર્યની દિશા નક્કી કરવાની છે. ત્રીજી અને જે વધારે મહત્વની વાત લાગે છે તે આપણા વિચારો દર્શાવવાના સાધનની છે. ધણી વખત એવું અનુભવાય છે કે યુવાન પ્રજાના મોટા ભાગને પોતાના વિચારની આપ લે કરવાનું કામ વિદેશી ભાષા દ્વારા વધારે અનુકૂળ લાગે છે, અને પરિણામ એ આવે છે કે પોતાની માતૃભાષા પ્રતિની પ્રીતિ ધીમે ધીમે ઝાંખી થાય છે. આ પરિણામ અનિષ્ટ છે, એટલું જ નહિ પરંતુ પ્રજાકીય પ્રગતિનું વિરોધી છે, માટે વિદેશી ભાષાના મોહમાં તથાઈ ન જવાય તેની દરેક હિન્દીએ સાવધાનતા રાખવી જોઈએ.

બાકીઓ, હવે હું આ સત્કારમંડળે પોતાની લાગણીઓ પ્રદર્શિત કરવાનો પ્રતિનિધિ નીમી મને જે અપૂર્વ માન આપ્યું છે તેને માટે હું તેમના પ્રતિ અત્યંત આભારની લાગણીથી જોઉં છું. હું જાણું છું કે મારા જેવો યુવાન આપ સર્વેનું સન્માન કરવાને યોગ્ય નથી. આ જગ્યાએ તો કોષ વયોવૃદ્ધ શહેરનો મોભાદાર નેતા જ શોભે. પરંતુ જ્યારે સર્વે બાકીઓની ઇચ્છા આ માન મને આપવાની થઇ ત્યારે તેમની ઇચ્છાને આધીન થઇ મારી ફરજ સમજી મેં આ કામ સ્વીકાર્યું અને તેમની મદદથીજ તે નિર્વિદ્ધે સંપૂર્ણ થશે. મને સોંપેલી ફરજ કદાચ બરાબર અદા કરી શકાય નહીં હોય તેને માટે સત્કાર મંડળની હું ક્ષમા ચાચું છું અને જે માન તેમણે મને આપ્યું છે તેને માટે તેમનો ઉપકાર માનું છું.

અંધુઓ, હવે મારું કહેવાનું પુરું થયું છે. મારું બાપણ શાન્તિ અને ધૈર્યથી સાંભળવાની જે સુજનતા આપે દર્શાવી છે તેને માટે હું આપનો અત્યંત આભારી છું. હું ફરી ફરીને આપ સર્વેનો અત્રે તરફી લેઇ પધારવા માટે સત્કારમંડળ તરફથી તેમજ મારી પોતાની તરફથી અંતઃકરણપૂર્વક ઉપકાર માનું છું. છેવટમાં એક વાત કહેવાની યાદ આવે છે અને તે સંપત્તિ છે. સંપત્તિ અભાવે જનસમાજના કામને બારે ઘોડા પહોંચે છે. આવ

સંક્રાન્તિકાળમાં દરેક દેશહિતચિન્તક ભાષની ધાર્મિક ફરજ છે કે પોતાના મતભેદો વિસરી જઈ કમર કસીને દેશસેવા બળવવી. અત્યારે સમય એવો ખારીક છે કે આપણે યુવાન અને વૃદ્ધ, હિન્દુ અને મુસલમાન, વિનીત પક્ષી અને સ્વરાજ્યવાદીઓએ હાથમાં હાથ મીલાવી સ્વરાજ્યનું તાકેલું નિશાન પ્રાપ્ત કરવા તનબદન થવું જોઈએ. ભાઈઓ, હું આપ સર્વનો એકવાર વધુ ઉપકાર માની આપણી પરિપક્વ પ્રમુખ ચૂંટવાનો વિનંતિ સાથે આપની રજા લઉં છું.

પ્રમુખની નીમણૂંક.

સ્વાગત કમિટીના પ્રમુખ મી. મણિલાલ હરિલાલ મહેતાનું બાપણ સમાપ્ત થતાં વયોવૃદ્ધ ધરલામી ગૃહસ્થ મી. અખ્તારાસઅલી તૈયબજી (વડોદરા) એ પ્રમુખની નીમણૂંકને લગતી દરખાસ્ત મુકતાં જણાવ્યું કે:-અત્રે હિન્દુભાઈઓ અને મુસલમાનભાઈઓ સાથે મળીને કામ કરે છે એમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે તે માટે પ્રમુખની નીમણૂંક કરવાની દરખાસ્ત તમો સન્મુખ રજુ કરવાનું કામ મને સોંપવામાં આવ્યું છે. એ ગોઠવણ બહુ ઉમદા છે. મી. ગાંધી આફ્રિકામાં ગયા અથવા તો ચંપારણ્યમાં ગયા, પણ તેઓ જ્યાં ગયા ત્યાં તેમને ફતેહ મળી છે. જે કામ કરવું તે વિચારીનેજ કરવું એવી તેમની ટેવ છે અને તેમની ફતેહ તેનેજ આભારી છે. આપણે પણ એજ શીખવાનું છે. મી. ગાંધી એક સૂર્ય સમાન છે. તેમનાં વખાણ કરવાની જરૂર નથી. તેમને નહિ ઓળખતો હોય એવો અત્રે કોઇ નહિ હોય. માટે, હું મારી દરખાસ્તના ટેકામાં લંબાણ વિવેચન નહિ કરતા તેમને પ્રમુખસ્થાને ખીરાજવા વિનંતી કરું છું. કેમકે આપણને તેમના જેવા આગેવાનનીજ જરૂર છે.

અમદાવાદના મીલ માલેક શેઠ મંગળદાસ ગીરધરદાસે મી. અખ્તારાસઅલી તૈયબજીની એ દરખાસ્તને ટેકો આપતાં જણાવ્યું કે:-મી. ગાંધી એક ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ નેતા છે. આપણા હાલના સર્વ નેતાઓમાં આદર્શરૂપ નેતા તેઓજ છે. જનહિતાર્થે પાર્શ્વમાર્થિક જીવન ગાળવાને તેઓજ લાયક છે. પોતાની લાખોની કમાણી છોડી દેઈ સેંકડો ગરીબ-અસમર્થ મનુષ્યોને જીવન અર્પનાર એજ મહાત્મા ગાંધીજી છે. પોતાના દેશને માટે પોતાની લાખોની મીલકતનો ભોગ આપનાર તેઓજ છે. પોતાના પુત્ર અને ખીજના પુત્ર વચ્ચે કાંઈજ ભિન્નભાવ નહિ જોનાર તેઓજ છે. એવા મહાત્મા પુરૂષ આપણને પ્રમુખ તરીકે મળી આવ્યા તે માટે આપણે ખરેખર ભાગ્યશાળી ગણાઈએ.

રા. મગનભાઈ ચતુરભાઈ બેરીસ્ટર અને મી. વાલીલાલ છગનલાલ શાહુ તે દરખાસ્તને ટેકો આપ્યા બાદ સભાએ તાળીઓના જોસબેર અવાજોથી તેને વધાવી લીધી હતી.

હર્ષભર્મા તાળીઓના ચાલુ ગગડાટ વચ્ચે મહાત્મા ગાંધીજી પ્રમુખના આસને ખીરાજ્યા અને સ્વામત મંડળના પ્રમુખ રા. મણિલાલ હરિલાલ મહેતાએ તેમને સુવર્ણનો એક ચંદ્રક સ્વહસ્તે પહેરાવ્યો.

અભિનંદનના તાર તથા પત્રો.

એ પછી રા. દલસુખભાઈ લલ્લુભાઈ શાહે અભિનંદન આપનારા તારના જે સંદેશાઓ અને પત્રો આવ્યા હતા તે વાંચી સંભળાવ્યા હતા. વિદુષી મીસીસ બીસાન્ટ તરફથી મી. ઍન્ડ્રુસે એક તારનો સંદેશો મોકલી જરૂરી કામસર આ કોન્ફરન્સમાં નહિ આવી શકાયું તે માટે દિલગીરી દર્શાવી હતી અને કોન્ફરન્સ પ્રત્યે દિલસેજી જાહેર કરી તેને ફતેહ મળે એવી શુભાશિષ આપી હતી.

રંગુનથી ડોક્ટર પ્રાણજીવનદાસ મહેતાએ તારનો સંદેશો મોકલી કોન્ફરન્સને આશ્વાભરી ફતેહ ઇચ્છી હતી.

ગોધરાવાળા રા. ગણપતરામ સીતારામ મુકાદમે પોતે કોન્ફરન્સમાં હાજરી આપવાને આવી શકે તેમ નથી તે માટે દિલગીરી દર્શાવી તેની ફતેહ ઇચ્છી હતી.

રા. વી. પી. વૈદ્યે પોતાની તખીયત નાદુરસ્ત હોવાથી કોન્ફરન્સમાં આવી શકાયું નથી એમ જણાવી ફતેહ ઇચ્છી હતી અને ભલામણ કરી હતી કે આપણી માગણીઓ સચોટ રીતે રજૂ કરવી.

તે ઉપરાંત સતારાવાળા દાદાસાહેબ કરંદીકર, મીસીસ સરોજની નાયડુ, લાડ ગોવીંદદાસ, ઝોનરેખલ મી. શરીફ દેવજી કાનજી, હુબધવાળા શેઠ ખીમજી આસર વીરજી, નડીઆદવાળા દેસાઈજી ગોપાળદાસભાઈ; ઓ. મી. મનમોહનદાસ રામજી વગેરેના તાર અને સંખ્યાબંધ પત્રો સેક્રેટરીને મળ્યા હતા.

પ્રમુખ મહાત્મા ગાંધીજીનું ભાષણ.

અભિનંદનના સંદેશાઓ અને પત્રો વંચાઈ રહ્યા પછી સભાપતિ કર્મવીર મહાત્મા મોહનલાલ કરમચંદ ગાંધીએ સર્વના બારે હર્ષ વચ્ચે પોતાનું ભાષણ શરૂ કરી અનેક દિવસોથી આતુર થઈ રહેલાં સભાજનોને સંતોષ ઉપજાવ્યો. એ ભાષણ નીચે પ્રમાણે હતું.—

ભાઈઓ અને બહેનો,

એક સૂત્ર છે કે, વખત અને વચન નહિ સાચવે તેને સ્વતંત્રતા નહિ મળે. આપણે બે વાગે કાર્ય શરૂ કરવાના હતા તેને બદલે આપણે તે પોણા કલાક મોડું શરૂ કર્યું છે. તેનો જ્યારે આપણને સ્વરાજ્ય મળવાનું હશે ત્યારે ન્યાય થશે. વિશેષ નહિ તો આપણને સ્વરાજ્ય જ્યારે મળવાનું હશે તે કરતાં પોણા કલાક તો મોડું મળશેજ. (હસાહસ.)

મારો અવાજ આપને બધાને નહિ સંભળાય તો તે માટે હું ગેપિત નથી. દોષિત અહીંનું સ્વાગત મંડળ ગણાશે કેમકે તેણે આવો વિશાળ મંડપ બાંધ્યો છે અને મોટો ખર્ચ કર્યો છે. તેમ છતાં હું બને તેટલી સ્પષ્ટ રીતે વાંચવા પ્રયત્ન કરીશ અને આપ સર્વે વાતો નહિ કરતાં શાંતિથી સાંભળશો.

મને આ ઉચ્ચ પદ આપ્યું છે તેને સાંઝે હું આપ સહુનો આભાર માનું છું. અહીંના રાજકીય વિષયમાં હું અઢી વર્ષનું જાળ છું. દક્ષિણ આફ્રિકાના મારા અનુભવ ઉપર હું અહીં બ્યાપાર નથી કરી શકતો. આવી સ્થિતિમાં મારે આ પદ સ્વીકારવું એ કેટલેક અંશે ઉદ્ધતામ્ન ગણાય એમ જાણું છું, છતાં આપની અનહદ પ્રીતિને વશ થઈ મેં આ પદનો સ્વીકાર કર્યો છે.

મારી જવાબદારી હું સમજું છું. આ પરિપદ્ ગુજરાતમાં પહેલીજ છે. સમસ્ત હિંદુ-સ્તાનને સારૂ આ સમય ધણો ખારીક છે. સામ્રાજ્યને કદી ન હતી એવી બીડ છે. મારા વિચારો સામાન્ય પ્રવહાની દિશામાં તદ્દન વહેતા નથી. કેટલાક વિરુદ્ધ દિશામાં વહેતા હોય એવો આભાસ મને આવે છે. આવી સ્થિતિમાં મને આ પદ લેવાનો અધિકાર ઓછોજ હોય. ઘણે ભાગે પ્રમુખનું ભાષણ સભાના વિચારો દર્શાવનારું હોય છે. મારાથી એવો દાવો થઈ શકે તેમ નથી. મારા વિચારો આવે સુંદર અવસરે ગુજરાતી પ્રજા સમક્ષ મૂકવાની મને આપે રજા આપી છે એ આપની ઉદારતા સૂચવે છે. એ વિચારો ઉપર આ મંડળમાં ટીકા થાય, તે વિષે ભિન્ન વિચાર બતાવાય, તેની સામે આકરો વિરોધ બતાવાય તેમાં હું દુઃખ જોતો નથી. તેની ચર્ચા ફૂટથી થાય એવું ઇચ્છું છું. એ વિચારોને સારું એટલુંજ કહીશ કે તે આજકાલના નથી પણ ઘણાં વર્ષો થયાં બંધાએલા છે. તેની ઉપર હું મોહિત છું, ને અઢી વર્ષના અનુભવે તેમાં ફેરફાર નથી થયો.

આ પરિપદ્ ભરવાનો વિચાર કરનારને તેમજ તે વિચારને અમલમાં મૂકનારને ધન્યવાદ આપું છું. આ પગલું ગુજરાતને સારું ધણું અગત્યનું છે. તેમાંથી બહુ સારાં પરિણામો આપણે નિપજાવી શકીએ છીએ. આ પરિપદ્ પાયા રૂપે છે. જે પાયો સાચો અને મજબૂત હશે, તો ઇમારતને વિષે આપણે નિશ્ચંત રહી શકીશું. આ પરિપદ્ પાયો નાખનારી હોવાથી તેની જવાબદારી મોટી છે. હું ઇશ્વર આગળ પ્રાર્થના કરું છું કે આપણુ બધાને તે સન્મતિ આપે ને આપણું કાર્ય પ્રજાને ભવિષ્યમાં લાભદાયી થઈ પડે.

આ પરિપદ્ રાજકીય છે. ‘રાજકીય’ શબ્દનો જરા વિચાર કરીએ. રાજકીય એ હંમેશા ‘પોલીટીકલ’નો તરજુમો છે. આ શબ્દનો ઘણે ભાગે સંકુચિત અર્થ કરવામાં આવે છે; પણ મને લાગે છે કે તેનો વિસ્તૃત અર્થ રાખવાથી વિશેષ લાભ છે. જે આવી પરિપદ્દોના કાર્યની સમાપ્તિ માત્ર રાજપ્રજાના સંબંધના વિચારમાં જ થઈ જાય તો એ કાર્ય અધૂરું રહે ને એ સંબંધનો પૂરો ખ્યાલ પણ આપણને ન આવે. દાખલા તરીકે મહુડાનો પ્રશ્ન ગુજરાતના કેટલાક વિભાગને બહુ અગત્યનો છે. તેનો વિચાર રાજ્ય પરત્વેજ કરતાં કડવું પરિણામ આવી શકે, અથવા ધાર્યું પરિણામ આપણે ન લાવી શકીએ. પણ જે મહુડાના કાયદાની ઉત્પત્તિનો વિચાર કરી આપણું જે અંગત કર્તવ્ય હોય તેનો પણ આપણે સાથે સાથે વિચાર કરીએ તો આપણી સરકારની સાથેની લડતમાં વહેલા કાયવાનો સંભવ છે, ને આપણને લડવાની ચાવી પણ સહેલથી હાથ આવે. જે વિચારો હું આપની સમક્ષ મૂકવાનો છું તે ઉપરથી રાજકીય શબ્દનો મારો અર્થ આપ વિશેષ જોઈ શકશો.

પરિપદ્દો ભરાઈ વીખરાઈ જઈ પોતાની પાછળ કાર્યભારી મંડળ મૂકતી જેવામાં આવતી નથી અથવા જે કાર્યભારી મંડળ મૂકવામાં આવે છે તો તેઓ મહુમ ગોખલેછતી ભાષામાં પોતાના ધંધામાંથી બચતા વખતમાં કામ કરનારા હોય છે. આપણને જરૂરનું તો એ છે કે પરિપદ્દોના ઠરાવોનો અમલ કરવો અને જેઓ પોતાનો મુખ્ય અને ખાસ ધંધો ગણી શકે તેવા માણસો જોઈએ. આવા માણસો ઘણા હોય ત્યારેજ પરિપદ્દોના કાર્ય શોભી નીકળવાનાં; ત્યારેજ ફળદાયી થવાનાં. હાલતો ધણું કામ એળે જાય છે. ભારત સેવક સમાજ જેવી અનેક સંસ્થાઓ દેશમાં થાય એ આવશ્યક છે. સેવા એજ ધર્મ માનનારા ઘણા નીકળે ત્યારે જ આપણે મહાન પરિણામો જોઈ શકીશું. હિંદુસ્તાન સારું નસીમે ધર્મપદ્ધતિ છે. એટલે

દેશસેવામાં આ કાળે ધર્મની પરિસિમા છે એ ખ્યાલ ઉત્પન્ન થાય તો ધાર્મિક વૃત્તિવાળા માણસો રાજકીય કામમાં વધુ સંખ્યામાં જોડાય. જે કાળે સાધુ સન્તો આ પ્રકરણ હાથમાં લેશે તે કાળે હિંદુસ્તાન ધાર્મી કાર્ય સહેલાઈથી કરી શકશે એવી મારી માન્યતા છે. ગમે તેમ હો પણ આપણને છાજે છે કે આ પરિપક્વને આગે આપણે એક કાર્યકારી મંડળ ઉભું કરી શકીએ કે જેનો ધર્મોજ પરિપક્વના ઠરાવોને અમલમાં મૂકવા મુકાવવાનો હોય.

દેશમાં સ્વરાજ્યનો ધ્વનિ ચાલી રહ્યો છે. વિદુષી બાઇ એની બેસંટે લાખો સ્ત્રી પુરૂષોને 'સ્વરાજ્ય' નો જપ જપાવતા કરી મૂક્યા છે. જે વસ્તુ બે વર્ષ પહેલાં ધણાં સ્ત્રી પુરૂષો નહોતાં જાણતાં તે વસ્તુને તે બાઇએ પોતાની ચાતુરી, પોતાના અથામ પ્રયત્નથી પ્રચલિત કરી મૂકી છે. સ્વરાજ્ય થોડી મુદતમાં મગશે એવી આશા બાંધવામાં આ બાઇનું નામ ઇતિહાસમાં પ્રથમ પંક્તિમાં મૂકાશે એ વિષે શંકા હોયજ નહિ. સ્વરાજ્ય એ કોન્ગ્રેસનો આદર્શ હતું, ને છે. મીસીસ બેસંટનો એ નવો ખ્યાલ નહતો. પણ એ સ્વરાજ્યને થોડા સમયમાં સિદ્ધ થાય એવી વસ્તુ તરીકે સમજાવનાર તો આ બાઇજ ગણાશે. તેને સાડે તેમનો જેટલો ઉપકાર માનીએ તેટલો ઓછો છે. એમને અને એમના સાથી મી. એરડેલ તથા મી. વાડીઆને છોડી સરકારે મહેરબાની કરી છે તથા સ્વરાજ્યની ચળવળ યોગ્ય છે એમ કહ્યું છે. જે ઉદારતા સરકારે મીસીસ બેસંટ અને તેના સાથીને વિષે વાપરી છે તેજ બાઇ મહમદઅલી તથા બાઇ શાકતઅલી વિષે વાપરે એ ઇચ્છવા જેવું છે. આ બાઇને બાઇઓને વિષે સર વીલીયમ વિન્સેન્ટે કહ્યું છે તેમાં કેટલું વિચારવા જેવું છે તેનો ખ્યાલ કરવાની જરૂર નથી. પ્રજાની માગણી સ્વીકારી તેમને છોડવાથી કંઈ અયોગ્ય પરિણામ ન આવે એવી જવાબદારી સરકાર પ્રજાની ઉપર મૂકશે અને પ્રજાને વિશેષ ઝાણી બનાવશે. જ્યાં સુધી આ બાઇઓને નથી છોડ્યા ત્યાં સુધી સરકારની ઉદારતા અધૂરી ગણાશે. આપણે ઉમેદ રાખીશું કે સરકાર સંપૂર્ણ ઉદારતા બતાવી પ્રજાનું ચિત્ત હરી લાઇ તેને પોતાની કરી લેશે.

મહેરબાન મોન્ટેગ્યુ સાહેબ આવે છે, તેમની પાસે રજુ કરવાની જે અરજી ઘડાઇ છે ને જેમાં સહીઓ થઇ રહી છે તેનો મુખ્ય હેતુ પ્રજાકેળવણી છે. સ્વરાજ્ય મેળવવાને સાડે અક્ષરજ્ઞાનની જરૂર છે એવું કહેણ ઇતિહાસનું અગાન સૂચવે છે. મારે મારું કામ ચલાવવું છે એવી ભાવના પ્રજામાં લાવવા અક્ષર જ્ઞાનની જરૂર નથી, એવા ખ્યાલની, એવા ઇરાદાની જરૂર છે. સેકંડો અભણ રાજાઓએ ભારે સરસ રીતે રાજ્ય ચલાવ્યાં છે. ઉપરની ભાવના પ્રજામાં કેટલે દરજ્જે છે તે જોવું ને ન હોય ત્યાં તે ઉત્પન્ન કરવા પ્રયત્ન કરવો એ તે અરજીનો ઉદ્દેશ છે. તેમાં લાખો સ્ત્રી પુરૂષો સમજપૂર્વક સહી કરે તે ઇષ્ટ છે. તેથી અરજીનું વજન મે. મોન્ટેગ્યુ સાહેબની ઉપર પડે એ તે અરજીનું સહજ પરિણામ છે.

કોન્ગ્રેસ ને મોસલેમ લીગે સ્વીકારેલી યોજનામાં ફેરફાર કરવાનો કોઇને અધિકાર નથી. એટલે એના ગુણદોષનો વિચાર કરવાનું રહેતું નથી. પ્રજાના આગેવાનોએ ધણા વિચારપૂર્વક રચેલી યોજના આપણે અત્યારની કાર્યસિદ્ધિને સાડે સંપૂર્ણ સમજ શ્રદ્ધાપૂર્વક તેનો અમલ થાય એજ કાર્યો કરવાં રહ્યાં છે.

આ યોજના સ્વરાજ્ય નથી પણ તે સીડીએ આપણને ચઢાવનોફ મોટું પગથીઉ છે. કેટલાક ઇંગ્લેન્ડ દીકાંકરે એમ કહે છે કે-આપણને સ્વરાજ્ય ભોગવવાનો

હક નથી. કેમકે જે વર્ગ સ્વરાજ્ય માગે છે તે વર્ગમાં હિંદુસ્તાનનો ખ્યાવ કરવાની શક્તિજ નથી. તેઓ પૂછે છે, શું ઇંગ્લેન્ડ હિંદુસ્તાનની સિપાહીગીરી કરશે ને હિંદી પ્રજા રાજ્યસત્તા ચલાવશે ? આ પ્રશ્ન હાસ્યજનક છે ને દુઃખદ છે. હાસ્યજનક છે કેમકે ઇંગ્લેન્ડ મિત્રો પોતાને આપણાથી અળગા માની લે છે. આપણી કલ્પના તો એવી છે કે—આપણે બ્રિટનની સાથે રહી સ્વરાજ્ય ભોગવીશું. અહિં ધર કરી રહેલા ઇંગ્લેન્ડે હિંદુસ્તાન છોડે એવું આપણે માગતા નથી. પણ સ્વરાજ્યમાં તેઓ ભાગીદાર હશે. એવી રચનામાં કદાચ સિપાહીગીરી તેઓને ભાગે આવી તો તેઓને તેમાં દંધ કહેવાપાણું નહિ રહે. પણ આપણે સિપાહીગીરીમાં ભાગ નહિ લઇએ એમ તેઓનું માનવું જ ઉતાવળ બન્યું છે. હિંદુસ્તાનની વૃત્તિ સૈનિક બળ મેળવવાની થશે ત્યારે તે થોડા સમયમાં પ્રાપ્ત થઇ શકે એવી વસ્તુ છે. મારવાની શક્તિ એ કઠોર વૃત્તિનું પરિણામ છે. એ વૃત્તિને પોષતાં વાર નથી લાગતી. તે ધાસની જેમ ઉગી શકે છે. પ્રશ્ન દુઃખદ છે. કેમકે તે આપણને સ્મરણ કરાવે છે કે આપણને સરકારે આજ લગી સૈનિક તાલીમ વિનાના રાખ્યા છે. જે તેમણે આપણામાં એ તાલીલ ઇચ્છી હોત તો અત્યારે શિક્ષિત વર્ગનું મોટું લક્ષર તૈયાર હત. લડાઇમાં શિક્ષિત વર્ગે ભાગ નથી લીધો તેનો દોષ શિક્ષિત વર્ગની ઉપર છે તેના કરતાં સરકારની ઉપર ઘણો મોટો છે. જે સરકારની રાજ્ય-નીતિ જૂદા ધોરણ ઉપર અસલથી બંધાઇ હત તો અત્યારે સરકારની પાસે અશ્વત્થ સેના તૈયાર હત. પણ જે દશા વર્તે છે તેનો દોષ બન્ને કોઇને ન દેવાય. જ્યારે ઇંગ્લેન્ડ સત્તા સ્થપાઈ ત્યારે કરોડો ઉપર રાજ્ય ચલાવવામાં પ્રજાને હથિયાર રહિત અને સૈનિક શિક્ષણ રહિત કરવામાં ડહાપણ ગણાયું. હવે જગ્યા ત્યાંથી સવાર ગણી રાજ પ્રજા બંનેએ રહી મચેલું સમારી લેવાનું છે.

આ વિચારો ચાલુ પ્રવાહ યોગ્ય છે એવી કલ્પના ઉપર આપેલા છે. મને પોતાને ચાલુ સ્થિતિ દરેક પ્રકારે યોગ્ય છે એમ નથી જણાતું. આપણે જે ચળવળ ચલાવીએ છીએ તે પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિ છે. જે સ્વરાજ્ય ઇચ્છીએ છીએ તે પાશ્ચાત્ય નમુનો છે. તેને પરિણામે હિંદુસ્તાનને પાશ્ચાત્ય દેશોની હરિફાઇમાં ઉતરવું પડશે. ઘણા માને છે કે—તેમાંથી હુટકારો જ નથી. હું તેવું માનતો નથી. હિંદુસ્તાન યુરોપ નથી, જાપાન નથી, ચીન નથી એ મારાથી બૂલાતું નથી. હિંદુસ્તાન જ કર્મભૂમિ છે, બાકીની ભોગભૂમિ છે, એ દેવ વાણી છે, એ મારા મનમાં ઠસી રહેલું છે. આ દેશોનું કાર્ય બીજા દેશોના કરતાં વિચિત્ર છે એમ મને ભાસે છે. હિંદુસ્તાન ધાર્મિક સામ્રાજ્ય ભોગવવા યોગ્ય છે. જેવી તપશ્ચર્યા આ દેશમાં થઇ છે તેવી બીજે ક્યાંએ નથી થઇ. હિંદુસ્તાનને લોખંડનાં શસ્ત્રોની ઓછી જરૂર છે. તે દિવ્યશક્તિથી લડતું આવ્યું છે; હાથ લડી શકે છે. બીજા પ્રજાઓએ શરીર બળને 'પૂજ્યું' છે. યુરોપમાં ચાલતું દારણ યુદ્ધ તેનો સચોટ દાખલો છે. હિંદુસ્તાન આત્મબળ વડે સર્વ જીતી શકે છે. આત્માની શક્તિની પાસે શરીરશક્તિ તુલ્યવત છે એવા અનેક દાખલા મળી આવે છે; એવું કવિઓએ ગાયું છે; અનુભવીઓએ વર્ણવ્યું છે. હૃદયપુષ્ટ ત્રીશ્વ વરસનો જુવાન પોતાના એંશી વર્ષના બાપની પાસે બકરી જેવો થઇ વર્તે છે. આ પ્રેમબળની નિશાની છે. પ્રેમ એજ આત્મા છે. એ આત્માનો ગુણ છે. એજ પ્રેમનો ઉપયોગ શ્રદ્ધાપૂર્વક આપા જમત ઉપર આપણે કરી શકીએ છીએ. આપણે ધર્મ ઉપરની શ્રદ્ધા ખોઇ બેઠા છીએ. તેથી આધુનિક વાયુમાં આપણા પગ ડેકાણે રાખી શકતા નથી. ને આમ તેમ અફળાયા કરીએ છીએ. આ વસ્તુનો થોડો વધારે વિચાર આગળ કરશું.

આવા મારા વિચારો છતાં હું સ્વરાજ્યની ચળવળમાં ભાગ લઉં છું. કેમકે આપણે જે પદ્ધતિથી સરકાર રાજ્ય ચલાવે છે તે આધુનિક પદ્ધતિ છે. તે પદ્ધતિનું શુદ્ધ સ્વરૂપ તો ‘ પાર્લામેન્ટ ’ છે એમ સરકાર પોતે માને છે. એવી પાર્લામેન્ટ આપણને ન મળે તો આપણે અતોષ્ટ થઈ જઈએ. મીસીસ બેસન્ટનું એક વાક્ય તદ્દન ખરું છે. યા તો હિંદુસ્તાનને સ્વરાજ્ય હો અથવા હિંદુસ્તાનમાં ભુખમરાનો રોગ ફેલાશે. હું આંકડાઓમાં નથી પડવા ઇચ્છતો. મારી આંખનો પૂરાવો મને ખસ છે કે— હિંદુસ્તાનમાં ગરીબાઈ વધતી ચાલી છે. ખીજું પરિણામ કેમ હોય ? જે દેશ પોતાનો કાચો માલ બહાર મોકલે છે ને તેની પર બહાર મરામત થઈ પાછો આવે છે ને લે છે, જે દેશ પોતે રૂંધેલા કરવા છતાં પોતાના કપડાના જ કોરડો રૂપિયા બહાર આપે છે તે દેશની દશ કંગાલ ન હોય તો શું હોય ? જે દેશના લોકો પોતાના વિવાહ વિગેરેના ખર્ચમાં પૈસા ખર્ચે તે સ્થિતિને ઉડાઉ ગણવામાં આવે તે દેશની દયા બીખારી જ ગણાય. જે દેશ મરકી વિગેરેના સુધારા કરવામાં પૂરતું ખર્ચ ન કરી શકે એ દેશ બીખારી જ હોય. જે દેશના અમલદારવર્ગનો પગાર ઘણે ભાગે બહાર ખર્ચાય એ દેશની પ્રજા દિવસે દિવસે કંગાલ બનતી જ જાય. જે દેશનાં માણસો કકડતી ટાંઢમાં ઉતરના વસ્ત્રના અભાવે સોના સરખું ખાતર બાળી નાખી પોતાની ટાંઢ સમાવે તેની કંગાલીયતમાં શી કચાશ હોય ? આખા હિંદુસ્તાનમાં ભમતાં મેં ક્યાંએ પ્રજાવર્ગમાં નર નથી જોયું. મધ્યમવર્ગ મહા વ્યથામાં ઘેરાયેલો છે. કનિષ્ઠ વર્ગને ઉંચે આજ અને નીચે ધરતી છે. તેને સાડે સાડો દિવસ છે જ નહિ. હિન્દુસ્તાનની દોલત મોંઘ તળે દટાયેલી છે ને તેના ધરણમાં છે એ કેવળ કલ્પના છે. છે તેની કરી ગણતરી નથી. લોકોની કમાણી વધી નથી, ત્યારે ખર્ચ વધ્યો છે. આવી દશા કંઈ સરકારે જ્ઞાનપૂર્વક આણી નથી. હું માનું છું કે સરકારના હેતુ શુદ્ધ છે. તેની શુદ્ધ માન્યતા છે કે પ્રજાની ઉન્નતિ થતી જાય છે. પોતાની ‘ બહુ બુકો ’ ઉપર તેની અચલિત શ્રદ્ધા છે. આંકડાઓ ગમે તે સિદ્ધ કરી શકે એ ઇંગ્લેન્ડ કહેવત છે, તે યથાર્થ છે. આંકડાઓ ઉપરથી અર્થશાસ્ત્રીઓ હિંદુસ્તાનની ચડતી દશા સિદ્ધ કરે છે. લોકોના હિસાબ કરનારા મારા જેવા તે આંકડાઓ જોઈ શકાયુક્ત થઈ ડોકી ધુણાવે છે. ઉપરથી દેવતા આવીને ખીજું કહે તો પણ હું જરૂર કહીશ કે—હિંદુસ્તાનને હું કંગાલ થતું જોઉં છું.

ત્યારે આપણી પાર્લામેન્ટ હોય તો તે શું કરે ? હિંદુસ્તાનમાં પાર્લામેન્ટ હશે ત્યારે આપણને ભૂલો કરવાની તેમજ સુધારા કરવાની સત્તા મળશે. આપણે પ્રથમ તો જરૂર ભૂલો કરશું. પણ આપણું ખમીર આ દેશનું હોવાથી ભૂલોને સુધારતાં વાર નહિ લાગે ને આપણને ભુખમરાનો ઇલાજ તુરત હાથ લાગશે. એ વેળા આપણે લેકેશીયરની ચીજ વડે આપણું જીવન નહિ ગાળતા હોઈએ. એ વેળા આપણે અપૂટ દોલત ખર્ચી બાદશાહી દિલ્હી નહિ બાંધતાં હોઈએ. બાદશાહી દિલ્હીનો આકાર હિંદુસ્તાનની ઝૂંપડીઓને અનુસરતો હશે. ઝૂંપડી અને પાર્લામેન્ટ હાઉસ વચ્ચે કંઈ પ્રમાણ તો હશે જ. પ્રજા અત્યારે રૂંધેલા બેઠી છે. તેને ભૂલ કરવા જેટલોએ હક્ક નથી રહ્યો. જેને ભૂલ કરવાનો હક્ક નથી તે કદિ સુધારો કરી શકવાના નથી. આમની સમાનો દત્તિહાસ એ ભૂલોનો છે. ઇનસાન ભૂલતું પુતળું છે, એમ અરખી કહેવત છે. ભૂલ કરવાની છૂટ અને તે સુધારવાની સત્તા એ સ્વરાજ્યની એક વ્યાખ્યા છે. એ સ્વરાજ્ય પાર્લામેન્ટમાં રહેલું છે.

પાર્લામેન્ટ આજે જ બેઠકે. તે લેવાને આપણે આજે જ લાયક છીએ. એટલે તે આપણે માગશું ત્યારે જ મળશે. 'આજે જ' ક્યારે આવશે તેનો આધાર આપણી ઉપર છે.

ખ્રિસ્તીશ ડેમોક્રસી-ખ્રિસ્તીશ પ્રજાની પાસે દુઃખ રડવાથી સ્વરાજ નથી મળવાતું. તે પ્રજા એવી માગણી ઓળખી શકતી નથી. તે પ્રજા કહેશે “ અમે સ્વરાજ માગવા કોઈની પાસે ગયા નથી. અમે અમારી શક્તિવડે તે મેળવ્યું છે. તમને નથી મળ્યું, કેમકે તમે નાલાયક છો. તમારી લાયકાત હશે ત્યારે તમને મળશેજ. ”

આ લાયકાત કેમ આવે ? આપણે હિન્દની પ્રજા પાસે સ્વરાજ માગવું રહ્યું છે. આપણી અરજી તેની કને છે. જ્યારે હિન્દુસ્તાનના ખેડુત જાણુશે કે સ્વરાજ શું છે, ત્યારે કોઈ સ્વરાજ રોકી શકનાર નથી.

સર વિલીયમ વિલસન હંટર લખી ગયા છે કે ખ્રિસ્તીશ સામ્રાજ્યમાં ધાર્મિક મેળવવાનો સીધામાં સીધો રસ્તો રજુસંપ્રામમાં મેળવેલો વિન્ય છે. જે શિક્ષિત વર્ગ મૂંગે મોઢે આ વેળા લડાઇમાં બેસાઇ શકત તો મારી ખાત્રી છે કે આપણને માગ્યું હમણાં જ મળત, એટલુંજ નહિ પણ એ મળ્યાની ખુબી એવજ હત.

આપણે ઘણી વેળા કહીએ છીએ કે હિન્દુસ્તાનના ઘણા સિપાહિ ક્રાન્સના મેદાનમાં અને મેસોપોટેમિયાના મેદાનમાં કપાઇ મૂઆ છે. આનો જશ આપણે શિક્ષિતવર્ગ નથી લઇ શકતા. એ સિપાહીઓને તૈયાર આપણે નથી કર્યા. એ સિપાહીઓ દેશાભિમાનથી નથી ગયા. તેઓને સ્વરાજની ખબર નથી. લડાઇને અંતે તેઓ સ્વરાજ માગવાના નથી. તેઓ પોતાને નિમક આપનારની ખાતર પોતાની નીમકહલાલી બતાવવા ગયા છે. સ્વરાજની માગણી કરતાં મને લાગે છે કે આપણે તેઓને દરમીયાન નથી લાવી શકતા. શિક્ષિતવર્ગ લડાઇમાં મોટા ભાગ નથી લઈ શકેલ તેને સારૂ તે વર્ગને દોષિત ગણી શકાય નહિ, એટલુંજ આપણે કહી શકીએ છીએ.

આપણે કઠણ સમયે વફાદારી બતાવી છે, એ પણ લાયકાત નથી સૂચવતું. વફાદારી એ ગુણ નથી. એ પ્રજા સ્થિતિની સર્વત્ર આવશ્યકતા છે. વફાદારીથી સ્વરાજ ન મળે એ સ્વયંસિદ્ધ છે.

આપણી લાયકાત આપણને હવે સ્વરાજ ભોગવવાની તીવ્ર ઇચ્છા થઈ છે તેમાં શંકા છે, ને ખ્રિસ્તીશ અમલદારવર્ગે ગમે તેટલી શુદ્ધ દાનતથી કામ કર્યું છે છતાં તેઓને સમય હવે આવી રહ્યો છે, એમ આપણને ચોક્કસ જણાયું છે એમાં રહેલી છે; ને તેટલી લાયકાત આપણા કાર્યને સારૂ પૂરતી છે. સ્વરાજ વિના હવે હિન્દુસ્તાનમાં શાન્તિનો સંભવ નથી.

પણ જે આપણે સ્વરાજની ચળવળ સભાઓ બરીનેજ કરીએ તો પ્રજાને હાનિ થવાનો સંભવ છે. મેળાવડા અને બાપણો યોગ્ય સ્થાને ને યોગ્ય વખતે શોભી શકે છે. પણ માત્ર મેળાવડા અને બાપણોથી પ્રજા ઘડાતી નથી.

જે પ્રજામાં સ્વરાજના તરંગો ઉછળી રહ્યા હોય તેમાં સર્વ દિશામાં જાગૃતી હોય. સ્વરાજનું પ્રથમ પગથિયું તો હરેક વ્યક્તિ છે. યથા પિંડે તથા બ્રહ્માણ્ડે એ મહાવાક્ય આ પ્રસંગે પણ ખરું જ છે. જે આપણાં હૃદયમાં નિરંતર લડાઇ ચાલ્યા કરે, જે આપણે વાંકા ચાલતા હોઈએ, આપણી ઇન્દ્રિયો ઉપર અંકુશ રાખવાને બદલે ઇન્દ્રિયો આપણી ઉપર

રાજ્ય ભોગવતી હોય તો સ્વરાજ્યનો અર્થ આપણે સારૂ શો હોઈ શકે ? પ્રથમ પગથિયું તો આપણે આપણી ઉપર રાજ્ય ભોગવતાં શિખવું એ છે.

પછી કુટુંબ. જે કુટુંબમાં કલહ હોય, બાઈઓ એક બીજાની સાથે લડે, કુટુંબીઓ સાથે ન રહી શકે, અવિભક્ત એટલે કૌટુંબિક સ્વરાજ્ય ભોગવનારાં કુટુંબો ઝગડાને લીધે વિભક્ત બને તો આપણે સ્વરાજ્યને સારૂ કેમ લાચક બનીએ ?

હવે રાતિ. રાતિમાં એક બીજાની સાથે દ્વેષ વર્તે, રાતિઓ પોતાનો કારભાર ન ચલાવી શકે, તેમાં કાંઈ વ્યવસ્થા હોય નહિ, શેડીઆ મોટાઈ માગે, રાતિભાઈ સ્વેચ્છાચારી થાય ને આટલું સંકુચિત સ્વરાજ્ય આપણે ન ચલાવી શકીએ તો રાષ્ટ્રીય સ્વરાજ્ય કેમ ચલાવી શકીએ ?

રાતિ પછી શહેર. આપણાં શહેરનો કારભાર આપણે ન ચલાવી શકીએ, આપણી ગલીઓ સાફ ન રાખીએ, આપણાં ઘર ખડેર હોય, રસ્તા વાંકા હોય, શહેરનો કારભાર ચલાવનાર નિસ્વાર્થી શહેરી ન નીકળી પડે, જે કારભાર ચલાવતા હોય તે બેદરકાર હોય અથવા સ્વાર્થી હોય, તો આપણને વિશેષ સત્તા લેવાનો શો અધિકાર છે ?

ખરેખર શહેરના કારભારમાં સ્વરાજ્યની ચાવી રહેલી છે. એટલે તે વિષે જરા વધારે વિચાર કરવાની જરૂર છે. હિન્દુસ્થાનમાં મરકીએ ઘર કર્યું છે. કોલેરા તો આપણી સાથે છેજ. મેક્સિમા દરવેળે હળરોનો ભોગ લે છે. દુનિયાના બીજા દરેક ભાગમાંથી મરકી દૂર થઈ શકી છે. ગ્લાસગોમાં ગઈ તેવી તેને ડાંખી. જેહાનીસબગમાં એકજ વખત આવી શકી. ત્યાંની મ્યુનિસિપાલિટીઓ મહા પ્રયત્ન કરી એક માસમાં મરકી નાબુદ કરી. આપણે મરકીની ઉપર કશી અશર કરી શકતા નથી. આ સ્થિતિને સારૂ આપણે સરકારને દોષ નથી દઈ શકતા. ખરૂં જોતાં ગરીબાઈને પણ દોષ નથી દઈ શકતા. મરકીને સારૂ જે ઉપાય લેવા હોય તેમાં કોઈ આપણી વચ્ચે આવે તેમ નથી. અમદાવાદ જેવું શહેર ગરીબાઈનું બહાનું કહાડી નીકળી જઈ શકતું નથી. મને ભય છે કે મરકીને સારૂ આપણે આખી જવાબદારી કમુલ કરવી પડશે. એ ખુબીની વાત છે કે જ્યારે આપણા રહેવાના વિભાગમાં મરકી કેર વર્તાવી રહી હોય છે. ત્યારે જ્યાં અંગ્રેજો વસે છે ત્યાં તે જઈ શકતી નથી. કારણે પણ તુરત સમજાય છે. ત્યાં હવા સાફ છે, ધરો છૂટાં છે, રસ્તા પહોળા અને સાફ છે, અને જંગલ જવાની ટેવ ધણી સારી છે. આપણે તો જંગલ જવું એટલે નરકવાસ કરવો એવું કરીએ છીએ. જે મૂલકમાં નવાણું ટકા માણસો ઉઘાડે પગે ચાલનારાં છે, તે મૂલકમાં લોકો ગમે ત્યાં થુકે છે, ગમે ત્યાં પોતાની હાજતો પૂરી પાડે છે, ને તેવા રસ્તાપર આપણને ચાલવું પડે છે. આ સ્થિતિમાં મરકી ઘર કરે તેમાં શો નવાઈ છે ?

આપણે આપણા શહેરોની સ્થિતિ નહિ બદલાવીએ, આપણી ખુરી ટેવો નહી બદલીએ, આપણાં પાયખાનાં નહિ સુધારીએ ત્યાં સુધી આપણે સારૂ સ્વરાજ્યની કશી કિમ્મત નથી રહેવાની.

આ પ્રસંગે આટલું કહેવું અનુચિત નહિ ગણાય. આપણે સર્વથી ઉપયોગી સેવકો-બંગી ને અસ્પર્શ્ય ગણીએ છીએ. તેનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે આપણાં પાયખાનાં આપણે તેઓને પૂરાં સાફ કરવા દેતા નથી આપણે પોતે ધર્મને બહાને તે કામ કરતાં અમકાઈએ છીએ. આથી આપણે જાતે સ્વચ્છ ગણાતા છતાં આપણા ઘરનો એક ભાગ દુનિયાના બીજા

દેશોમાં છે તે કરતાં વધારેમાં વધારે ગદા રહે છે, ને તેને લીધે આપણે હમૈશાં ગંદા હવામાં ઉછેરીએ છીએ. જ્યાં લગી આપણે કેવળ ગામડાઓમાં રહેતા હતા, ત્યાં સુધી આપણે સુખી હતા. પણ શહેરોમાં આપણી ઉપત્તી કુટેવોથી આપણે સદા આપઘાત કર્યા કરીએ છીએ.

જ્યાં ઘણા લોકો વગર મોતે મરતા હોય ત્યાં ધર્મનો, કર્મનો, આચારનો, અભાવ હોવાનો સંભવ છે. હું માનું છું કે મરકીને કાઢવી એ આપણી શક્તિની બહાર ન હોવું જોઈએ. જો આપણે મરકીને નાચુદ કરી શકીએ તો તેથી સ્વરાજ્યને સાફ આપણી જેટલી લાયકાત વધશે તેટલી મહા ચળવળથી નથી વધવાની. આપણા ડાકટરો વૈદ્યોએ વિચારવા જોવો આ સવાલ છે.

આપણી પાડોશમાંજ ડાકોરજીનું પવિત્ર ધામ છે. મહે' તે જોયું છે. તે પવિત્ર ધામની અપવિત્રતાનો પાર નથી. હું મને પોતાને શુદ્ધ વૈષ્ણવ માનું છું. તેથી મને આ વિષે ટીકા કરવાનો વધારે અધિકાર છે. ડાકોરજીમાં એટલી સખત ગંદકી છે કે ચોખ્ખાઘમાં રહેનાર માણસને ડાકોરજીમાં એક દિવસ ગાળવો એ પણ મુશ્કેલીની વાત છે. જત્રાણુઓ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે તળાવ બગાડે છે, રસ્તા બગાડે છે. મુખીયા લઢે છે ને રણુછોડાયજીના આભૂષણ વિગેરે બાબત 'રીસીવર' નીમાયા છે એ વધારાનું. આ સ્થિતિ સુધારવી તે આપણુંજ કાર્ય છે. સ્વરાજ્ય લેવા નીકળી પડેલા આપણે ગુજરાતી આપણું આંગણું નહિ સુધારીએ તો સ્વરાજ્યના લશ્કરમાં શી ફતેહ મેળવીયું.

શહેરોમાં કેળવણીની સ્થિતિનો વિચાર કરતાં પણ આપણને ઘણી નિરાશા પેદા થાય એવું છે. પોતાના અંગત સાહસથી સે'ક્રેડાને કેળવણી આપવાની આપણી ચોખ્ખી ફરજ છે. આને અદેશ હજારો બાળકો કેળવણી વગરનાં રહે છે ને સરકારની ઉપર આપણી નજર ટમટમી રહી છે.

શહેરોમાં દારૂનું વ્યસન વધે છે, ધરાની દુકાનો વધે છે, જીગર વધે છે. આનો ઇલાજ આપણે ન કરી શકીએ તો આપણે સ્વરાજ્ય કેમ લઈએ ? સ્વરાજ્યનો અર્થજ એ છે કે આપણો કારબાર આપણે ચલાવીએ.

આપણાં બાળકોનાં મોંમાંથી ને આપણા મોંમાંથી દુધ જતું રહેવાનો સમય આવ્યો જણાય છે. ગુજરાતમાં ડેરીઓએ દાટ વાળવા માંડ્યો છે. બધું દુધ ખરીદી લઈ તેમાંથી માખણ, પનીર, ઇત્યાદિ બનાવી વેચે છે. જે પ્રજાનો આધાર મુખ્યત્વે દુધ ઉપર રહ્યો છે તે પ્રજા આમ પોતાના ખોરાકનો નાશ કેમ થવા દે ? એવા સ્વાર્થી માણસો કેમ નીકળી પડે કે જે પ્રજાના આરોગ્યનો વિચાર કર્યા વિના પૈસાને સાફ પ્રજાની ખાવાની વસ્તુનો અયોગ્ય વેપાર કરે ? દુધ, ધી અને દુધના પદાર્થો પ્રજાને સાફ એવાં અમૂલ્ય છે કે તેની ઉપર મ્યુનીસીપાલિટીઓએ પૂરો અંકુશ રાખવો ઘટે છે. આપણે તે વિષે શું કરીએ છીએ ?

હું હમણાં જ બકરી ઇદના હુલ્લકના મુલકમાંથી આવું છું. એક નજીવા ક્ષરણને સાફ એ કામ લઢો પડી, તેમાં તોફાની માણસો ભળ્યા, ને અઝડો આગળ વધ્યો. આપણે તેનો ઉપાય નથી કરી શક્યા. સરકાર કરે તેની ઉપર કેવળ આધાર રાખવો પડ્યો છે. આ આપણી અપ'ગ દશા સુચવે છે.

ધીબર ગોરક્ષાનો વિચાર કરવો એ અપ્રાસંગિક નથી. આ સવાલ નાનો સુનો નથી. છતાં તેનો આધાર કહેવાતી ગોરક્ષા મંડળી ઉપર મૂકી દીધો છે. ગોરક્ષા કરવાની પ્રથા જૂના ઠાળની જણાય છે. તેની ઉપત્તિ આ દેશની આવશ્યકતામાં રહેલી છે. જ્યાં નેવું ટકા માણસ ખેતીની ઉપર નિભાવ કરે છે, જ્યાં ખેતી માટે ખેલની જરૂર પડે છે ત્યાં ગાયની રક્ષા સહેજે કરવાની ફરજ આવી પડે છે. આવે રથજે માંસાહારી પણ ગાયનો ત્યાગ કરે. આવાં રવાભાવિક કારણોજ ગાયની રક્ષાને સારૂ બસ હોવાં જોઈએ. પણ અહિં દશા વિચિત્ર છે. ગોરક્ષાનો મુખ્ય અર્થ એ જોવામાં આવે છે કે ગાયો મુસલમાન ભાઈઓના હાથમાં ખોરાક સારૂ જતી અટકાવવી. રાજ્યકર્તાને ગાયના માંસની જરૂર લાગે છે. તેમને નિમિત્તે હજારો ગાયોનો વધ હમેશાં થાય છે. તેના સામે આપણે કંઈ નથી કરતા. કલકત્તામાં હિન્દુ-ઓજ કુંકવાની અધોર ક્રિયા કરી ગાયનું બધું દુધ હમેશાં હરી લે છે તે ગાયની આ ધાતકી હિંસા અટકાવવા આપણે ભાગ્યેજ પ્રયત્ન કરીએ છીએ. ગુજરાતમાંજ ખેલને હાંકવાને સારૂ હિન્દુ કુંકવાળી લાકડીઓ વાપરે છે, તેની સામે અવાજ નથી ઉઠાવતા. આપણાં શહેરનાં ખેલની દશા દયામણી જોવામાં આવે છે. ગાય અને તેના વંશનો બચાવ કરવો એ મહા મોટો પ્રશ્ન છે. તેને મુસલમાનની સાથે ઝગડો કરનારું સંકુચિત રૂપ આપી આપણે ગાયોનો વધ વધાર્યો છે. ગાયનો બચાવ કરતાં મુસલમાનભાઈઓનો વધ કરવો એ ધર્મ ન હોય પણ અધર્મ હોવાનો સંભવ છે. મને લાગે છે કે આપણે મુસલમાનભાઈઓ સાથે પ્રેમ વચનથી મસલત કરીએ તો તેઓ પણ હિન્દની રિથિત સમજી ગાયનો બચાવ કરવા તત્પર થશે. તેઓને વિનવી તેઓની સાથે સત્યાગ્રહ કરી આપણે તેમને ગાયના બચાવમાં રોકી શકીએ છીએ. પણ આમ કરવા સારૂ આપણે આ સવાલનું ખરૂં સ્વરૂપ સમજવું જોઈએ. આપણે આપણા ભાઈઓને મારવાને બદલે મરવા તૈયાર થવું જોઈએ. પણ તે તો જ્યારે આપણને ગાયની ખરી કિંમત જણાશે ને આપણામાં શુદ્ધ દયા સ્ફુરશે ત્યારે કરી શકવાના. આ કાર્ય કરવામાં ધણી વરતુનો સમાવેશ એક સામટો થઈ જાય છે. હિન્દુ-મુસલમાન વચ્ચેના કલેશ ટળશે, ગાયનું રક્ષણ થશે, દુધ, ધી આપણને ચોખ્ખાં ને સોંધાં મળશે અને આપણા ખેલ દુનિયાને જોવા લાયક થશે. આપણી શુદ્ધ તપશ્ચર્યા હશે તો આપણે ગાયનો વધ ઈંગ્રેજ, મુસલમાન કે હિન્દુ બધાને હાથે થતો અટકાવી શકીશું. આ એક કાર્ય પણ સ્વરાજને નજીક લાવનારૂં છે.

ઉપલા ધણા સવાલો શહેરોના કારભારને અંગે ઉઠેલા છે. એમાંથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે શહેરોના આપણા શુદ્ધ કારભાર ઉપર ભારતવર્ષના કારભારનો આધાર છે.

સ્વદેશી હિલચાલ દેશમાં નહિ સરખીજ છે એમ કહેવું અનુચિત નહિ મણાય. આમાં લગભગ સ્વરાજની ચાવી રહેલી છે એ આપણને સ્મરવું નથી. જે આપણને સ્વભાષા પ્રત્યે અરુચિ હોય, આપણાં કપડાં ન ગમે, આપણો પોષાક અણગમે ઉપજાવે, આપણને શિખાની શરમ આવે, આપણો ખોરાક સારો ન લાગે, આપણી હવા પણ ઠીક ન જણાય, આપણા લોકો અણબઝડ ને આપણો સંગ રાખવા અયોગ્ય જણાય, આપણી સમ્મતતા ભુંડી લાગે ને વિદેશી રૂઢી લાગે, ટૂંકામાં આપણું બધું ફવલું લાગે ને પરદેશી વહાલું લાગે તો સ્વરાજનો શો અર્થ હશે તે મને સમજમાં નથી આવી શકતું. જે આપણને પરદેશી બધું ગ્રાહ્ય હોય તો જરૂર આપણને પરદેશી તાલીમની તો હળુ ધણી ગરજ રહેશે, કેમકે પરદેશી વાધુએ જનસમાજમાં ધણો થોડોજ પ્રવેશ કર્યો છે. મને તો લાગે છે કે આપણે સ્વરાજનો

રસ લઈ શકીએ તેના પહેલાં સ્વદેશી પ્રત્યે આપણને પ્રેમ તો ખરો પણ રાગ શુદ્ધ થવો જોઈએ. આપણા દરેક કાર્યમાં સ્વદેશની છાપ નજરે પડતી જોઈએ. સ્વરાજની રચનાજ આપણું ધણું એકંદરે સારું છે તેવી કલ્પના ઉપર બંધાઈ શકે. આ વિચાર ખરોખર હોય તો, સ્વદેશીની ચળવળ આ દેશમાં ધણા મોટા પાયા ઉપર થવી જોઈએ. જે જે દેશમાં સ્વરાજની ચળવળ થઈ છે તે તે દેશમાં દેશીની કીમત પૂરી આલેખાઈ છે. સ્કૉટલેન્ડના સિપાહી મરણને જોખમે પણ પોતાની કીશ્ટ છોડવા ઇચ્છતા નથી. તેને આપણે વિનોદમાં ધાધરા પલટણ કહીએ છીએ. એ ધાધરાની પાછળ જે બળ રહ્યું છે તેની સાક્ષી દુનિયા પૂરે છે. એટલે અગવડાળો, શત્રુ તુરત ઝોળખી શકે એવો એ ધાધરો છે છતાં સ્કૉટલેન્ડના સિપાહી તેનો ત્યાગ નથી કરતા. આપણા દોષોને સંધરી રાખ્યા એમ કહેવાનો અહીં આશય નથી. પણ આપણું ધણું વિગુણ હોય તો પણ તે આપણને બ્રાહ્મ છે, પરદેશી સ્વનુષ્ઠિત હોય તો પણ ત્યાજ્ય છે. જે આજે વિગુણ હશે તેને આપણે આપણા પરાક્રમે ગુણપૂરિત કરી શકીશું. હું ઈચ્છું છું કે આ પરિપક્વના સમયોને રંગે રંગે સ્વદેશી ગુરુસો વ્યાપે ને મહા સંકટો, અગવડો સહીને પણ તેઓ સ્વદેશી પ્રત ધારે ને તેને અડગ રહી પાળે. એમ થાય તો સ્વરાજ તો આપણને ઘેર બેઠે મળી શકે તેમ છે.

ઉપરના દૃષ્ટાંતો ઉપરથી જણાશે કે આપણી ચળવળ બેવડી હોવી જોઈએ. સરકારને અરજીઓ ભલે કરાય, વડી ધારાસભામાં ભલે હક્ક મગાય પણ આ કાર્યો કરતાં લોકજન-ગૃતિને સારૂ આંતરિક ચળવળની વધારે અગત્ય છે. બાહ્ય પ્રવૃત્તિમાં દંભ, સ્વાર્થ વિગેરે દાખલ થવાનો સંભવ છે. આંતરિક પ્રવૃત્તિમાં તેમ થવાનો ધણો ઝોછો સંભવ છે. આંતરિક પ્રવૃત્તિ વિના બાહ્ય પ્રવૃત્તિ શોભશે નહિ એટલુંજ નહિ પણ તે નિરર્થક જવાનો સંભવ છે. મારી દલીલનું તાત્પર્ય એ નથી કે આંતરિક પ્રવૃત્તિ બીલકુલ આપણે ચલાવતાજ નથી. પણ હું એમ કહેવા ઇચ્છું છું કે આંતરિક પ્રવૃત્તિ ઉપર આપણે જોઈતું વજન નથી દેતા.

એવો પણ ધ્વનિ સંભળાય છે કે એક વખત આપણા હાથમાં ભારતવર્ષના કાર-ભારની સત્તા આવવા દો પછી બધાં રૂડાં વાનાં થઈ રહેશે. આના જેવો બીજો ભાર વહેમ નહિ હોય. કોઈ પ્રજા એમ સ્વતંત્ર નથી બની. વસંતની બંધાર ખીસે છે ત્યારે દરેક ઝાડમાં તેની છાયા પડે છે, નવયૌવન આખી બુમીને વિષે જોવામાં આવે છે તેમજ બ્યારે આપણે સ્વરાજ રૂપી વસંતઋતુમાં પ્રવેશ કરતાં હોઈશું ત્યારે કોઈ આવી ચડેલો મુસાફર દરેક સ્થળે નવ યૌવન ભાળશે. અનેક પ્રકારની સાર્વજનિક પ્રવૃત્તિઓમાં પ્રજાના સેવકો પોતાની શક્તિ અનુસાર અનેક કાર્યોમાં રોકાયેલા જોવામાં આવશે.

આપણી પ્રગતિ જોઈએ તેટલી નથી એમ જો કયુત્ત કરવામાં આવે તો તેનાં બે કારણો પણ કયુલ કરવાં પડશે. આપણે આપણી સ્ત્રીને આપણી હીંચચાલમાંથી અલગ રાખી તેથી પક્ષાઘાતનો ભોગ થઈ પડ્યા છીએ. પ્રજા એક પગે ચાલે છે, તેનાં બધાં કાર્ય અર્ધા ને અધુરાં જોવામાં આવે છે. વળી પ્રજાનો શિક્ષિત વર્ગ પરમાપા માર્ગે કેળવણી પામી અશક્ત બને છે અને જે શક્તિ મેળવે છે તેનો લાભ પ્રજાને મળતો નથી. આ વિષય ઉપર મેં મારા વિચાર ગુજરાત કેળવણી પરિષદમાં જણાવ્યા છે એટલે અહીં પુનરાક્રમ નથી કરતો. આ પરિષદ ગુજરાતીમાં બધો કારભાર ચાલાવવા ઠરાવ કર્યો છે એ અહુ સ્તુત્ય છે ને મારી ઉમેદ છે કે કોઈ પણ લાલચને વશ થઈને ગુજરાતી પ્રજા આ નિશ્ચયને નહિ બદલે.

શિક્ષિત વર્ગે સ્વરાજપ્રેમીયે જનસમાજમાં બળ્યા વિના ચાલવાનું નથી. આપણે પ્રજાના એક અંગને તરછોડી શકવાનાં નથી, એકે અંગને તજી શકવાનાં નથી. બધાને સાથે લઇને ચાલશું ત્યારેજ આગળ વધવાના છીએ. જે શિક્ષિતવર્ગ પ્રજામાં મળેલ હોત તો બકરી ધદનાં હુલ્લડ આજે હોતજ નહિ.

છેવટના વિષય ઉપર આવતા પહેલાં મારે થોડી ફરજ બજાવવાની રહી છે ને થોડી સૂચના કરવાની રહી છે.

દર વર્ષે યમરાજ હિંદુસ્તાનના આગેવાનોનો ભોગ લે છે. છેલ્લા બાર માસમાં હિંદુસ્તાનમાં લેવાયેલા બધા ભોગ વિષે અહીં હું નથી કહેવા ઇચ્છતો. પણ મહુમ ઋષિ તુલ્ય હિંદના દાદા દાદાભાઈ નવરોજીનું નામ છોડી શકાય તેવું નથી. તેમની દેશ સેવાની કિંમત આંકનાર હું કોણ ? હું તો તેમને ચરણે બેઠેલો. જ્યારે છેક તરણાવરથામાં વિલાયત ગયો ત્યારે મને તેમનાં દર્શન થયેલાં. તેમની ઉપર બલામણુ પત્ર લખ ગયેલો ત્યારથીજ તેમની પૂજા કરતાં શીખ્યો. તેમની નિષ્કલંક અખંડિત દેશ સેવા, તેમની સમદષ્ટિ, તેમનું શુદ્ધ ચારિત્ર્ય આ બધું હિંદને સાફ હિંમેશાં નમુનારૂપ રહેશે. ઇશ્વર તેમના આત્માને શાંતિ આપે. તેમના કુટુમ્બને અને હિંદને આ વિયોગ સહન કરવાની શક્તિ આપે ! તેમનું ચારિત્ર્ય આપણા જીવનમાં ઉતારી, તેમની દેશ સેવાની નકલ કરી આપણે તેમને સદાયને સાર આપણા હૃદયમાં રચળ આપી અમર કરી શકીએ છીએ. એ મહા પુરૂષનો આત્મા આપની પરિપક્વતા સાક્ષી રહે !

નામદાર વાઇસરાયે વિરમગામની સરહદ ઉપર લેવામાં આવતી જગત ૨૬ કરવાનો દરાવ સંભળાવ્યો તેને સારૂ તેમને ધન્યવાદ દેવાની આપણી ફરજ છે. આ કાર્ય વહેલું થવું જોઈતું હતું. તે બોળ નીચે પ્રજા કચરાઇ રહી હતી. ઘણાઓ તેને લીધે પોતાનો વેપાર ખોઇ બેઠા છે. ઘણી અબળાઓને દુઃખ વેઠવું પડ્યું છે. આ દરાવનો અમલ હજી થયો જણાતો નથી. ઝટ થાય એ ઇચ્છવા જેવું છે.

આગાહીમાં ત્રીજા વર્ગના ઉતારિઓ ઉપર જે દુઃખો પડે છે તે વિષે મહારો અનુભવ મેં વર્તમાનપત્ર દ્વારા પ્રજા આગળ મૂક્યો છે. આ દુઃખો ખરેખર અસહ્ય છે. હિંદની પ્રજા રાંકડી છે તેને મૂંગે મોઢે દુઃખો સહન કરવાની તાલીમ મળી છે એટલે લાખો આ દુઃખ સહન કરે છે છતાં તેનું નિવારણ થતું નથી. આમ દુઃખ સહન કરવામાં બહુ ગુણ છે પણ તેની સીમા હોવી જોઈએ. કેવળ નબળાઇથી સહન કરેલું દુઃખ નામરદાઇ છે. આ આગાહીની હાડમારી સહન થઈ રહી છે એ નામરદાઇનો આભાસ આપે છે. આ દુઃખો બે પ્રકારનાં છે. એક તો રેલ્વેખાતાની ખામીને લીધે, ને બીજો ઉતારિઓની બેદરકારીને લીધે. આ હાડમારીના ઇલાજ પણ બે પ્રકારના છે. જેનું કારણ રેલ્વેખાતું છે ત્યાં સર્વેએ જોને કડવો અનુભવ થાય તેણે તે ખાતાને લખવું. ગુજરાતી બાપામાં પણ લખી શકાય. વર્તમાનપત્રમાં પોષ્ટર કરવો. બીજો ઇલાજ એ છે કે જ્ઞાનવાન ઉતારિઓએ અગાત ઉતારિને રીતભાતનું જ્ઞાન આપવું. તેની ગંદાઇ, બેદરકારી વગેરે તરફ તેનું ધ્યાન ખેંચવું. આ કાર્યમાં સ્વયંસેવકોની જરૂર છે. તેમાં સહુ યથાશક્તિ ભાગ લઇ શકે છે. આગેવાન વર્ગે કોઇ કોઇ વેળા અગવડોનો સ્વાદ લેવા ખાતર ત્રીજા વર્ગની ખુસાઈરી પોતાની મોટાઇની જાણ કર્યા વિના કરવી ને પછી જે અનુભવ લીધો હોય તે રેલ્વેખાતા આગળ રજૂ કરવો. આમ

કરવાથી થોડી મુદતમાં મહત્વનો ફેરફાર આપણી નજરે આવશે.

શીજના ટાપુ વગેરેમાં જતા ગિરમિટીયા મજૂરો વિષે લાંડનમાં એક કમિટી નીમાધ હતી. તે કમિટીના વિચારો સત્તાવાર જાહેર થયા છે ને તે ઉપર નામદાર હિન્દી સરકારે પ્રભુમત માગ્યો છે. આ વિષય પર પણ મહારો મત હું વર્તમાનપત્રોમાં જાહેર કરી ચૂક્યો છું. એટલે અહીં વિવેચન નથી કરતો. મહેં અભિપ્રાય આપ્યો છે કે કમિટિએ કરેલી બલા-મણનું પરિણામ પણ એક પ્રકારની ગિરમિટ છે. આપણે એકજ મત આપી શકીએ છીએ. આપણે મજૂરોને કાંઈ પણ પ્રકારનાં બંધનમાં પરદેશ જતા જોવા માગતા નથી. તેવી આપણને જરૂર નથી. ગિરમિટનો કાયદો તદ્દન રદ થાય એજ જરૂરનું છે. કોલોનિઓને (સંસ્થાનોને) કાંઈ પ્રકારની સગવડ કરી આપવા આપણે બંધાયેલા નથી.

હવે હું છેવટના વિષય પર આવું છું. સાધ્ય વસ્તુ મેળવવા એ માર્ગ છે: સત્યાગ્રહ ને દુરાગ્રહ. આપણા ગ્રંથોમાં તેને ઠેસી ને આસુરી પ્રવૃત્તિને નામે વર્ણવ્યા છે. સત્યાગ્રહના માર્ગમાં હંમેશાં આગ્રહ રહે છે. કાંઈ પણ કારણસર સત્યનો ત્યાગ નથી થતો. એમાં દેશને અર્થે પણ જુડાનો પ્રયોગ થઈ શકે એવું નથી. એમાં સત્યનો સદાય જયજ કદ્યો છે. કેટલીક વેળા આપણને રસ્તો ધોર લાગે, પરિણામ ભયંકર જણાય, જરા સત્ય છોડવાથી સિદ્ધિ મળવા જેવું લાગે તે છતાં સત્યનો ત્યાગ સત્યાગ્રહી કરતો નથી, તેની શ્રદ્ધા એવે સમયે પણ સૂર્યના તેજની જેમ ઝળ્યા કરે છે, સત્યાગ્રહી નિરાશ થાયજ નહિ. સત્યજ તેની તકનાર હોવાથી તેને ગજવેલની લક્ષ્યારતો કે દારૂગોળાનો ખપ પડતો નથી. તે આત્મમજબૂતી, પ્રેમથી વૈરીને પણ વશ કરે છે. મિત્રવર્ગમાં બહાલના પ્રેમની કસોટી થતી નથી. મિત્ર મિત્રની ઉપર પ્રેમ કરે એ નવાઈની વાત નથી, તે ગુણ નથી, તેમાં શ્રમ નથી પણ શત્રુ પ્રત્યે મિત્રતા રાખવામાં પ્રેમની કસોટી છે, તે ગુણ છે, તેમાં શ્રમ છે, તેથી તે પુરુષાર્થ છે; તેમાં ખર્ચ બહાદુરી ભરી છે. રાજ્યકર્તા તરફ પણ આપણે આવી દૃષ્ટિ રાખી શકીએ છીએ. એવી દૃષ્ટિ રાખતાં આપણે તેમના નેક કામોની કિંમત કરી શકીયું, તે તેમની ભૂલોને સાર, તેમનો દેશ કરવાને બદલે તેમને પ્રેમ બાવથી ભૂલો બતાવી તે ભૂલો દૂર કરાવી શકીયું. આ પ્રેમબાવમાં ભયને અવકાશ નથી. નયગાઈ તો હોયજ નહિ. નયગો પ્રેમ નથી બતાવી શકતો. પ્રેમ શરોજ બતાવી શકે. પ્રેમની દૃષ્ટિએ વિચારતાં આપણે રાજ્ય કર્તાઓની ઉપર વહેમની નજર નહિ રાખીએ. તેઓ બધાં કાર્યો યુરી દાનતથી કરે છે એમ પણ નહિ માનીએ. પ્રેમની કરેલી તેઓના કાર્યની આપણી પરીક્ષા એવી શુદ્ધ હશે કે તેઓની ઉપર પણ તેની છાપ પડ્યા વિના નહિ રહે.

પ્રેમ લડી શકે છે, પ્રેમને ધણી વેળા લડવું પડે છે. સત્તાના મદમાં માણસ પોતાની ભૂલ નથી જોતો. એ સમયે સત્યાગ્રહી બેસી નથી રહેતો પણ પોતે દુઃખ સહન કરે છે. સત્તાધીશના હુકમનો, તેના કાયદાનો સાદર નિરાદર કરે છે અને એ નિરાદરથી પડતાં કષ્ટ જોવાં કે જોલ, ફાંસી ઇત્યાદિ સહન કરે છે. આમ આત્મા ધડાય છે. આમાં કાળક્ષેપ થતો નથી ને એવા વિનયપૂર્વક કરેલ નિરાકરણમાં પાછળથી ભૂત જોવામાં આવે તો એ ભૂલનું પરિણામ માત્ર સત્યાગ્રહી અને તેના સાથી સહે છે. આમાં સાત્તાધીશની સાથે કડવાશ નથી થતી પણ છેવટ તે આપણને વશ થઈ પડે છે. તે જાણી લે છે કે સત્યાગ્રહીની ઉપર તેનો અમલ નથી ચાલી શકવાનો-સત્યાગ્રહીની સંમતિ વિના તેની પાસેથી તે એક પણ કાર્ય નથી લઈ શકવાનો. આ સ્વરાજની પરિસીમાં થઈ, કેમકે આમાં

સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા આવી છે, આવો સત્યાગ્રહ શિક્ષિત સત્તાધીશની સાથેજ ચાલી શકે એમ માનવાનું નથી. વળ સમાન જેવું કઠોર હૃદય હોય તે પણ આત્માના બળથી પ્રગટ થયેલા અગ્નિમાં પીગળી શકે છે. નીરો પણ એ બળની આગળ બંકરી સમાન દીન બની જાય છે. આ અતિશયોક્તિ નથી પણ અક્ષર ગણિતના પ્રમાણુ જેવું છે. આ સત્યાગ્રહ હિન્દુસ્તાનમાં વિશેષ વપરાયલું શસ્ત્ર છે. એ સર્વવ્યાપક શક્તિ છે. સર્વ કાળે વપરાય તેવી છે. સર્વ સ્થિતિમાં વાપરવાની છે. તેને સાફ કોંગ્રેસાદિની મહોરની જરૂર નથી. જેને એ વ્યક્તિનું જ્ઞાન થાય તે તેના ઉપયોગ કર્યા વિના નજ રહે. જેમ પાંપણું આંખની રક્ષા સ્વતઃ કર્યાજ કરે છે તેમ સત્યાગ્રહ પ્રગટે છે ત્યારે તે સ્વતઃ આત્મ સ્વતંત્રતાની રક્ષા કર્યાજ કરે છે.

પણ દુરાગ્રહ એથી વિપરીત લક્ષણવાળી શક્તિ છે. તેનો નમુનો આપણે ઉપર વિચારી ગયા તેમ યુરોપમાં ચાલતું દાંશળ યુદ્ધ છે. એક પ્રજા બીજી પ્રજાને શરીર બળથી હરાવે તેથી તેનો પક્ષ સાચો કેમ કરે ? દુર્બળની ઉપર સખળ માણસો ઘણી વેળા અત્યાચાર કરતાં જેવામાં આવે છે. દુર્બળ હારી જાય છે તેથી કંઈ પણ જાતની સિદ્ધિ થતી નથી, સખળની નીતિ સિદ્ધ નથી થતી. દુરાગ્રહી સાધનનો વિચાર નથી કરતો, અમે તેવાં યોગ્ય અયોગ્ય સાધનો વડે પોતાના કાર્યની સિદ્ધિ મેળવવા તરફ તેનું લક્ષ રહે છે, આ ધર્મ નથી પણ ધર્મમાં કોઇપણ અંશે અસત્ય ન હોય, કઠોરતા ન હોય, હિંસા ન હોય. ધર્મનું માપ પ્રેમથી, દયાથી, સત્યથી થાય છે. તેના ત્યાગથી મળેલું સ્વર્ગ પણ નિંદ છે. સત્યનો ત્યાગ કરવાથી હિન્દુસ્તાનને સ્વરાજ્ય મળતું હોય તો તે નકામું છે. તેમાં છેવટે પ્રજાનો નાશજ છે. દુરાગ્રહી અધીરા બની પોતે માની લીધેલા વેરીનો સંહાર કરવા ઇચ્છે છે. આનું પરિણામ એકજ આવે છે. વેર બાવની વૃદ્ધિ થાય છે. પરાજય પામેલ શત્રુ વેરનો સંગ્રહ કરી રાખે છે ને સમયની રાહ જુવે છે. આમ વેરનો વારસો પેઢી દર પેઢી ઉતરે છે. હિન્દુસ્તાનના કોઇપણ કાળે દુરાગ્રહને પ્રધાન પદ ન આપે એ આપણે ઇચ્છવા જેવું છે. આ પરિપક્વના સભ્યો જે સમજપૂર્વક સત્યાગ્રહનો સ્વીકાર કરી પોતાની કાર્યરેખા દોરશે તો સાધ્ય વસ્તુ પ્રમાણમાં સહેલાઈથી મેળવી શકશે. આરંભમાં બસે નિરાશા જેવામાં આવે, બસે કેટલોક કાળ પરિણામ જેવામાં ન આવે છતાં સરવાળે સત્યાગ્રહનો સંપૂર્ણ જય છે. દુરાગ્રહી ઘાણીના બેલની જેમ ચક્રમાં ફર્યા કરે છે. તે ફરવું ગતિ છે, પ્રગતિ નથી. સત્યાગ્રહી આગળ વધ્યા કરે છે.

મારા વિચારોનું ઉતાવળે અવલોકન કરનાર એમ માનશે કે તેમાં કંઈક પરસ્પર વિરોધ રહેલો છે. એક તરફથી હું શસ્ત્રોની તાલીમની માગણી સરકારની પાસે કરું છું, બીજી તરફ સત્યાગ્રહનો સર્વોપરિ પદ આપું છું. સત્યાગ્રહમાં શસ્ત્રને ક્યાં અવકાશ હોય ? ખરેખર નજ હોય. પણ શસ્ત્રોની શિક્ષા જે સત્યાગ્રહી નથી તેને સાફ કહી છે. આપું હિન્દુસ્તાન સત્યાગ્રહી બને એવો ખ્યાલ મને નથી આવી શકતો. ખામલા બની દેશનો કે નિર્બળનો ખ્યાલજ ન કરવો એ સદા સર્વ પ્રકારે ત્યાજ્ય છે. નિરપરાધી સ્ત્રીની ઉપર અત્યાચાર કરનાર પુરૂષની સામે યાતો આપણે પોતે પોતાનું બલિદાન આપી તેને અત્યંત આત્મ પ્રેમ બલ વડે વશ કરવો ને તે કરવાની આપણી શક્તિ ન હોય તો આપણે જરૂર શરીર બળ હોય તેટલું ખપાવી અત્યાચારીને અત્યાચાર કરતો રોકીએ. સત્યાગ્રહી અને શસ્ત્રાધારી બંને લઘવેયા છે. શસ્ત્ર ધારી નિઃશસ્ત્રી થયે દીન બને છે. સત્યાગ્રહી કદી દીન બનતોજ નથી. તે કંઈજ શરીર કે શરીરના આયુષ્ય ઉપર આધાર નથી રાખતો પણ અજીત અમર આત્મના

બધા ઉપરજા હુંએ છે. આ બંનેથી ત્રીજો તે પુરુષ નથી. તેને આત્માનું તો બાનજ નથી; નહિ તો ખીકનો માર્યો નાશેજ નહિ. તે શરીરને કૃપણના ધનની જેમ સાચવી રાખતાં સર્વસ્વ ખોઇ બેસે છે. આને મારતાં આવડતું નથી. શસ્ત્રધારી તો મરણને સાથે રાખી ફરે છે. તે કાઠ દહાડો સત્યાગ્રહી થવાનો સંભવ છે. હિન્દુસ્તાનની આશા એજ રાખી શકાય કે આ મહાન પવિત્ર આર્ય દેશ પોતાની આર્યતાને-દૈવી વૃત્તિને-પ્રધાન પદ આપી મોટે ભાગે સત્યાગ્રહનો ઉપયોગ કરશે. શસ્ત્ર ક્રિયાને સર્વોપરી પદ નહિ આપે. હિન્દુસ્તાનમાં શરીર બધા સત્ય છે, એ સૂત્રને માન નહિ મળે પણ **સત્યમેવ જયતે** એ સૂત્રને તે માન નિસંશય મળશે.

સદ્મદદિષ્ઠી વિચારતાં માલુમ પડશે કે સત્યાગ્રહથી આપણે સંસાર સુધારો કરી શકીએ છીએ. ન્યાત જાતની ખામીઓ દૂર કરીએ છીએ. હિન્દુ મુસલમાન વચ્ચેના વિરોધો સમાવી શકીએ છીએ. અને રાજ્યપ્રકરણી વિષયોના નિર્ણય લાવી શકીએ છીએ. કાર્યની સરજતાને અર્થે આપણે વિષયોના ભાગલા પાડીએ એ વાસ્તવિક છે. પણ દરેકનો એક ખીજની સાથે ઘાટ સંબંધ છે એ વિસરવું ન જોઇએ. રાજ્યપ્રકરણી વિષયો સાથે ધર્મને કે સંસાર સુધારાને સંબંધ નથી એ વિચાર યોગ્ય છે. ધાર્મિક વૃત્તિથી રાજ્યપ્રકરણી વિષયનું છેવટ આપણે એક પ્રકારે લાવી શકીશું. ધર્મવૃત્તિને છોડીને આવેલું પરિણામ ખીજ પ્રકારનું હશે. રાજ્યપ્રકરણી બાબતોનો વિચાર કરતાં આપણે રખડતા રઝગતા છપન હજાર અચાત સાધુઓ છોડી શકતા નથી, મુસલમાન ભાઇઓ એવા ફકીરોનો ખ્યાલ છોડી શકતા નથી. હિન્દુ સંસાર વિધવા પ્રકરણ કે બાળવિવાહનો વિચાર નથી તજી શકતો. મુસલમાન પરદા પ્રકરણને કારે નથી મેલી શકતો. અને ધર્મવાળા પરસ્પરના સંબંધમાં પ્રશ્ન ઉઠાવ્યા કરે છે તેના પ્રત્યે આંખ આડા કાન નથી કરી શકતા.

ખરે આપણી મુશ્કેલીઓ હિમાલય જેવડી છે. પણ જેવી આપણી મુશ્કેલીઓ છે તેવાંજ રૂંધાં સાધનો તે દૂર કરવાને સાડ આપણી પાસે છે. આપણે પ્રાચીન પ્રજાનાં સંતાન છીએ. રોમ, યુનાન, ઇજિપ્ત, વિગેરે દેશોની સભ્યતાના ક્ષયના આપણે સાક્ષી છીએ. આપણી સભ્યતાને સમુદ્રના પાણી જેમ ભરતી ઝોટ થયાં છે. પણ તે સમુદ્રની જેમ અચળ રહેલ છે. આપણા દેશમાં તદ્દન સ્વતંત્ર રહેવા જેવી તમામ સામગ્રી છે; તેમાં મહાન પર્વતો છે, નદીઓ છે, તેમાં ભારે સૃષ્ટિસૌંદર્ય છે, તેનાં સંતાનો મહા પ્રરાક્રમનો વારસો મુકી ગયાં છે. આ મુલક તપશ્ચર્યાનો ભંડાર છે. અહીંજ સર્વ ધર્મો સાથે રહે છે, અહીંજ સર્વ દેવતાને માન અપાય છે. આવી સામગ્રીઓ છતાં જો આપણે કંઈ અલૌકિક કાર્ય કરી દુનિયાને શાન્તિ ન આપી શકીએ, આપણે ઇંગ્રેજ પ્રજાને આપણી સાત્ત્વિક પ્રવૃત્તિથી ન જીતી શકીએ તો આપણે આપણા વારસાને લજવીશું. આપણો ઇંગ્રેજ પ્રજા સાથેનો સંબંધ નિરર્થક ગયો ગણાશે. ઇંગ્રેજ પ્રજા સાહસિક છે, તેનામાં ધાર્મિક વૃત્તિ રહેલી છે. તેનામાં પોતાને વિષે અડગ શ્રદ્ધા છે, તે વીરોની પ્રજા છે, તે સ્વતંત્ર સાધે છે પણ તેનામાં વ્યાપારવૃત્તિ પ્રધાન પદ લેખે છે, લક્ષ્મી સંપાદન કરતાં હમેશાં સાધનની યોગ્યતા અયોગ્યતા વિષે તેણે વિચાર નથી કર્યો. તે આધુનિક સુધારાને પૂરું છે. પ્રાચીન ભાવનાઓ તેનામાં ક્ષીણ થઇ ગઇ છે. આપણે જો શ્રદ્ધા રાખીશું, તેની શ્રેષ્ઠતા વિષે આપણામાં દૃઢ વિશ્વાસ હશે તો આપણે તે પ્રજાની સાથેના સંબંધનો સફળ ઉપયોગ કરી આપણને, તેમને અને અખીલ જગતને તે સંબંધને લાભ-

દાખી કસી શકીશું. એ મહત્કાર્ય કરવામાં આ પરિષદ સંપૂર્ણ ભાગ લઈ પોતાની જાનરત્ની અને ભારતવર્ષની કીર્તિ ઉજવળ કરો એવી મારી જગન્નિયન્તા પ્રત્યે પ્રાર્થના છે.

બાઇઓ અને બહેનો, મેં તમારો ઘણો સમય લીધો છે તે માટે હું આપ સર્વની ક્ષમા ચાહું છું. હવે હું એટલી વિનતી કરું છું કે, મેં જે કહ્યું છે તે સંબંધમાં દીર્ઘ વિચાર કરજો. સ્વાગત મંડળના પ્રમુખ સાહેબે જે કહ્યું છે તેના પણ વિચાર કરજો. આપણે હવે વિષય વિચારિણી કમિટી નીમવી પડશે. સ્વરાજ્ય મળશે ત્યારે ત્રીશે કરોડ બાઇઓને મત આપવાનો હક હશે. આપણે તેના સમય અત્યારથીજ કરવા માંડીએ તો વધારે ઠીક થશે. સર્વને સંતોષ મળે તે માટે એ મંડળમાં પોતપોતાના સભ્યોને નીમવા માટે નીચેનું પ્રમાણ રાખ્યું છે.—અમદાવાદ જીલ્લો ૩૩; ભરૂચ જીલ્લો ૧૩; ખેડા જીલ્લો ૨૭; સુરત જીલ્લો ૨૬, મુંબઈ શહેર ૨; આમાં મારે એક વિશેષ બલામણુ કરવાની એ છે કે, જે કોઇ મુસલમાન બાઇ-અથવા જે કોઇ બહેન અને આવ્યા હોય તેમને પ્રતિનિધી તરીકે ચુંટી કહાડેલાંજ છે એમ સમજવું.

આપણે હવે કામ ઘણું કરવાનું છે માટે પોતપોતાના પ્રતિનિધીઓની ચુંટણી જલ્દી કરવી, જેથી એ કમિટી પોતાનું કામ સાકારપાત્ર વાગે શરૂ કરી શકે.

એ પછી કોન્ફરન્સનું પ્રથમ દિવસનું કામ પુરું થયું અને સૈંદ્ર છુટ્યા પડ્યા. ખાદ જુદા જુદા જીલ્લાનાં માણસોના સમુદ પડી કોન્ફરન્સના મંડપના જુદા જુદા ભાગોમાં એકઠા થયા હતા અને તેમણે વિષયવિચારિણી કમિટી માટે પોતપોતાના પ્રતિનિધીઓ ચુંટી કહાડ્યા.

વિષય વિચારિણી કમિટીની સભા મહાત્મા ગાંધીજીએ જણાવ્યા પ્રમાણે ભરાખર સાકાર પાત્ર વાગે મળી હતી, જેમાં સ્ત્રીઓ તેમજ મુસલમાન બાઇઓની પણ સારી સંખ્યા પ્રતિનિધી તરીકે ખીરાજ હતી.

દ્વિતીય દિવસ.

(તા-૪-૧૧-૧૯૧૭)

અમજ ખીજ દિવસે પણ કોન્ફરન્સમાં શ્રોતાઓની સંખ્યા જેવી અને તેવીજ મોટી જોવામાં આવતી હતી. પ્રથમ દિવસ કરતાં પણ સ્ત્રીઓની હાજરી આજે વધારે મોટી જણાતી હતી.

પ્રમુખશ્રી વેળાસર પધાર્યા હતા. એનરેબલ મી. મહમદઅલી ઝીણા અને શેઠ જમનાદાસ દારકાંદાસ પણ તે પછી થોડાજ વખતમાં મંડપમાં પધાર્યા. તે વખતે સભાએ એ માનવંત પરાજિતોને આનંદ અને ઉમળકાથી તાળીઓના ચાલુ અવાજે કરી વખાવી લીધા હતા. લોકમાન્ય બાળ મંગાધર તીલક અને માન્યવર સાહેબ આપરડેને પણ તેઓ પધારતાં બારે પ્રેમથી સભાએ આવકાર આપ્યો હતો.

આજે કામદાજ વખતસર શરૂ કરવામાં આવ્યું હતું. આરંભમાં મુંબઈવાળાં અ. સૌ.

કુંવરભાઈ દેવજીભાઈ કલ્યાણજીભાઈનાં વડપણ નીચે બાળાઓએ મધુર સ્વરે સ્વર્ગસ્થ હજીરાતી કવિ નર્મદનું “ જય જય ગરવી ગુજરાત ” વાળું ગીત માંધ ગુજરાતનું ગૌરવ વધારવા એકત્રિત થયલાં સમાજનોના ઉત્સાહ અને દેશાભિમાનને ઉત્તેજિત કર્યા;—

જય જય ગરવી ગુજરાત !

જય જય ગરવી ગુજરાત !

દીપે અફળું પ્રભાત.

ધ્વજ પ્રકાશશે ઝળળ કુસુમ્બી પ્રેમશૌર્ય અંકિત,
તું લણુવ લણુવ નિજ સંતતિ સહુને પ્રેમલક્ષિતની રીત.—

ઉંચી તુજ સુંદર ભાત,

જય જય ગરવી ગુજરાત !

ઉત્તરમાં અંબા માત,

પૂરવમાં કાળી માત.

છે દક્ષિણ દિશામાં કરન્ત રક્ષા કુન્તેશ્વર મહાદેવ,
ને સોમનાથને ને દ્વારકેશ પશ્ચિમ કેરા દેવ.—

છે સાહાય્યમાં સાક્ષાત્,

જય જય ગરવી ગુજરાત !

નદી તાપી, નર્મદા જોય,

મહીને ખીજી પણ જોય,

વળી જોય સુભટના જુદ્ધરમણને, રતનાકર સાગર,
પર્વત ઉપરથી વીર પૂર્વજો દે આશિષ જયકર.—

સંપે સોહે સહુ જાત,

જય જય ગરવી ગુજરાત !

તે અણહિલવાડના રંગ,

તે સિદ્ધરાજ જયસિંગ,

તે રંગ થકી પણ અધિક સરસ રંગ થશે સત્વરે માત;
શુભ શકુન દિસે, મધ્યાન્હ શોભશે, વીતી ગઈ છે રાત.—

જન ધૂમે નર્મદા સાથ,

જય જય ગરવી ગુજરાત !

(નર્મદા,)

બાળાઓનું સંગીત પુરું થયા બાદ મુંબાઈના ગાંધર્વ મહા વિદ્યાલયવાળા શ્રી. દેસાઈ-એ “ ભારત હમારા દેશ હૈ હિત ઉસકા નિશ્ચય આહેંગે ” એ વિષયનું નીચલું ગીત માંધ દેશપ્રેમને અધિક ઉત્તેજિત કર્યો:—

(રાગ—ખમાજ તાલ—દ્રુત ત્રીન તાલ.)

ભારત હમારા દેશ હૈ, હિત ઉસકા નિશ્ચય ચાહે'ગે,
ઉસકે હિતકે કારણ, હમ કુછ ન કુછ કર જાએ'ગે.

ભારત હમારી માતૃભૂમિ ઉસકા જીજ્ઞ હમ પર બહુત,
ઉસકે મિટાનેકે લિયે, હમ કુછ ન કુછ કર જાએ'ગે. ૧

ભારતકે દુઃખપ્રદ અવનતિ પર કયૌ નહિં અ બહોવે'ગે,
ઉસકે હટાનેકે લિયે હમ કુછ ન કુછ કર જાએ'ગે. ૨

ધર્મ, વિદ્યા, ઐર ધનસે ઉન્નતિ ભારતકી હોવે,
ઉસ ઉન્નતિકે માર્ગમેં હમ કુછ ન કુછ કર જાએ'ગે. ૩

ઐનરેખલ મી. મહમદઅલી ઝીણાને આવકાર.

ઐ પછી બ્રહ્મચારી જનાર્દન શર્માએ ઐનરેખલ મી. મહમદઅલી ઝીણાને
આવકાર આપનારૂં નીચલું ગીત ગાવા માંડ્યું. સમાજના આ ગીત ગાતા ગાતા સાથે સાથે
તાલ આપી તે પ્રત્યે બહુ પસંદગી અને સહાનુભૂતિ દર્શાવી હતી.

હાંરે આવો ઝીજા, પધારો પ્રિય ઝીજા;

શ્રી રામ રહેમાન એક માનતા,—

હાંરે૦

હાંરે ભાઈ ઝીજાજી, ભાઈ ધન્ય ઝીજાજી;

મુસલમાન હિંદુ એક જાણી

ભારત મૈયાની સેવા સ્વીકારી,

મુસલમાન કોમ પહેલી આપે ઉજાણી.

એકતાની પહેલ કરી દ્વૈતભાવ ટાળી,—

હાંરે૦

રાજનગર પ્રાંતિક પરિષદમાં પહેલા,

બેઠા પ્રમુખે આપ થઈ દેશ ઘેલા;

તે દીથી ભારતના પાપ સર્વ ઠેલ્યાં,—

હાંરે૦

હોમ-રૂલ હક્ક કાજ આપ ઠીક ગાળે;

જેઈ આ આસર્ગ થાય દિનદિન તાળે;

સત્ય ભાઈ આપનાથી ભેદ ભાવ ભાગ્યો;—

હાંરે૦

વઝીર હુસેન સાથ મઝરૂલ હક્કજી,

ઉમર સોબાની સાથ, સૈયદ હુસેનજી;

રાબ્બ મહમુદખાદ સાથ.....

હાંરે૦

ભારતમૈયાની સંપકાજ સર્વ ધુમો,
 સ્વાર્થ તણ બ્રહ્મચારી વૃત્ત ગૃહી ધુમો;
 સુસહમીન હિંદુ મળી કરે પ્રેમ કુન્ડો હારે૦

મહમદ શઉક્ત લાઈ છોડાવો બંધા,
 ન્યાયથી કરાવો બંધ કાયદા તે ગંદા;
 કબ્જે પડે તોય થાઓ ન ગંધા,— હારે૦

રહમખાનો આપ જાત એક સર્વ થાઓ,
 હોમ-રૂલ હક્ક લેઈ એક બની રહીઓ;
 ભારત મૈયાની જય એક સાથ ગઈઓ,— હારે૦

ગોધરાની આપ જાત હિંદુઓ સાથે.
 પહેરાવે પુષ્પ મણિ વામનજી હાથે;
 સહાય કરી સાચી રહીમ રઘુ જોડે,— હારે૦

લોકમાન્ય તિલક મહારાજનાં યશોગાન.

એ પછી ગઢડાવાળા રા. શીવજીભાઈ દેવજીભાઈએ લોકમાન્ય બાળમંગાધર તીલકના યશોગાનનું નીચલું ગીત ગાયું:—

(“ભાવે ભજે ભવિયો ભગવાન” ની કુતમાં.)

ભારત ભુવને તિલક સમાન, લોકમાન્યનું કરો સન્માન,
 ભારત ભૂષણ ગંગાધર સુત, નિરખી કરો અમૃત રસ પાન—લોક૦

શિવાજી સમ શરવીર છે, કલિકાળનો ગણી હનુમાન—લોક૦

ગણપતિ સમ ગંગાધર સુતપર, તન મન ધન કરીને કુરબાન—લોક૦

સ્વરાજ લેવા સજ્જ થયો છે, મહારાષ્ટ્રનો સિંહ બળવાન—લોક૦

જન્મ સિદ્ધ હક્ક સ્વરાજ સમજી, જગાડે યત્ને હિંદુસ્તાન—લોક૦

હિંદની વિપદા વિહારવાને, નિશદ્દિન યત્ન કરે મતિમાન—લોક૦

દુઃખને સુખ માનીને મનમાં, ધરે અંતરમાં ભારત ધ્યાન—લોક૦

પરાધીનતા પાશ છેડવા, માગે હોમરૂલ સુખ આણ—લોક૦

ધન્ય જનેતા ધન્ય તાત છે, ભારતનો પ્રિયકર છે પ્રાણ—લોક૦

જેમ ગર્જે ગુજરાતે ગાંધી, દક્ષિણમાં તેમ તિલક સુબાણ—લોક૦

દક્ષિણને ગુજરાત ભૂમિના, સાથે મળ્યા નરવર ગુણવાન—લોક૦

વીરમગામની જકાત દૂર કરવાની ખબર.

એ સર્વ ગીત ગવાઇ રહ્યા બાદ મહાત્મા ગાંધીજીએ કાર્યક્રમ આગળ ચલાવતાં કહ્યું કે, ગઇ કાલની માફકજ આજે પણ શાંતિથી સાંભળજો એજ મારી વિનંતી છે. મેં ગઇ કાલે ભાષણ કર્યું તેમાં હું વીરમગામની જકાત વિષે પત્રવ્યવહાર ચલાવું છું એમ મેં કહ્યું નહોતું પણ એ વિષે મેં મુંબઈ સરકારને અહીં આવતાં પહેલાં લખ્યું હતું, અને તાર પણ કર્યો હતો. મને તેનો જવાબ મુંબઈ સરકાર તરફથી તારદ્વારા મળ્યો છે. તેમાં જણાવ્યું છે કે, સોમવારે-આવતી કાલે-ગેઝેટ બહાર પડશે તેમાં એ જકાત દૂર કરવાનો ઠરાવ બહાર પડશે. જો તમે સર્વ મને સત્તા આપો તો તે માટે હું સરકારનો આભાર માનું. (સભાએ તાળીઓના અવાજ કરી નામદાર સરકારનો આભાર માનવાની પ્રસુખને સત્તા આપી હતી.) તે સિવાય મારે વક્તાઓને વિનંતી કરવાની એ છે કે, હુંકમાં ધણો રસ રહેશે માટે હુંકમાં જ બોલજો. આજે બહાર ગામથી ખાસ આવેલા ધણા જાણીતા વક્તાઓ બોલવાના છે. સર્વ વક્તાઓને તમે સર્વ ખામેશથી સાંભળજો. વક્તાઓ જે કંઈ બોલે તે શાંતિથી સાંભળવું અને તેમાંથી જે યોગ્ય લાગે તેનો અમલ કરવો. હું તમારી સમક્ષ પહેલો ઠરાવ નીચે પ્રમાણે રજુ કરું છું તે સર્વે ઉભા થઇને પસાર કરશો. એ ઠરાવ વિષે લખાણથી વિવેચન કરવાની જરૂર નથી.

૧. હિન્દના દાદા દાદાભાઈ નવરોજીના સ્વર્ગવાસથી આ પરિષદ પોતાની દિલગીરી જાહેર કરે છે અને તેમના કુટુંબની તરફ દીલસોજી બતાવે છે તથા ઈશ્વર પ્રત્યે પ્રાર્થના કરે છે કે એ મહાત્માને શાન્તિ મળે.

સભાજનોએ ઉભા થઇ પૂર્ણ શાંતિથી તે ઠરાવ પસાર કર્યો હતો.

એ બાદ મહાત્મા ગાંધીજીએ નીચલો ઠરાવ રજુ કર્યો તે પણ સભાએ તેજ રીતે ઉભા થઇ પૂર્ણ શાંતિથી પસાર કર્યો હતો:—

આલ ઇંડિયા માર્સલેમ લીગ અને કોન્ગ્રેસના જાણીતા આગેવાન મી. અબ્દુલ રસુલ જીબતનશીન થયા તેને સાફ આ પરિષદ પોતાની દીલગીરી જાહેર કરે છે અને તેમના કુટુંબને દીલસોજી આપે છે તથા ખુદાપાકની પાસે માગે છે કે તેમના રૂહને સલામતી બક્ષે.

ત્રીજો ઠરાવ કોન્ગ્રેસ-લીગની યોજનાનો સત્વર અમલ કરવા માટે બ્રિટિશ સરકારને અને હિંદી પ્રધાન મી. મોન્ટેગ્યુને આગ્રહપૂર્વક વિનંતી કરવાનો ઠરાવ રજુ કરવાના સંબંધમાં પ્રસ્તાવના રૂપે મહાત્મા ગાંધીજીએ કહ્યું કે, ત્રીજો ઠરાવ આપણા મિત્ર ઓનરેબલ મી. ઝીણા રજુ કરશે. મને મિત્રવર્ગે એમ કહ્યું હતું કે, એ ભાઈ ગુજરાતીમાં બોલે નહિ કેમકે તેમને ગુજરાતીમાં બોલતાં આવડે નહિ. એમ કહેનારા ભાઈઓ એક વાત ભુલી ગયાં કે, જે સ્વરાજ્ય લેવા નીકળ્યા તેમણે ભાષા ન આવડતી હોય તો શીખવી જોઈએ. સ્વરાજ્ય મળશે ત્યારે સુધાર, હુદાર, બંગી, મોચી વગેરેના મત પણ મેળવવા પડશે. તે વખતે જો દેશી ભાષા ન આવડતી હોય તો તેમની સાથે કેમ બેળાઈ શકાય? એ ભાઈ તમારી સમક્ષ ત્રીજો ઠરાવ રજુ કરશે અને ગુજરાતીમાં જ બોલશે. મારી એ વિનંતી માન્ય કરી તેમણે મને બહુ ઈચ્છી બતાવ્યો છે.

આનરેબલ મી. મહામદઅલી ઝીણાએ તે પછી નીચેના ઠરાવ રજુ કર્યો:—
આ ઠરાવ પણ એજ રીતે સમાજનોએ ઉભા થઇ પસાર કરીધો હતો.

ઠરાવ ૩ જે—કૉંગ્રેસ લીગની યોજના.

૩. (અ) “બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના એક વિભાગ રૂપ હિંદમાં જવાબદાર રાજ્યતંત્ર સ્થાપવાના અંતિમ હેતુથી સ્વરાજ્યની સંસ્થાઓ ક્રમેક્રમે વિકસાવવાની રાજ્યનીતિ” જાહેર કરવા માટે અને તે સંબંધી ભરવા જોઇતાં પગલાં વિષે સ્થાનિક જ્ઞાન મેળવવા માનદેય સાહેબ પધારવાના છે, તેને સાડ આ પરિષદ તેમનો ઉપકાર માને છે.

(બ) આ પરિષદ માનપૂર્વક જણાવે છે કે સ્વરાજ્યની દિશામાં તરતજ ભરવા જોઇતા એક પગલાં તરીકે ગમે વર્ષે લખનૌમાં ભરાયલી ઇન્ડિયન નેશનલ કોંગ્રેસ અને આલ ઇન્ડિયા મોસ્લેમ લીગની સલાઓમાં સર્વાનુમતે પસાર કરવામાં આવેલી યોજના હિંદની આછામાં આછી માગણી મુજબ છે અને તેથી તે મંજૂર કરી સત્વર અમલમાં મુકવા આ પરિષદ બ્રિટીશ સરકાર અને માનદેય સાહેબને આમહુપૂર્વક વિનંતી કરે છે.”

આનરેબલ મી. ઝીણાએ ઉપરોક્ત ઠરાવના ટેકામાં ગુજરાતીમાંજ ભાષણ કરતાં જણાવ્યું કે, જે કે હું ગુજરાતી ભાષામાં બરાબર રીતે મારા વિચારો બતાવી નહિ શકું, તો પણ આ ઠરાવ ગુજરાતી ભાષામાં રજુ કરવાની મેં હિંમત કરી છે. કારણકે હું માનું છું કે આપણી પોતાની ભાષાથીજ આપણા લોકોને તૈયાર કરી આપણે સ્વરાજ્ય મેળવી શકીશું. હું માનું છું કે જે આખો દેશ સ્વરાજ્ય માટે જબરદસ્ત હિંદુસ્તાન જારી રાખશે તો બેશક આપણે સ્વરાજ્ય મેળવીશું. આખા ગુજરાતમાં તેમજ આખા હિંદુસ્તાનમાં હિંદુ તેમજ મુસલમાન ભાઇઓ હાથેહાથ મિલાવી આપણી લડત લડીશું તો કોઇની મગફળ નથી કે સ્વરાજ્યની આ માગણી કોઈ અટકાવી શકે. તેથી હિંદુ અને મુસલમાન ભાઇઓ, હું તમને પૂછું છું કે તમે એક છો કે નહિ? (“એક, એક”ના અવાજો) તમે તમારા દેશ માટે ગમે તે જહેમત અને મુશ્કેલીઓ ઉઠાવીને પણ એક હિંદી પ્રજા તરીકે આગળ પધવાને તૈયાર છો કે નહિ? (“છીએ”ના અવાજો) જે તમે તૈયાર હો, જે તમે હિંદુ અને મુસલમાન એક હો, તો હું તમને ખાત્રી આપું છું કે સ્વરાજ્ય તમે મેળવશો જ.

એ ઠરાવને અનુમોદન આપતાં સૌ. રમીઆઇ કામદારે જણાવ્યું કે:—આખા ગુજરાતની પ્રજા અત્યારે ઉત્સાહપૂર્વક નવી જાતનું ચેતનમય જીવન પ્રદર્શિત કરે છે અને આખા દેશમાં આશાનાં કિરણો ઝળકી રહ્યાં છે તે જોઇ કયું હૃદય મગફળ નહિ થતું હોય? સ્ત્રીઓએ રાજ્યદારી લડતમાં ભાગ લેનાં કે નહિ તે પ્રશ્ન વિચારવા યોગ્ય છે; પ્રમુખ ગાંધી સાહેબનાં અનેક ઉપયોગી વચનો કાલે આપણે સાંભળ્યાં છે, તેમાં તેમણે આપણે સ્વરાજ્ય કેવી રીતે મેળવી શકીએ તે સ્પષ્ટ સમજાવ્યું છે. માત્ર ભાષણો કે મેળાવણીથી પ્રજા ધડાતી નથી એ તો સ્પષ્ટ છે. પ્રજા કેવી રીતે ધડાય તે માટે આપણને બીજી પ્રજાઓ પાસે શીખવા જવું પડે તેમ નથી. આપણાં જાત્રોમાં શું તે નથી સમજાવ્યું? આજે પણ આપણે મહાભારતને શા સાડ પુણ્યે છીએ? એટલાજ માટે કે તેમાં તે સર્વ સમજાવ્યું છે. પ્રજામાં

કેવાં તત્ત્વો હોવાં જોઈએ તે તેમાં સ્પષ્ટ દર્શાવ્યું છે. આપણી પ્રજામાં એ તત્ત્વો છે કે નહિ અને નહિ હોય તો તે તત્ત્વો દાખલ કરવાને શું ઉપાયો યોજવા તે રાજ્યદારી આજ્ઞામાં ભાગ લેનારાઓએ ધ્યાનમાં લેવા યોગ્ય છે. મહાભારતમાં પાંચાલીએ પોતાના પતિ હિમાલયમાંથી ધ્યારે પાછા ફરશે તે વિષે પુછપરછ કરતાં ધર્મરાજએ ઉત્તર આપ્યો છે કે, “સત્યને ખાતર તારો પણ ત્યાગ કરનારા પુત્રો ફરજ બતાવતાં શીખશે ત્યારે આવીશ.” શ્રી ગાંધીના બાપણમાં પણ એજ વાત સમાયલી છે અને તે અક્ષરે અક્ષર અનુકરણીય છે. તે પ્રમાણે આપણે વર્તીશું ત્યારેજ સ્વરાજ્ય મેળવી શકીશું.

૨૧. અંદ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યાએ એ દરાવને વિશેષ અનુમોદન આપતાં બોલ્યા, મોક્ષના અધિકારી પણ જીવનના બંધનોમાં બંધાયલા જીવાત્માઓ ! જે ઈશ્વરી સંદેશ હિંદને હલાસી રહ્યો છે તેને અનુમોદન આપવાનું કામ મને સોંપાયું છે. રહીમખાન નામના મુસલમાને વૈષ્ણવ ધર્મ સ્વીકાર્યો ત્યારે તેણે ભગવાનને કહ્યું કે, “કૃષ્ણચંદ્ર, તમે મને ગમે ત્યાં જન્મ આપજો. જોઈએ તો મને પથ્થર બનાવજો, જો ગોવર્ધનગિરીનો પથ્થર બનાવો તો મને જોઈએ તો જૂક્ષમાં જન્મ આપજો, જો તમારા પગને અડકેલા કદંબવૃક્ષમાં આપો તો; મને પણ બનાવો તો ગાય બનાવજો કે તમેજ નેતા થાઓ. મનુષ્ય બનાવો તો રાધા બનાવજો કે હમેશાં તમારા સંગમાં રહું. એજ પ્રમાણે આજે દરેક હિંદવાસી ભાઇ બહેન કહે છે કે આમારા માર્ગદર્શકમાં જો “સ્વરાજ્ય” શબ્દ લખાયો હોય તો અમે ખુશીથી પથ્થર બનવા તૈયાર થઈશું. જો પાંદડે પાંદડે “હોમ-રૂલ” લખાયું હશે તો હું ખુશીથી વૃક્ષ થવા ચાહું. જો પશુનામંથી હોમ-રૂલની વાસ નીકળતો હોય તો ખુશીથી પણ થઈશું અને જો મનુષ્ય થઈએ તો આપણે ચાહીશું કે, હિંદમાં સ્વરાજ્યનો ઘોષ કરતા થઈએ. હિંદને સ્વરાજ્ય આપવાની વાત ઇંગ્લિન્ડની જનસમાજ અને બુદ્ધિશાળી અધિકારીઓ પાસે રજુ કરવામાં આવે તો તેઓ કબુલ કરે તેમ છે. એંગ્લો-ઇન્ડિઅન બંધુઓને હું કહીશ કે અમે તમારી સાથે બેસી કામ કરવા ચાહીએ છીએ. બલે તેના જવાબમાં તેઓ સ્વાર્થથી ગમે તેમ કહે પણ જો ન્યાય બુદ્ધિથી તમારો હક્ક સમજવાની જેને ઈંતેજરી હોય છે તેઓ તો કબુલ કરે છે કે, કોન્ગ્રેસલીમની યોજના ઓછામાં ઓછી માગણી રજુ કરે છે. આપણા બિટીશબાઇને આપણે સમજાવવાનું છે કે, અમે સામ્રાજ્યના ભાગીદાર છીએ. પ્રજા પરમેશ્વર છે; અમલદારો પ્રજાહિત માટે પ્રજાના સેવકો છે; તેઓ પ્રજાના સ્વામી નથી. અમલદારો હોય તે સામે આપણને વાંધો નથી. આપણને વાંધો એ વિષે છે કે, હાલનું અમલદારી તંત્ર નિષ્ફળ નીવડ્યું છે. હિંદમાં લોર્ડ હાર્ડીજ પણ આવે છે અને લોર્ડ કર્ઝન પણ આવે છે. લોર્ડ હાર્ડીજ સરખા આવે તે સામે આપણને વાંધો નથી. લોર્ડ કર્ઝન સામે હશે તો કહીશું. આપણે જે કાંઈ વાંધો છે તે ‘યુરોક્રસી’ની પદ્ધતિ સામેજ છે. અધિકારી વર્ગના હાથમાં બીનજવાબદારી ભરી એટલી વિશાળ સત્તા છે કે, સારાં માણસો પણ બગડી જાય. શોકમાન્ય તીલક અને ગાંધીજી મહારાજ પણ જો આપ ખુદ માગણી કરે તો આપણે તેની સામે થઈએ. આપણી તકરાર કોઈ બક્તિ સામે નહિ પણ રાજકીય તંત્ર સામે છે. શ્રી. તીલક કહે છે કે, દરેક પ્રજાનો હક્ક છે કે રાજતંત્ર પોતે ચલાવવું અને હોમ-રૂલ મારે જન્મ સિદ્ધ હક્ક છે. “હોમ-રૂલ” એ અંતિમ સાધ્ય છે. સિદ્ધ થતાં લાંબો અંત વિકટ માર્ગ પસાર કરવાનો છે પરંતુ હાજમાં કોન્ગ્રેસ-લીમની યોજનાનો સ્વીકાર કરવામાં નહિ

આવે ત્યાં સુધી શાંતિ વળવાની નથી. આપણી માગણી એટલી છે કે, પ્રજાનું સ્વાતંત્ર્ય સ્વીકારાય. ત્રણ નિર્દોષ કવિતાઓ જાહેરમાં નહિ ગવાતી જોઈએ એમ અત્રે અમલદારો તરફથી કહેવામાં આવ્યું છે પરંતુ જે સ્વરાજ્ય હોત તો એજ કવિતાઓ વેદમંત્રોની માફક ગવાત; એવા પ્રકારનો અમલ નહિ સાંખી શકાય તેવો છે. માટે કોન્ટ્રેસ-લીગે જે યોજના ધડી કઢાડી છે તેને આ પરિષદ સંપૂર્ણ અનુમોદન આપે તેમાં દેશને લાભ છે. મને લાગે છે કે પ્રજા પણ હવે હિંદનું ભવિષ્ય લખે છે અને હજારો માણસોનો વિરોધ હોવા છતાં પણ આપણને સ્વરાજ્ય બહેલુંજ મળશે.

મી. અલીભાઈ હમદાનીએ એ ઠરાવને અધિક અનુમોદન આપતાં જણાવ્યું કે, આપણે બધા એકઠીલથી વળગી રહીએ તો ધારેલી મુશ્કેલી બરાબર પાર પડશે. કોઈ કહે કે મુલક મારો છે તો તે ખોટું છે. નખી પયગમ્મરને કોઈએ “ પાદશાહ, ” “ શાહ ” કે “ સુલતાન ” નથી કહ્યા; માત્ર “ અમીર ” એટલે કે મુલક સંભાળનાર કહ્યા છે. અમારા ખલોફોએ પણ “ અમીર ” નામ ધારણ કર્યું હતું. અમારો ઇસ્લામ ખાસ શીખવે છે કે, સ્વરાજ્ય જોઈએ. ઇસ્લામની એ ખાસ ખુશી છે. સ્વરાજ એટલે શું ? સ્વરાજ્ય એટલે સમ્યાઈ-સમ્યાઈથી સરકાર સાથે વાતો કરવી તે. પહેલાં આ સમ્યાઈ કોણે દેખાડી આપી ? સ્વર્ગસ્થ દાદાભાઈ, મી. તીલક, મી. ગોખલે અને સર શીરોઝશાહે વારંવાર કહ્યું હતું કે, અમે સાચા સેવક છીએ. સાચાપણું એજ કે, સરકાર ઉપર આદત ઉભરી ત્યારે ગોરી ચામડી સાથે એ વાત બાબુએ મુકી સરકારે કહ્યું કે, તમારી તરફ નજર કરીશું. ત્યારે હિંદી-ઓએ કહ્યું છે કે દાદાભાઈ, તીલક વગેરેનું કહેવું તમે માન્યું નહિ પણ અમે તો તમારા સાચા સેવક છીએ અને પોતાના જન અને માલ અર્પણ કર્યા છે. એનું નામ સમ્યાઈ. હવે અમે જરા એટલું કહીએ છીએ કે અમારા હક્ક-વાજખી હક્ક-માગીએ છીએ. પણ તે માટે શું શું મુશીબતો પડે છે ? મને ખીક લાગે છે કે, પોલીસ પકડશે ? નિશાળનાં છોકરાંઓને આવી રાજ્યદારી સભાઓમાં આવવાની મનાઈ કરી તે તો ઠીક પણ હું સરકારને પુછીશ કે તમારા નોકરોને આવી સભામાં આવતા શું કરવા અટકાવ્યા છે ? શું તમને એમ લાગે છે કે, તે અમલદારો આવાં બાપણો સાંભળે તો તેઓ જોહાડી અમલ ઝાઝો ચલાવે ? મદ્રાસમાં કોલેજના વિદ્યાર્થીઓની એક સભામાં ચર્ચા ચલાવવા માટે પ્રીન્સી-પાલે એવો વિષય ઠરાવ્યો હતો કે, “ કાળી ચામડી ઉપર ગોરી ચામડી કેમ સરસાઈ ભોગવે ? ” એ ચર્ચા દરમ્યાન એક વિદ્યાર્થીએ કહ્યું કે, તમે સ્વરાજ્ય આપવા બંધાયલા છો કેમકે યુરોપમાં બધે સ્વરાજ્ય છે. આ સાંભળતાં પ્રીન્સીપાલે તેને “ તમે મીસીસ ખીસાન્ટના અનુયાયી છો ” એમ કહી કઢાડી મૂક્યો હતો. આશરે ચાલીશ વર્ષ ઉપર એક આસિસ્ટન્ટ કલેક્ટરે એક હિંદુની લાશ અર્ધા બાળેલી તે પછી નદીમાં ફેંકાવી દીધી હતી. એ અમલને જોહાડી દોર નહિતો ખીજું શું કહેવું ? તેમ છતાં હવે હિંદુઓ અને મોહામેદનો એકત્ર થયા છે તો મને લાગે છે કે સ્વરાજ્ય આપણને મળશેજ. મારા હિંદુ-ભાઈ બહેનોને હું અરજ કરું છું કે મોહામેદન કોમ કેળવણીમાં પછાત છે તો તમે જેમ જેમ આગળ ચાલો તેમ તેમ તેમને પણ હાથ પકડી આગળ લેતા જજો, તમે તેમને મદદ નહિ કરો ત્યાં સુધી તેઓ પછાત રહેશે. ધારવારમાં હાઈસ્કૂલ માટે વાર્ષિક રૂ. ૬૮૦૦) નું ફંડ કરવામાં આવ્યું છે તેમાં રૂ. ૨૦૦૦) હિંદુ ભાઈઓએ આપ્યા છે. અત્રે આપણા

પ્રમુખ મી. ગાંધી જેવાએ માત્ર પાંચ રૂપીઆના કપડાં પહેર્યા છે તે તમે જોઈ શકો છો. બે ઉપરથી આપણને દાખલો મળે છે કે, તમે પણ તેવા થાઓ તોજ સ્વરાજ્ય મળશે.

લોકમાન્ય તીલકે એ દરાવને વિશેષ અનુમોદન આપતાં રહેદાર્શન ઉપરથીજ મરાઠીમાં બોલવા માંડ્યું. તેમણે કહ્યું કે, મને બે બોલ બોલવાની પ્રમુખ તરફથી આજ્ઞા થઈ છે. સ્વાગત મંડળનો એક દરાવ એવો છે કે અત્રે ભાષણો ગુજરાતી ભાષામાંજ થાય. હિંદમાં એક ભાષા થશે પણ તે સ્વરાજ્ય મળ્યા પછીજ થશે અને તેને બહુ વખત લાગશે. મારી માતૃભાષા મરાઠી છે. હું મરાઠી ભાષામાંજ બોલીશ અને થોડુંજ બોલીશ. હું માંચડા ઉપર જતો નથી કેમકે ત્યાં જવાને ૩ પગથીઆં ઉતરીને પાછાં ૩ પગથીઆં ચડવાં પડે અને છતાં જ્યાંને ત્યાંજ રહેવું એ વાત મને પસંદ નથી. 'આપણે તો એક પગથીયું ચડવું' છે તે સ્વરાજ્યનું છે. સ્વરાજ્ય એટલે શું તે સૌ કોઈ જાણે છે. એક ખેડુતને પણ તેની ખબર છે. હું સ્વરાજ્ય શબ્દનો અર્થ જાણું છું કે, મારા ઘરનો વ્યવહાર હું તપાસું. ગોરા-ઓને હાંકી કહાડવા અથવા તો પાર્લામેન્ટના સમાસદો કેટલા અને કેટલા નહિ તે નક્કી કરવું એવો સ્વરાજ્યનો અર્થ નથી. સ્વરાજ્યનો અર્થ એટલો છે કે, બધો હુકમ છે તેમ ચાલશે પણ તે મારા હુકમથી ચાલશે. આપણા ઘરની વ્યવસ્થા કેવી છે તે જોવા આપણે તૈયાર થઈએ, તેમ કરતાં શીખીએ તેનું નામ સ્વરાજ્ય. કોન્ગ્રેસ-લીગની યોજનામાં જે માગણી કરવામાં આવી છે તે ઝોજામાં ઝોજી છે. તેથી ઝોજું માગવાનું બની શકશે નહિ. એ યોજનામાં જે માગણી કરવામાં આવી છે તે જો નહિ મળે તો આપણે એમ સમજીએ કે સરકાર સ્વરાજ્ય આપવા તૈયાર નથી. ગરમપક્ષ કહો કે નરમપક્ષ કહો, જહાલ પક્ષ કહો કે મવાલ પક્ષ કહો, હિંદુઓ કહો કે મુસલમાનો કહો-તે સર્વએ મળીને સમંતિથી એ માગણી કરવાનું કર્યું છે. મારે કહેવાનું માત્ર એટલું છે કે તમે એવી ઝોજું, એવી કલહું કે તેનું 'વરોધી થઈ પડે તેનું' કાંઈ માગશો નહિ. એંગ્લો-ઇન્ડિયનો કહે છે કે, હિંદુ-સ્તાનમાં અમારા પુષ્કળ પૈસા છે માટે તેનું રક્ષણ થવું જોઈએ. એમાં વિચારવાનું એટલુંજ છે કે, એ પૈસા વેપાર માટે છે અને જો હિંદી વેપારીઓને ખાસ રક્ષણ આપવામાં આવે તોજ તેમને રક્ષણ આપવું તે વાજબી ગણાય. હિંદને એવાં કારણથી સ્વરાજ્ય આપવું નહિ એમ કહેવું તે ગાંડપણ છે. કોન્ગ્રેસ-લીગ જે માગણી કરી છે તે પુરી થવાનો વખત આવી લાગ્યો હોય એમ જણાય છે, આપણી સ્વરાજ્યની માગણીની વિરૂદ્ધમાં બોલતા અધિકારી વર્ગ એમ પુછે છે કે, હિંદની ૩૦ કરોડની વસ્તીમાંથી લશ્કર માટે પાંચ પચીશ લાખ માણસ પણ નહિ મળી આવ્યું ? પરંતુ હું પણ પુછીશ કે, એમાં વાંક કોનો ? લોકોને કે રાજકર્તાઓને ? એટલાં માણસો પણ નહિ મળ્યાં ? તે માટે સો વરસ થયાં રાજ્ય કરનારાઓએ શરમાવું જોઈએ. સામ્રાજ્યની વ્યવસ્થામાં અમારો જેટલો હિસ્સો હોતો જોઈએ તેટલો નથી તેથી તેટલાં માણસો નહિ મળી આવ્યાં હોય તો તેમાં દોષ અમારો નથી. ઇંગ્લાંડના લોકોને જો આપણે આ વાતની ખાત્રી કરી આપીએ તો મારી ખાત્રી છે કે, તેઓ તે સમજી શકશે. તમને મારે વિનંતી એટલીજ કરવાની છે કે, આ તક ફાકત જવા દેશો નહિ. ફરીથી સો વર્ષે આવી તક મળશે નહિ. જો લાલના સરખાં અતુલ્ય સંજોગો જવા દેશો તો તમારા જેવા હતભાગી બીજા કોઈ નહિ જણાય. માટે કૃતગ અને ઉલોગી રહી સતત પ્રયાસ કરો તો મારી ખાત્રી છે કે આપણે જે માગણી કરી છે તે મળશેજ.

અને મી. શીવજીભાઈ દેવજીભાઈએ મી. ચંદ્રશંકર પંડ્યાનું રચેલું, “ જ્યાં લગી અંગમાં આત્મા છે ત્યાં લગી સ્વરાજ્યવાદી રહે ” એ ગીત ગાઈ સંભળાવ્યું.

તે પછી પ્રમુખશ્રીએ આ ઠરાવ ઉપર સભાની સંમતિ જાણવા માગતા મંડપ “ વદે- માતરમ્ ”ના યોગારોથી ગાજી રહ્યા હતા અને તેઓશ્રીએ ઠરાવ થયેલો જાહેર કર્યો હતો.

પ્રમુખશ્રીએ તે પછી નીચલો ઠરાવ રજુ કર્યો તે સભાએ પસાર કર્યો હતો.

“ મોન્ટેગ્યુ સાહેબની મુસાફરીમાં તા. ૨૪ ડીસેમ્બર ૧૯૧૭ થી તા. ૨ જાને- વારી ૧૯૧૮ સુધીમાં રહેવાની યોજના છે પરંતુ તે અઠવાડિયાની અંદર કલ- કત્તામાં કોન્ગ્રેસ તથા મુસ્લીમ લીગની બેઠકો થવાની છે. તે વખતે આ પ્રાન્તના નેતાઓ કલકત્તા ગયેલા હશે તે કારણથી મોન્ટેગ્યુ સાહેબ સાથે મસલત કર- વાની તક તેમને મળી શકશે નહિ. માટે સરકારને આ પરિષદ્ અરજ કરે છે કે મોન્ટેગ્યુ સાહેબ સદરહુ અઠવાડિયું મુંબઈ નહિ ગુજરાતમાં કલકત્તે ગુજરાતની મહેરબાની કરે એવી ગોઠવણ કરે.”

પ્રમુખે તે બાદ નીચલો ઠરાવ પણ રજુ કર્યો અને સભાએ તે સર્વાનુમતે પસાર કર્યો હતો:—

“ ગુજરાતની કોન્ગ્રેસ કમિટીઓને તેમજ હોમરૂલ લીગની શાખાઓને અને બીજા રાજ્યકીય મંડળોને આ પરિષદ્ કોન્ગ્રેસ તથા મુસ્લીમ લીગે પસાર કરેલી સ્વરાજ્યની યોજના વિષે સતત ચળવળ કરવા આશ્રયપૂર્વક વિનંતિ કરે છે તેમજ સ્વરાજ્ય વિષે મોન્ટેગ્યુ સાહેબને મોકલવાની જે અરજીમાં હાલ સહીઓ લેવામાં આવે છે તેના પર બને તેટલી સહીઓ લેવા આ પરિષદ્ સર્વે ગુજરાતીઓને લલામણુ કરે છે.”

પ્રમુખશ્રીએ તે બાદ નીચલો ઠરાવ મી. અબ્બાસ તૈયબજી ગુજરાતી લીપી નહિ જણતા હોવાથી વાંચી સંભળાવ્યો.

“ આ પરિષદ્ હિંદી સરકારને નમ્રતાપૂર્વક અરજ કરે છે કે જે ઇન્સાફથી એની બીસેંટ અને તેમના સાથીઓને નજરકેદમાંથી મુક્ત કર્યા તેવોજ ઇન્સાફ બતાવી ઘણો વખત થયાં નજરકેદ રહેલા ભાઈ મહમદઅલી અને ભાઈ શકિતઅલીને મુક્ત કરી પ્રજાનું શાન્તવન કરે.”

એ ઠરાવના ટેકામાં વિવેચન કરતાં મી. અબ્બાસ તૈયબજીએ જણાવ્યું કે, ભાઈ મહમદઅલી અને ભાઈ શકિતઅલીના નામથી કોઈ અજણ્યું નથી. તેમને મુક્ત કરવાના સંબંધમાં બધે આવા ઠરાવો કરવાની ફરજ છે. બાકીન રાજ્યોના વિગ્રહ શરૂ થયો તે પછી અમે મોહોમેડનો ઉપર ઘણી ગુજરી છે. અમે મોહોમેડનો ઘણાજ વફાદાર છીએ એ વાત પ્રત્યક્ષ થઈ ચુકી છે. ભાઈ મહમદઅલી અને શકિતઅલીને નજરકેદ કર્યા તે વાતને

ત્રણ વર્ષ થવા આવ્યાં છે તો હવે તેમને મુક્ત કરવા જોઈએ છે. બ્રિટીશ સરકારે આય-લેન્ડના સીન-પ્રીનરોને પણ છોડી મુક્યા છે તો આ બે બાઈઓને હવે છોડવા એ તેની ફરજ છે. તેમ થવાથીજ હિંદી પ્રધાન મી. મોન્ટેગ્યુ અત્રે આવે ત્યારે શાંત વાતાવરણ ફેલાવી શકાશે.

મી. જમનાદાસ દ્વારકાંદાસ તે બાદ એ ઠરાવને વધુ ટેકા આપવા ઉઠતાં સભાએ તેમને તાળીઓના ચાલુ અવાજોથી વધાવી લીધા હતા. તેમણે પોતાનું બાષણ શરૂ કરતાં જણાવ્યું કે, આ ઠરાવ આપણા મુસલમાન બંધુ શેઠ અબ્બાસ તૈયબજીએ રજુ કર્યો છે અને તેને વધુ અનુમોદન આપવાની પવિત્ર ફરજ મારે બજાવવાની છે. એવું અનુમોદન આપવું તેને પોતાની પવિત્ર ફરજ નહિ માને એવો કોઈ હિંદુ બાઈ અત્રે નહિજ હશે. વડી ધારાસભામાં સરકાર તરફથી જે જણાવવામાં આવ્યું છે તે ઉપરથી જણાય છે કે નજરકેદીઓ બાઈ મહમદઅલી અને બાઈ શૈક્તઅલીના છુટકારાની આશા હાલ રાખી શકાય નહિ. હું એમ પુછીશ કે, મીસીસ ખીસાન્ટ, મી. એન્ડ્રેસ અને મી. વાડીઆને છોડ્યાં તો પછી મેસર્સ મહમદઅલી અને શકતઅલીને કેમ નહિ છોડવામાં આવે? સરકાર જે એમ સમજતી હોય કે, આખા હિંદમાં જે રાજ્યદારી ચળવળ ચાલી રહી હતી તે માત્ર મીસીસ ખીસાન્ટ અને મેસર્સ એન્ડ્રેસ અને વાડીયાને લીધે હતી અને તેમને છોડ્યાથી તે શાંત પડી જશે તો હું પોષાક કરીશ કે, તે એક ગંભીર ભુલ છે. હિંદુસ્થાનનાં પુત્ર પુત્રીઓ જે કોઈ દેશની સેવા કરે તેને માટે પ્રાણ આપશે. મીસીસ ખીસાન્ટ ગોરી ચામડીનાં મનુષ્ય હતાં પરંતુ તેમણે સેવા બજાવેલી હોવાથી પ્રજા તેમને માટે પ્રાણ આપવા તૈયાર થઈ હતી. મહમદઅલી અને શૈક્તઅલી મુસલમાન છે પરંતુ અમારા બંધુઓ છે. તેમણે હિંદની સેવાનું ખીડું ઝડપ્યું છે તો તેમને નહિ છોડો ત્યાં સુધી અમને શાંતિ, સંતોષ, સુખ છેજ નહિ. મીસીસ ખીસાન્ટ અને તેમના સાથીઓ કરતાં આ બાઈઓની હકીકત જુદીજ છે એમ કહેવામાં આવે છે તો આપણે પુછીશું કે તેના શું પુરાવા છે? આપણે કહીશું કે જે તેવા પુરાવા તમારી પાસે હોય તો એ બાઈઓની કાયદાપૂર્વક તપાસ શા માટે નથી ચલાવતા? તમારી પાસે તેમના સંબંધમાં એવા જે પુરાવાઓ હોય તે રજુ કરો અને જે અમને સંતોષ ઉપજશે તો અમે કાંઈજ બોલીશું નહિ પરંતુ સરકારની એ વાત ગલત છે. મહમદઅલી અને શૈક્તઅલી સરકારના દુશ્મન હોઈ શકેજ નહિ. તેમને માટે માત્ર હિંદમાંના સાત કરોડ મુસલમાનોજ નહિ પણ ખ્રીસ્ત છત્રીશ કરોડ મનુષ્યો ખાત્રી આપવા તૈયાર છે. તે બાઈઓ દુશ્મન નથી પણ સ્વરાજ્ય માટે બાહોશીબરેલી લડત ચલાવનારા છે. જે તેઓ વફાદાર નહિ હોત તો મોસ્લીમ લીગના પ્રમુખ તરીકે ચુંટાત નહિ. કોંગ્રેસ-લીગની યોજના સ્વીકારવા મોસ્લીમ લીગે વિનતી કરી છે. સમગ્ર પ્રજા તરફથી તેજ માગણી થાય છે માટે તેમાં જીરેસો જેવામાં આવે છે. જ્યારે એ યોજનાના સંબંધમાં આપણને ગરજ હતી ત્યારે આપણે મોસ્લીમ લીગ પાસે ગયા હતા પરંતુ આજે તેનો પ્રમુખ કેદમાં છે ત્યારે તમે તે માટે શું કરો છો? મોસ્લીમ લીગને આપણે ખાત્રી આપીશું કે, તેમનું દુઃખ તે આપણું દુઃખ છે અને તે આપણે સાંખીશું નહિ. આપણે ફરીથી કહીશું કે, બાઈ મહમદઅલી અને શૈક્તઅલી ગુંહેગાર હોય તો તેમની કાયદેસર તપાસ ચલાવવી જોઈએ અને નહિ તો તેમને છોડી મુકવા જોઈએ. એમને છુટા કરવામાં નહિ આવે ત્યાં સુધી અમારી હરકોઈ બાબત હિંદી પ્રધાન મી. મોન્ટેગ્યુ પાસે બરાબર રજુ થઈ શકશે નહિ અને ત્યાં

સુધી અમારા વચ્ચે શાંતિ રહેશે નહિ. હિંદી પ્રજા અત્યારે મોટી કસોટીમાંથી પસાર થાય છે. આપણે જ્યારે કાંઈ પણ માગણી કરીએ ત્યારે ઈશ્વર આશીર્વાદ રૂપે તે વસ્તુઓ ઉતારતો નથી. પૂરી કસોટીમાંથી પસાર થાઓ ત્યારેજ તે માગણી ફળે છે. હું એટલુંજ કહીશ કે મહેલી તક લેઈ લો. સત્ય અને આત્મમજા દેખાડી આપો તોજ તેનો સ્વીકાર થાય. સ્વરાજ્ય માટે આપણે લાયક છીએ એમ આપણે પહેલાંથી કહેતા હતા. આપણે સર્વ એક છીએ એમ પુરવાર કરી આપવાને આપણને પ્રાણ પાથરવા પડ્યા હતા અને હાલમાં તમે સર્વે એક છો કે નહિ તે દેખાડવાની ઉત્તમ તક છે. મુસલમાન બાઇઓ માટે ગમે તે દુઃખ સહન કરવા જે તૈયાર થશે તો આપણે સર્વે એક છીએ એમ હજારો વર્ષ માટે પુરવાર કરી શકીશું અને કદી વિખુટા પડીશું નહિ. એથી આપણી પ્રેમગાંઠ એવી મજબુત થશે કે, અમલદારો ગમે તેટલા હુમલા કરે પણ તે તુટશે નહિ. જે એ કસોટીમાંથી પસાર થવું હોય તો મીસીસ ખીસાન્ટ વગેરેને માટે જેમ તૈયાર થયા હતા તેમજ મહમદઅલી અને શૌકતઅલીના માટે દુઃખ સહન કરવા તૈયાર થઈ માગણી કરવી જોઈએ. સરકાર જે આપણી માગણી સ્વીકારી તેમની તપાસ ચલાવશે તો જરૂર તેઓ પોતાની નિર્દોષતા પુરવાર કરશે માટે હું એટલુંજ કહીશ કે એ બાઇઓના છુટકારા માટે બનવું કરવાનો સંકલ્પ લો અને તે પાર પડતાં સુધી સુખશાંતિ પામશો નહિ.

બાદ મત લેતાં સભાએ તાળીઓના અવાજથી તે ઠરાવને વધાવી લીધો હતો.

રા. ત્રીકમલાલ આર. દેસાઈએ તે પછી નીચે પ્રમાણે ઠરાવ રજુ કર્યો.

“ફોજદારી ન્યાયના ખાતાને કારોબારી ખાતાથી તદ્દન જુદું રાખવાની જે માગણી સમસ્ત હિંદમાં ઘણાં વર્ષો થયા કરવામાં આવેલી છે તેનો સ્વીકાર હજી સુધી નથી થયો તેને સાફ આ પરિપક્વ અતિશય દિલગીરી જાહેર કરે છે અને નામદાર હિંદી સરકારને આગ્રહ કરે છે કે પ્રજાની ઉપરની માગણી તરત સ્વીકારી પ્રજાને ન્યાય આપે.”

એ ઠરાવના ટેકામાં વિવેચન કરતાં રા. ત્રીકમલાલ રણજોડલાલ દેસાઈએ જણાવ્યું કે. છેલ્લા વીશ વર્ષ થયાં જે અતુલ્ય મળ્યો છે તે ઉપરથી જોયું છે કે વૃદ્ધ ડોક્ટર દાદાબાઈથી માંડીને મી. તીલક અને મી. ગાંધીસુધી સર્વેએ અનેક બાબતમાં સરકારની ભુલો સાચીત કરી આપી છે. આ બાબતમાં પણ વખત જતાં સરકારને પોતાની ભુલ છે એવી ખાતરી થશે જ. લોર્ડ કાર્નવાલીસે જાહેર કર્યું હતું કે, ફરીઆદ કરનાર શખ્સ ન્યાય આપનાર કે તપાસ ચલાવનાર હોઈ શકે નહિ એવી ગોઠવણ ઇંગ્લેન્ડની માફક હિંદમાં પણ થવી જોઈએ છે. ન્યાયખાતું અને કારોબારી ખાતું એક હોય તેથી અનેક સુરક્ષીઓ નડે છે એ વાત સરકારે સને ૧૮૮૨ માં કમ્યુલ કરી હતી. આ બાબતમાં મરુમ મી. મનમોહન ઘોશી ઇંગ્લેન્ડ જઈ ઘણી હિલચાલી કરી હતી ત્યારે સને ૧૮૯૩ માં લોર્ડ ક્રીમ્મરલીએ જાણવું હતું કે એ બાબતમાં કાંઈ કરવું જોઈએ પરંતુ જે સ્થિતિ ચાલતી હતી તેના બચાવમાં તેમણે એવું કહ્યું હતું કે, હિંદની સ્થિતિ એટલી ગરીબ છે કે ન્યાયખાતું અને કારોબારી ખાતું જુદું હોય તો તેને બોજાવું થઈ પડે. આથી હિંદને જોર આપ્યું અને સર રોબર્ટસન દત્તે તે

માટે હીલચાલ કરી ન્યાય અને કારોબારી ખાતું જુદું પાડવાથી ત્રણ લાખ રૂપીઆનો વધુ ખર્ચ થાય તેમ છે. તેટલા ખર્ચને ખાતર આપણને એમ કહેવામાં આવે છે કે, બધાં અસહ્ય દુઃખ સહન કરો. આપણી માગણી માત્ર એટલી છે કે, દીવાની મુકદ્દમાઓ માદક ફાજદારી મુકદ્દમાઓના પછી શુદ્ધ અને સ્વતંત્ર માણસ મારફતે નિકાલ થવો જોઈએ. આપણે અત્રલ કારકુનો અને મામલતદારો એમ સમજે છે કે તેમને કોઈ પુછતાર નથી. તેઓ ગમે તેમ જુલમ કરે છે. ગુજરાતની પ્રજાએ આ બાબતમાં સત્યાગ્રહ અથવા બીજો માર્ગ હાથ ધરીને કોઈ પગલું ભરવાની જરૂર ઉપર સરકારનું ધ્યાન ખેંચવું જોઈએ.

રા. હરિલાલ નાથાભાઈ પારેખે એ ઠરાવને વધુ ટેકા આપતાં જણાવ્યું કે, એટલું તો નિર્વિવાદ છે કે, દીવાની જેવો ન્યાય ફાજદારી કોર્ટથી નથી મળતો ત્યારે સવાલ એ થાય છે કે, ફાજદારી ન્યાય એવો ચોખ્ખો શા માટે નથી મળતો ? એનું કારણ એટલુંજ છે કે, કારોબારીઓનેજ ન્યાય આપવાની સત્તા છે. ન્યાય અને કારોબારી ખાતાં છુટાં પાડવામાં આવે તો દીવાની જેવોજ ચોખ્ખો ન્યાય મળી શકે. એવા પછુ દાખલા બન્યા છે કે ત્રણ ત્રણ માસ સુધી આરોપીઓ કાચી જેલમાં વિના કારણ સડ્યાં કરે. આરોપીઓને કેટલીક વખત તેના વકીલ સાથે પણ વાતચીત કરવાની રજા મળતી નથી અને ફરીયાદીના સાક્ષીની ઉલટ તપાસ પણ કરવા દેવામાં આવતી નથી. એમ કહેવામાં આવે છે કે કારોબારી ખાતાને માથે કામનો ધણો બોળે છે તો ન્યાયનું કામ બળવવાની સત્તા બીજાઓને હસ્તક શા માટે સોંપવામાં નથી આવતી ? થોડાજ વખત ઉપર આણંદ ખાતે અમલદારની જે હુકમીનો દાખલો બન્યો છે, મામલતદારે રાજનામું લેવાની તેને સત્તા હોવા છતાં એવો જવાબ આપ્યો છે કે, વેર લોનમાં નાણાં ભરવામાં આવે તોજ રાજનામું સ્વીકારવામાં આવે. એ મુકદ્દમા તપાસ માટે બીજી કોર્ટમાં મોકલવાની અરજ કરવામાં આવી ત્યારે એજ મામલતદારે વકીલને પણ કોર્ટની બહાર કહડાવ્યો હતો. ખર્ચનો બોળે વધે એ તો માત્ર એક બહાનુંજ છે. ફાજદારી મુકદ્દમા જે પોલીસ મેજિસ્ટ્રેટ પાસે તપાસ માટે મોકલવામાં આવે તેમાં મેજિસ્ટ્રેટ એમજ સમજે છે કે, જો સજા નહિ કરીએ તો પગાર વધશે નહિ. વળી એ મેજિસ્ટ્રેટ પોતાને ફાવે તે જગ્યાએ મુકદ્દમાની તપાસ ચલાવે છે. તેઓ મુસાફરીમાં હોય ત્યારે પક્ષકારોને દોડાદોડ કરવી પડે છે. બહાર ગામ જઈએ ત્યારે અમે વકીલો રોજની શી લેઈએ એટલે અમારાં તો બીસાં ભરાય છે પણ એક દિવસ કામ ચાલે તે માટે પક્ષકારોને વકીલોની ચાર ચાર દિવસની શી આપવી પડે છે. લોકોની એવી હાડમારી દૂર કરવા માટે ન્યાય અને કારોબારી ખાતાંની સત્તા જુદા જુદા આસામીઓને હસ્તક સુકાવી જોઈએ.

બાદ મત લેતાં ઉપલો ઠરાવ સર્વાનુમતે સભાએ પસાર કર્યો હતો.

રા. હરસિદ્ધભાઈ વણુભાઈએ નીચલો ઠરાવ રજુ કર્યો હતો.

“આ પરિષદ થોડા માસ પહેલાં બહાર પડેલા પબ્લીક સરવીસ કમિશન-ના રીપોર્ટને હિન્દીઓના હકોના દૃષ્ટિ બિંદુથી કેવળ અસંતોષકારક તથા નિરાશાજનક માને છે તથા કમીશને પોતાના રીપોર્ટમાં ભલામણ કરી છે કે હિંદના રાજ્યતંત્રનું ‘બ્રિટીશપણું’ બાળવી રાખવા માટે હિંદી સનંદી નોકરીમાં તથા

પોલીસ ખાતામાં 'અગ્રેજો'નું પ્રધાનપણું હોવું જોઈએ તે આમે આ પરિવહ પોતાનો સખત પોકાર ઉઠાવે છે અને તેમાં સને ૧૮૭૩ ના વર્ષથી બહાર પાડવામાં આવેલા ખરીતા તથા સને ૧૮૫૮ ના ઠંઠેશનો અક્ષન્તબ્ય ભંગ થયેલો જુએ છે તથા સન'દી નોકરીની પરીક્ષા લ'ડનમાં તેમજ હિંદમાં એકી સાથે લેવાવી જોઈએ એવો સાગ્રહ અભિપ્રાય દર્શાવે છે."

એ ઠરાવના સમર્થનમાં વિવેચન કરતાં રા. હરસિદ્ધલાઈએ જણાવ્યું કે, પબ્લીક સર્વોસના સંબંધમાં તપાસ કરવા માટે નીમાયેલાં બાદશાહી કમીશનનો રીપોર્ટ હમણાંજ બહાર પડેલો છે. એ કમીશનના સમાસદોમાં સ્વર્ગસ્થ મી. ગોખલે પણ નીમાયા હતા પણ દુર્ભાગ્યે કમીશન રીપોર્ટ કરે તે પહેલા તેઓ મરણ પામ્યા હતા. ખીજા એક મોહામેડન ગૃહસ્થ નામદાર જજ મી. અબ્દુર રહીમ પણ એ કમીશનમાં હતા. કમીશને કરેલા રીપોર્ટ ઉપર સહી કરવાની નામદાર જજ મી. અબ્દુર રહીમે ના પાડી છે. રીપોર્ટમાં એક એવો સિદ્ધાંત સ્વીકારવામાં આવ્યો છે કે, રાજ્ય અમલ માટે યુરોપીયનોની જરૂર છે. એ સિદ્ધાંત આપણે સ્વીકારી શકીએ નહિ. ખરી રીતે સન'દી નોકરી, નથી હિંદી નોકરી કે નથી યુરોપીઅન નોકરી. એ તો એક પ્રકારની શેઠાઈ છે. આપણે તેને ખરી રીતે હિંદી નોકરી થએલી બેવા માગીએ છીએ. એ માટેની પરીક્ષા હિંદુસ્તાન અને ઇંગ્લંડ એમ બેઉ ઠેકાણે લેવાવી જોઈએ એવી માગણી કરતાં કરતાં આપણો ધટિા પણ બેસી ગયો છે, ત્રીજા વર્ષે થયાં આપણે એ માગણી હરહમેશ કર્યાં કરી છે. વાસ્તવિક રીતે તો તે પરીક્ષા ફક્ત હિંદ-માંજ લેવાવી જોઈએ. યુરોપીઅનોને જો કમાવું હોય તો તેઓ પરીક્ષા આપવા હિંદુસ્તાન શા માટે નહિ આવે ? તેમ છતાં તેવી ગોઠવણ થઈ શકતી નહિ હોય તો હિંદુસ્તાન અને ઇંગ્લંડ એમ બે ઠેકાણે એ પરીક્ષા જરૂર લેવાવી જોઈએ. પરંતુ હમણાં કમીશને જે રીપોર્ટ કર્યો છે તેમાં તો તે પરીક્ષા ફક્ત ઇંગ્લંડમાં અને તે પણ સરકારે નીમેલી કમિટી પસંદ કરે તેટલાજ વિદ્યાર્થીઓની પરીક્ષા લેવાની જોઈએ, એમ ઠરાવવાની ભલામણ કરવામાં આવી છે. એમ કરવાની તરફેણમાં જે જે કારણો દર્શાવવામાં આવ્યાં તે બધાં માત્ર સ્વાર્થી બહાનાં છે. તેમને ભય છે કે હિંદીઓ તેમના કરતાં ચકી જન્ય અને કઠણમાં કઠણ કસોટીમાં પણ ખુશીથી પસાર થાય. વળી કેળવણી ખાતામાં પ્રોફેસરો પણ યુરોપીઅનોજ હોવાની શી જરૂર છે ? આપણા દેશના ઇતિહાસનું શિક્ષણ હિંદી પ્રોફેસરો જેવું યુરોપિયન પ્રોફેસરો નહિજ આપી શકે. દરેક તક આપણને રંગના ભેદ વગર મળવી જોઈએ છે. મહુમ મહારાણી વીક્ટોરીઆના ઠંઠે-રામાં સાફ જણાવવામાં આવ્યું છે કે, ચામડીના રંગના ભેદ વગર હિંદીઓને નોકરી મળશે જ. સન'દી નોકરીને લગતી પરીક્ષા હિંદુસ્તાન અને ઇંગ્લંડ એમ બેઉ ઠેકાણે લેવાનો ઠરાવ સને ૧૮૬૩ માં સ્વર્ગસ્થ ડોક્ટર દાદાભાઈના પ્રયાસથી આમની સભામાં પસાર થયો હતો. તેમ છતાં પણ તેવી ગોઠવણ નહિ કરવી તે અન્યાય રૂપ છે.

રા. મનસુખલાલ આત્મારામ માસ્તરે એ ઠરાવને વધુ ટેકા આપતાં જણાવ્યું કે, દુનિયામાં કોઈ એવો દેશ નથી કે, પ્રજાને દેશની બહાર નોકરીમાં દાખલ થવાની છુટ નહિ હોય. માત્ર હિંદુસ્તાનની પ્રજાનેજ દેશની ઉંચી નોકરીમાં જોડાવાનો હક નથી એ કમનસીમ-ની વાત છે. હિંદમાં એક બાળક જન્મે ત્યારથીજ તેને ગવર્નર લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર કે પોલીસ કમીશનર જેવાની પંજુ ઉમેદ રાખવાની તો છેજ નહિ. સ્વત્રેસ મહારાણી વીક્ટોરીઆની

ઢંઢરામાં એવું વચન આપવામાં આવ્યું હતું કે, નોકરી માટે વર્ણભેદ ગણીશું નહિ. એવા વચનો અને આશાઓ તો આપણને ઘણાં મળ્યાં છતાં હિંદુસ્થાનનાં સંતાનો હજી જ્યાં અને ત્યાંજ રહ્યાં છે. એવાં આશાસનો ઉપર આપણે ક્યાં સુધી વિશ્વાસ રાખી રહેવું ? જે જે કમીશનો નીમાયાં તેમણે સ્વર્ગસ્થ મહારાણી શ્રી વીક્ટોરીઆના ઢંઢરાને કાગળના ટુકડા સમાન ગણી અંગ્રેજોનું પ્રધાનપણું સનંદી નોકરીમાં હોવું જ જોઈએ એવો મત આપ્યો છે. જે એ નોકરી માટે બ્રિટીશપણના લાક્ષણિક ગુણોની જરૂર હોય તો હિંદનાં અનેક સંતાનો તેવા ગુણ ધરાવે છે. હિંદીઓ કાર્ય કુશળતા અને સચ્ચાઇ સારી રીતે દેખાડી આપી શકે છે. પણ સર હજી એ એ અંગ્રેજોનાં લાક્ષણિક ગુણોનો એવો અર્થ કર્યો છે કે, બ્રિટીશોએ આ દેશમાં પોતાની જે દોલત રોકેલી છે તેનાં રક્ષણ માટે ગોરી ચામડીનાં મનુષ્યોનોજ અમલ હોવો જોઈએ. તેમ હોય તો હું પુછીશ કે શું હિંદનાં તેમજ કરોડ મનુષ્યે આ દેશમાં પોતાની દોલત નથી રોકી ? હું એમ પુછું છું કે, હિંદુ હો કે મુસલમાન હો, પણ જે પ્રજાનું હૃદય સમજતો હોય અને પ્રજાના હિતની લાગણી ધરાવતો હોય તેના કરતાં એક અંગ્રેજ અમલદાર વધુ કામ કરી શકશે અથવા તો આપણું હિત એણું જાળવશે ? આપણે આપણા ભાઈઓનુંજ રાજ્યતંત્ર ચાલીશું અને તેમની જે ભુલો થશે તે ખુશીથી સહીશું. આપણે એવીજ આશા રાખીશું કે સનંદી નોકરીમાં વધુ અને વધુ હિંદીઓ દાખલ થાય અને તેઓ રાજ્યતંત્ર ચલાવે.

બાદ મત લેતાં ઉપલો દરાવ સર્વાનુમતે પસાર થયો હતો.

રા. અમૃતલાલ વિ. ઠક્કરે એ પછી નીચલો દરાવ રજુ કર્યો:—

“ગામ પંચાયતો સ્વરાજ્યની આખી ઇમારતના દ્રઢ અને સંગીન પાયારૂપ બને તે હેતુથી તેનો પુનરોદ્ધાર કરવો જોઈએ અને તે માટે ગામ તરફથી બધા યુંટાયલા “પ્રતિનીધીઓ”ની પંચાયત સ્થાપવાનો કાયદો કરવાની તેમજ તેવી નિમાયેલી પંચાયતોને અમુક રકમ સુધીની દીવાની અને અમુક રકમ સુધીની ફોજદારી સત્તા આપવાની આ પરિષદ સરકારને ભલામણ કરે છે.”

રા. અમૃતલાલ ઠક્કરે ઉપલા દરાવના ટેકામાં વિવેચન કરતાં જણાવ્યું કે, આ દેશ ગામડાંઓનો બનેલો છે. ગામડાંઓ હજારો છે અને શહેરો થોડાં છે. દેશની પ્રજાનો મોટો ભાગ મહેલોમાં નહિ પણ જીંપડાંઓમાં વસે છે. ગામડાંઓને પણ તેટલા માટે સ્વરાજ્ય મળવું જોઈએ અને તે ગામ પંચાયતો દ્વારાજેજ મળી શકે તેમ છે. ગામ પંચાયતો એ કોઈ પ્રકારે વિદેશી ચીજ નથી. એવી પંચાયતો પહેલાં પણ હસ્તી ભોગવતી હતી પણ હાલમાં તે દબાઈ ગઈ છે એમ કહી શકાય. હવે એ ગામ પંચાયતોને નવું જીવન આપવાની જરૂર છે અને તેમ થઈ શકે તેમ છે. ગામડાંના લોકો એવી ફરીયાદ કરે છે કે, શહેરીઓ અમારી દાદ લેતા નથી. તેઓ વળી એમ પુછે છે કે, અમને પણ સ્વરાજ્ય મળશે કે ? મને લાગે છે કે જે ગામ પંચાયતો નહિ સ્થાપાય તો તેઓ સ્વરાજ્યથી બેનશીય રહેશે. ગામડાંઓમાં કુલે ૯૦ ટકા જેટલી વસ્તી છે અને શહેરોમાં કુલે ૧૦ ટકા જેટલી વસ્તી છે. દશ ટકાની માગણીથી નહિ પણ ૯૦ ટકા જેટલી વસ્તીની માગણીથી જ સ્વરાજ્ય મળી શકશે.

તે પછી રા. હરિભાઈ હવેરભાઈ અમીને જણાવ્યું કે, પહેલાં આપણા દેશમાં ગામ

પંચાયતો હતી અને ત્યાં વગર ખર્ચે ન્યાય મળતો હતો. એ પંચાયતો કહાડી નાખવાથી ન્યાય મેધો મળે છે. એ પંચાયતો પાછી હસ્તીમાં આવે તો ધકકા મૂકી ખાધા વગર થોડા ખર્ચે ન્યાય મળવા પામે. આ આખતમાં નામદાર ગવર્નરની ધારાસભામાં થોડા વખતમાં એક ખીલ રજુ થનાર છે તેના સંબંધમાં એક પ્રશ્નાવલી તૈયાર કરવામાં આવી છે. તે થોડા વખતમાં તમને રા. અમૃતલાલ વિ. દુકર તરફથી મોકલવામાં આવશે તો તેના જવાબમાં તમે તમારા મત તેમને લખી મોકલજો જેથી તે નામદાર સરકાર પાસે રજુ કરી શકાશે. મને આશા છે કે જવાબ વગર વિલંબે લખી મોકલી તે હીલચાલ ઉપાડી લેનારાના પગ તમે મજમુત બનાવશો. જો આપણે ગામડાંઓની વ્યવસ્થા કરી શકીશું તોજ શહેર, પ્રાંત અને હવાકાતો કારોબાર ચલાવી શકીશું અર્થાત એ હોમરૂલનું પ્રથમ પગથીયું છે. ગામ પછી શહેર, શહેર પછી પ્રાંત અને તે પછી દેશનું હોમરૂલ આપણે સંપાદન કરી શકીશું.

અત્રે ખીલ દીવસનું કામકાજ પુરું થયું હતું અને વધુ કામકાજ ત્રીજા દિવસ ઉપર મુલતવી રાખવામાં આવ્યું હતું.

ત્રીજા દિવસે ચર્ચવા માટે વધુ દરાવો નક્કી કરવાને આજે પણ વિષયવિચારણી કમિટીની સભા કોન્ફરન્સનું કામકાજ અંધ થયા પછી સાંજે છ વાગે મળી હતી.

ત્રીજો દિવસ.

તા. ૫-૧૧-૧૯૧૭, સોમવાર.

ત્રીજા દિવસનું કામકાજ આગલા બે દિવસના જેવાજ ભારે ઉત્સાહ વચ્ચે આજે બપોરે દોઢ વાગે આરંભવામાં આવ્યું. સભામાં હાજર થયેલા સ્ત્રી પુરુષોની સંખ્યા પ્રથમ બે દિવસના જેવીજ સારી હતી. કામકાજ વખતસર શરૂ કરવામાં આવ્યું હતું.

આજે કામ ઘણું કરવાનું હોવાથી પ્રમુખશ્રીએ શરૂઆતમાંજ જણાવ્યું કે દરેક વક્તાએ માત્ર ત્રણ મિનીટમાં પોતાના વિચાર દર્શાવવા. તેમણે સર્વ વક્તાઓ પાસે એ નિયમો પઞાવ્યા હતા, આથી બાપણો ટુંકાં થયાં હતાં તેમ છતાં વખતસર આપેલી ચેતવણી અને તે ચેતવણીનો મહાત્મા ગાંધીજી અમલ કર્યા વિના રહેશે નહિ એવી ખાત્રી ભરેલી ભીતિ દરેક વક્તાના મનમાં વસવાથી વક્તાઓએ પોતાનાં બાપણો ટુંકાવવાનો સારો પ્રયાસ કર્યો હતો. ખુબી એ હતી કે તે રીતે બાપણો ટુંકાં થયા છતાં જેવાં અને તેવાં બધકે અધિક જુસાદાર અને રસભર્યા નીવડ્યા હતાં.

રા. જીવરાજ ગોકળદાસ નેનશીએ નીચેના દરાવ રજુ કર્યો:—

“રેલ્વેમાં ત્રીજા વર્ગમાં મુસાફરી કરતાં લોકોને ભોગવવી પડતી હાડમારી અને વેપારીઓને વખતસર માલ ભરાવવાની વેગનો પુરી પાડવામાં ન આવતી હોવાથી થતી હીલને લીધે ભોગવવી પડતી અડચણો દૂર કરવા રેલ્વે સત્તા-

બાળાઓને ઘટલી સૂચના કરવા આ પરિષદ સરકારને લક્ષ્યમણ કરે છે અને રેલ્વેના ઉતાડ્ડોના અજ્ઞાન તથા બેદરકારીને લીધે થતી હાડમારીઓ દૂર થાય તેવી કેળવણી તેઓને મળવા ખાતર આ પરિષદ શિક્ષિત અને આગેવાન વર્ગને સૂચના કરે છે કે સ્વયંસેવકો દ્વારા અથવા ખીજી રીતે ઉતાડ્ડ લોકોનું અજ્ઞાન દૂર થાય તેવી હીલચાલ કરે.”

રા. જીવરાજ નેનશીએ એ ઠરાવના સમર્થનમાં વિવેચન કરતાં રેલ્વે ઉતાડ્ડોની હાડમારીનું તાદૃશ્ય ચિત્ર રજૂ કરનારી છપ્પી દેખાડીને જણાવ્યું કે, રેલ્વેમાં મુસાફરી કરનારા ઉતાડ્ડોને તેમજ વેપારીઓને બારે હાડમારી ભોગવવી પડે છે. જે કામમાં આઠ થોડા કે દશ ટકું બેસાડવાનાં હોય તેમાં ઓગણત્રીશ ઉતાડ્ડોને બેસાડવામાં આવે છે. આ છપ્પી તરફ નજર દેકતાજ તમને ઉતાડ્ડોનાં સંકટો કેવાં હશે તેનો સારો ખ્યાલ આવી શકશે જ. એજ રીતે વેપારીઓને પણ ઘણી મુશ્કેલીઓ અને નુકશાન વેઠવા પડે છે. એવી સ્થિતિ જે આપણે ચલાવી શકીએ તો એમ સમજાય કે આપણે કાંઈ કામ કરવાને લાયક નથી. જ્યાં સુધી દેશના મોટા માણસો ત્રીજા વર્ગમાં મુસાફરી કરી તેની હાડમારીનો અનુભવ ને નહિ ત્યાં સુધી આપણને આવા ઠરાવો કરવા પડશે.

રા. કેશવલાલ માતીલાલ પરિષદે એ ઠરાવને વધુ ટેકો આપતાં જણાવ્યું કે, દેશમાં રેલ્વે થવાથી જવા આવવાનું સાધન થયું એ વાત સત્ય છે. પરંતુ માલની લાવ લઇ જવ કરવામાં જે હાડમારી ભોગવવી પડે છે તે માટે તાકીદે ઉપાય લેવાવાની જરૂર છે. વેપારીઓ તરફથી જે કાંઈ અરજીઓ અને તાર કરવામાં આવે તેના અધિકારીઓ તરફથી સંતોષકારક જવાબ મળતા નથી અને તે સર્વ કચરાની ટોપલીઓમાં જાય છે. તે માટે તાકીદે ઉપાય લેવાવાની જરૂર છે. એ માટે આપણે હિંદી સરકારને રેલ્વેનો કાષ્ટ પોતાને હસ્તક લેવાની અરજ કરવી જોઈએ. હું કમીશનથી લાકડાં પૂરાં પાડવાનો વેપાર કરું છું તેથી મને વેપારીઓને કેવી હાડમારી વેઠવી પડે છે તેનો અનુભવ છે. અમને દિવસો સુધી માલ ભરવાને ગાડાં મળ્યાં નહોતાં ત્યારે તે માટે વડા અધિકારીઓને તાર કરવામાં આવ્યા તે પણ નકામા ગયા હતા. આવી હાડમારી દૂર કરવાને જે હવે તાકીદે હીલચાલ નહિ કરવામાં આવે તો વધારે ખરાબ સ્થિતિ થશે, વેપારીઓ પોતાની આવી ફરિયાદો રજૂ કરવાને ડેપુટીકમીશન લેખને જાય છતાં સજીનમાં મુસાફરી કરનારા અમલદારો કાચી ખારી આડે રાખીને તે સાંભળતા પણ નથી.

બાદ એ ઠરાવ ઉપર મત લેવા તે સમાજે પસાર કર્યો હતો.

રા. મગનભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ મેરીટરે નીચેના ઠરાવ રજૂ કર્યો:—

ગુજરાતમાં સરકારી જમીન ખેડુતોને જે નવી સત્તા પ્રકાર પ્રમાણે આપવામાં આવે છે તેથી ખેડુતોને જુની સત્તા પ્રમાણે મળતા કોઈપણ હક ન મળવાથી તેઓ ખેતીમાં સુધારો કરતા નથી અને નાશીપાસ થયેલા જમીનમાં આવે છે તેમજ તે જુના હકોની રૈયતને ખાસ જરૂર છે માટે આ પરિષદ

સરકારને ખાસ ભલામણ કરે છે કે નવી સત્તાનો કાયદો એટલે કે જમીન મહેસુલના કાયદાનો સને ૧૯૦૧નો સુધારો રદ કરવો જોઈએ.”

એ ઠરાવના સમર્થનમાં વિવેચન કરતાં રા. મગનભાઈ ચતુરભાઈ પટેલે જણાવ્યું કે, હિંદુસ્થાનની એંશી ટકા જેટલી વસ્તીના જીવન મરણનો આધાર ખેતી ઉપર છે, મધ કાષે મોટા ઠરાવો પસાર થયા છે અને તે મોટા માણસો માટેના હતા. ખેડુતોના હકનો સવાલ ધણો ગંભીર છે પરંતુ તે માટે વિચાર કરવાનો આપણને અવકાશ નથી અને આ ઠરાવ વિવેચન કરવા માટે માત્ર ત્રણ મિનિટનો લાયકનો ઠરો છે એટલુંજ નહિ પણ એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, એંશી ટકા કરતાં વધુ પ્રજાનાં જીવનના આધારરૂપ આ પ્રશ્ન માટે વિચાર કરવાને આ સભા લાયક નથી. ખેડુત ભાઈઓ જ્યાં સુધી અગાન રહેશે ત્યાં સુધી કોઈ સ્થળે તેમને સ્થાન નહિ મળે એ દેખીતું છે. જો ખેડુતોના હકનું રક્ષણ થવાના સંઘર્ષમાં અમને કાયદો નહિ થતો હોય તો હું કહીશ કે અમને એવું સ્વરાજ્ય જોઈતું નથી. મને આટલું કહેવાની જરૂર એજ છે કે હું પોતે ખેડુત છું અને તેમની હાડમારી જોઈ માફ હૈય દ્રવે છે. ખેડુતોની જે હાડમારી ચાલી રહી છે તેનું વર્ણન હું ત્રણ મીનીટ તો થું પણ પંદર મીનીટમાં પૂરું કરી શકું તેમ નથી. આ સવાલ એવો ગંભીર છે કે સર પ્રીરોઝશાહ નામદાર ગવર્નરની ધારાસભામાંથી ઉઠી ચાલી ગયા હતા. એવો ગંભીર સવાલ માટે વિવેચન કરવાને માત્ર ત્રણ મીનીટ આપવામાં આવી છે એટલે હું માત્ર ઠરાવ રજુ કરીતેજ ખેસી જઈ છું.

રા. ગોકળદાસ ચુનીલાલ સરૈયાએ એ ઠરાવને ટેકો આપતાં જણાવ્યું કે, દુનિયામાં સર્વત્ર ભોળાં માણસોની દુર્દશા હોય છે એવી સ્થિતિ આપણા ખેડુતોની છે. આપણી જમીનો શાહુકારો લેઈ જાય છે એમ સમજાવી જમીન પોતાની નહિ એવું ખેડુતોની પાસે કબુલ કરાવી લેવામાં આવ્યું છે અને એવું ઠરાવવામાં આવ્યું કે માત્ર ધણી પોતેજ ખેડુત ગણાય. કાકો કે ભત્રીજો તેની જમીન ખેડી શકે નહિ અને ખેડુત પોતે જો જમીન નહિ ખેડે તો તે જમીન ખાલસા થાય એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે. આથી ધણી વખત દશ દશ વર્ષથી જે જમીનની નીપજ સુધારવાને મહેનત કરી હોય તે આખરે વિના કારણ ખાલસા થઈ જાય છે. ખેડુતોને સારી હાલતમાં રાખવા હોય અને નીપજ સુધારવી હોય તો જમીન વારસામાં મળે તેવો કાયદો થવો જોઈએ.

તે પછી મત લેતાં એ ઠરાવ સભાએ પસાર કર્યો હતો.

પ્રમુખશ્રીએ તે પછી નીચલો ઠરાવ રજુ કર્યો અને સભાએ તે પસાર કર્યો હતો.

“વીરમગામના કસ્ટમના નામથી ઝોળખાતી કાઠીઆવાડમાંથી બ્રિટીશ બિલાગોમાં આવતી કેટલીક ચીજો ઉપર લેવાતી જકાત કાઠી નાંખવાનો ઠરાવ નામદાર વાઈસરોયે જાહેર કર્યો છે તેને સાફ આ પરિષદ તેઓ સાહેબનો ઉપકાર માને છે.”

રા. ગોકળદાસ દ્વારકાંદાસ તલાટીએ તે પછી નીચલો ઠરાવ રજુ કર્યો:—

(અ) આખકારી એક્ટનો મહુડાં સંબંધી કાયદો ગયે વર્ષે ખેડા જિલ્લાને લાગુ પાડવામાં આવ્યો છે તેથી જે ગરીબ લોકો મહુડાંને પોતાના તેમજ ઢોરના ખોસક તરીકે વાપરે છે તેમને ઘણું નુકસાન અને હાડમારી પહોંચે છે. તેથી

તે કાયદો સત્વર રદ કરાવ્યા આ પરિપદ્ધતિ નામદાર સરકારને વિનંતી કરે છે. (આ) પંચમહાલ જિલ્લામાં હાલ જંગલખાતા તરફથી જંગલ કાપવાના અપાતાં ઇન્જીનમાં ખાસ કરીને મહુડાંના ફળાઉ ઝાડ નહીં કાપવા એવી બંધી નહીં હોવાથી અને આ કુમ વર્ષ ચાલુ રહે તો ખેડા જિલ્લાના જેવી હાડમારી આ જિલ્લાની ગરીબ રૈયત ઉપર થવાનો સંભવ રહે છે માટે આ પરિપદ્ધતિ સરકારને વિનંતી કરે છે કે તે ઝાડ કપાતાં બંધ કરવાં.”

૨૧. ગોકળદાસ દારકાંદાસ તલાટીએ તે દરાવના સમર્થનમાં વિવેચન કરતાં જણાવ્યું કે, આ સવાલ આ જિલ્લા અને ગુજરાત પ્રાંતના ગરીબોને લગતો છે. મહુડાંનાં ઉપયોગી પર્ણાંની ઘણાંએ ખર્ચ નહિ હશે. પરંતુ ગરીબ લોકો હોળીના વખતથી ખેતીના કામથી પરવારી જાય તે પછી તેમનો આધાર કેરી અને મહુડાં ઉપર હોય છે. મોંઘવારી એટલી વધી ગઈ છે કે હવે તેમના નશીબમાંથી થી દુધ તો ગયાં છે પણ છાશ પણ તેમના નશીબમાં રહી નથી. છેવટમાં માત્ર મહુડાં ખાકી રહ્યાં હતાં તે પણ હવે ગયાં છે. આમ થવાનું કારણ શું તેની તપાસ કરશો તો જણાશે કે “આખકારી રાજનીતિ” જ તેનું કારણ છે. સરકારી હુકમમાં એમ જણાવવામાં આવ્યું છે કે, મહુડાં ઘરમાં રાખવાથી તે ખગડી જાય છે અને કામમાં આવતાં નથી અને ગેરકાયદેશીર દારનો ઉપયોગ થાય છે માટે એમ દરાવવામાં આવ્યું છે કે તા. ૧૫ મી જુલાઈ પછી મહુડાં ઘરમાં ભરી રાખવાં તે ગેરકાયદેશીર ગણાશે. આંતરેખલ શેઠ ગોકળદાસ કહાનદાસ પારેખ અને આંતરેખલ રા. વીકલભાઈ જવેરભાઈ પટેલે નામદાર ગવર્નરની ધારાસભામાં એ હુકમ સામે ધણી તકરાર કરી હતી અને જણાવ્યું હતું કે, મહુડાં ખોરાકની એક ઉપયોગી ચીજ છે તેમ છતાં ધારાસભામાં એ દરાવ પસાર કરવામાં આવ્યો છે. અને હવે આખકારી ખાતાનાં તેમજ પોલીસ ખાતાનાં માલુસોના ધાડાં લોકોનાં ઘર તપાસે છે. ત્રણ ચાર માસ એ દરાવ પસાર થયાં છે થયા છે તેટલામાં ખેડા જિલ્લામાં તેને લગતા હજાર બે હજાર મુકદ્દમા મંડાયા છે અને જે દંડ કરવામાં આવે છે તે લોકોને ઘરનાં વાસણો વેચી ભરવો પડે છે, દારૂ જે જે ચીજોમાંથી બની શકતો હોય તે સર્વ ચીજોને માટે જે આવા હુકમો બહાર પાડવાની રાજનીતિ અખત્યાર કરવામાં આવે તો તેની કાંઈ હદ રહેશે નહિ. ધારો કે, કાલે દારૂએ એવી શોધ કરી કે ચોખ્ખામાંથી દારૂ બનાવી શકાય તો શું સરકાર ઘરમાં ચોખ્ખા રાખવાની પણ બંધી કરશે? કોઈ સરકાર દુનિયામાં ઝાડનાં ફળ ઉપર નજર નાખતી નથી અને આપણે પણ સરકારને એટલીજ વિનંતી કરવાની છે કે, મહુડાં એ તો લોકો અને ઢોરોનું જીવન છે માટે તેમની હાય લેશો નહિ અને ગરીબોને આ કાયદો રદ કરીને બચાવો, ગુજરાતની હોમરૂલ લીગને આ માટે હીલચાલ કરવા આપણે અરજ કરીએ છીએ.

૨૨. છોટાલાલ અનુપરામ વ્યાસે એ દરાવને ટેકો આપતાં જણાવ્યું કે, આ આખતમાં ગરીબોની સ્થિતિ “ પડ્યા ઉપર પાડુ અને દારૂયા ઉપર ડામ ” એ કહેણી જેવી થઈ છે. નામદાર ગવર્નરે કહ્યું છે કે, આ વિષે કાંઈ હીલચાલ કરવામાં આવી નથી. મામલતદારોએ લોકોને ભોળાવીને એવું કહ્યું કે, તમારી હડીકત સરકારને પહોંચાડીશું. આથી લોકોએ તેમના ઉપર ભરોસો રાખી કાંઈ વધુ હીલચાલ કરી નહિ તો પણ ડિસ્ટ્રીક્ટ એસેસીએશને અરજ કરી છે. કઠલાલ ખાતેથી અરજ ગઈ છે પણ એ અરજીએ ઘટતા ટેકાણે રજૂ કરે

વામાં આવી નથી. આ મહુડાં ખોરાકની યીજ છે એ વિષે કોઈને શકે હોય તો અત્રે બેઠેન અનસુયા બેઠેન બેઠાં છે તેમણે એ મહુડાંનો કંસાર ખાધો છે. નામદાર ઝીણા સાહેબે અને નામદાર વીઠલભાઈ સાહેબે પણ દ્રાક્ષની માફક એનો સ્વાદ આપ્યો છે. એમને પૂછો કે તે વખતે તમને જરા પણ વાસ મારતો હતો ! ગરીબ લોકો ગોળ, ખાંડ થું છે તે સમજતા નથી. મહુડાં એજ તેમને તો ગોળ, ખાંડ અને મીઠાઈની ગરજ પૂરી પાડે છે. દુધાળો વખત હોય ત્યારે ગરીબ લોકો થોડા લોટમાં મહુડા પુષ્કળ નાખીને ગુજારો કરે છે. લેલી સાહેબે તે વિષે સારો રીપોર્ટ કર્યો હતો, છતાં આ વખત જે રીપોર્ટ થયા છે તે રાજ દયાળુથી થયા છે અને તે ટકી શકશે નહિ. સરકાર જ્યારે કડક કાયદાઓ ઘડે છે ત્યારે એમ કહે છે કે, તેનો અમલ સખતાઈથી કરવામાં આવશે નહિ. પરંતુ પછીથી તેનો અમલ સખતમાં સખત થવા પામે છે. એક માણસે ઘરમાં કાયદેશ્વર જેટલાં મહુડાં રાખી શકાય તેટલાં રાખ્યાં હતાં પરંતુ વરસાદ પડવાથી તે ભીંજ્યાં એટલે તેનું વજન વધ્યું એટલા માટે તેનો દંડ થયો. આ સ્થિતિ બહુ દુઃખકર છે માટે આ ઠરાવ ઉપર સરકારે ધ્યાન આપવું જોઈએ. તે પછી મત લેતાં એ ઠરાવ પસાર થયો હતો.

પ્રમુખ મહાત્મા ગાંધીજીએ તે પછી નીચેલો ઠરાવ રજુ કર્યો અને સભાએ તે પસાર કર્યો હતો:—

“હમેશના રિવાજ મુજબ જમીન મહેસુલ બે હપતે ખેડુતો પાસેથી ન લેતાં એકજ હપતે લેવામાં આવે છે તેથી ગરીબ ખેડુતોને ઘણીજ હાડમારી લોગવવી પડે છે અને પોતાના ખાસ ગુજરાનનાં સાધન વેચીને મહેસુલ ભરવું પડે છે. તેથી બે હપતેથીજ જમીન મહેસુલના પૈસા વસુલ કરવા અને હપતા લેવાનો સમય પાકની સ્થિતિ જોઈને ઠરાવવા આ પરિષદ સરકારને વિનંતી કરે છે.”

રા. કલ્યાણજી વીઠલભાઈ મેતાએ તે પછી નીચે મુજબનો ઠરાવ રજુ કર્યો:—

“ખેડુત વર્ગની પાસેથી તેમજ અનાજના દુકાનદાર પાસેથી અમલદાર વર્ગ જખરાઈથી વેડ અને વારા કરાવે છે તે એમની ખેતીના તથા ધંધાના કામમાં ઘણી અડચણકર્તા હોવાથી તેમજ તેમની પ્રતિષ્ઠાને હીણપત લગાડનાર હોવાથી તે તદ્દન અંધ કરવા આ પરિષદ સરકારને વિનંતી કરે છે.”

રા. કલ્યાણજી વીઠલભાઈ મહેતાએ એ ઠરાવના સમર્થનમાં બોલતાં જણાવ્યું કે, ખેડુતો તો બધી રીતે પરતંત્રજ છે. અમારાં પોતાનાં ઘેર, ગાડાંનો પણ અમે સ્વતંત્રાથી ઉપયોગ કરી શકતાં નથી. અમારાં ઘરનાં માણસ માંદાં હોય કે ઘાસ દાણો ખેતરમાં રખાડતાં હોય અથવા ઘેર લગ્ન જેવો સારો અવસર હોય તોપણ સરકારી અમલદારો અમારાં ગાડાં લઇ જાય છે. તેઓ જોઈએ તે કરતાં ભાર પણ બમણો ભરે છે અને ચાર ચાર પોલીસ સીપાઈ પાછા ગાડામાં ચડી બેસે તે જુદા. ગમે તેવા કઠંગા રસ્તા હોય ત્યાં પણ તેઓ અંદુકના કુંદાઓ મારી મારીને બળદોને દોડાવે છે, કેટલાકો એમ કહે છે કે એમ ન કરે તો એમનો વહેવાર કેમ ચાલે ? પરંતુ હું તો કહીશ કે એમ કહેનાર અમલદારો ના મદદજ મજાબ. જો અમારી પાસે એ ચીજો પ્રેમથી મામવા લેવામાં આવતી હોય તો

અમે તેમને માટે પ્રાણ પાથરીએ પણ અમે તેમને ગાડાં વગેરે આપવાને આનાકાની કરતાં હોયશું તો તેનું કારણ દાળમાં કાંઈ કાળું હોવુંજ નોંધએ. આનાકાની કરવાનું કારણ એજ હોય કે ભારે ત્રાસ પડે છે, વાજખી પૈસા મળતા નથી અને અમારાં સ્વમાનને! બંગ થાય છે. અમારે તેમાં પોટલાં ઉચકવાનું કામ પણ કરવું પડે છે. કોન્કર-સમાં આવે એક ઠરાવ કરવાથી આ બાબતમાં કાંઈ વળે તેમ નથી પણ મહામાત્રા ગાંધીજીની દરેક કામ પાર પાડવાની જે છાપ પડી છે તે પ્રમાણે એ વિષેની હીલચાલ ચાલુ રાખવાથી અને તેઓની સલાહ અને મદદથી કાંઈક થશે એવી આશા રહે છે. ઇશ્વરે મહાત્મા ગાંધીજીને ગીરમીટ અને વેઠની ગુલામગીરી દૂર કરવા માટેજ જન્મ આપ્યો છે અને તમે સર્વને વિનંતી એજ કરવાની કે આ સવાલનો નીકાલ લાવવા માટે તમારાં સર્વસ્વનો ભોગ આપજો અને નીડર રહી સ્વમાન જાળવજો.

રા. પ્રજલાલ વાઘજીલાલએ તે ઠરાવને ટેકા આપતાં જણાવ્યું કે, દર્દીનું દુઃખ દર્દીજન ભણી શકે છે. હું ખેડુત હોવાથી ખેડુતોની મુશ્કેલીઓ શું છે તે સમજું છું. બ્રિટીશ રાજ્યમાંથી ગુલામીનો રીવાજ નિર્મળ થયો છે એ વાત હું એક ખેડુત તરીકે માની શકતો નથી. સરકારી અધિકારીઓનો માર ખાધ અમારાં છોકરાંને ભુખ્યાં રાખીને અમે ખેડુતો તમારાં માટે મહેનત કરીએ છીએ છતાં તમે શું અમારાં દુઃખ નોંધ રહેશે? ગીરમીટ આ મજુરી તો લખત કરીને જાય પરંતુ અમારી પાસે તો વગર લખતે મજુરી કરાવવામાં આવે છે. અમારા ખરડા ભાગી ગયા છે છતાં અમે મુંગા હોઈ નહિ પણ મુંગા માણસોની કોઈ દાદ સાંભળતું નથી.

રા. ભાઈલાલ જોરાલાલએ જણાવ્યું કે, મને એમ લાગે છે કે તમને વેઠની બાબતમાં કાંઈક અસર થઈ છે. મહાત્મા ગાંધીજી પ્રત્યે હિંદુસ્તાનની પ્રજા શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર સમજીને નોંધ રહ્યું છે. સરકાર એમ કહે છે કે તમને શિક્ષણ આપીએ છીએ માટે વેઠ કરાવીએ છીએ પણ હું એમ પૂછું છું કે, આરા વડીલ બેરીસ્ટર ભાઈઓ કોલેજોમાં શિક્ષણ લે છે તેમને કેમ વેઠ લેઈ જવામાં નથી આવતાં? રેલ્વે તેના ગાડાં દેશમાં ચલાવે છે તો તેનાં માણસોને કેમ વેઠ પકડવામાં નથી આવતાં? કોઈ સાક્ષર વડીલ કે બેરીસ્ટર જનમ્યો તો એ શું અને ન જનમ્યો તો એ શું? એથી દેશની સ્થિતિમાં મોટો ફેર પડી જવાનો નથી પણ ખેડુત વગર તો ચાલવાનું નથી જ એ વાત ખુબ યાદ રાખજો. જમીન મહેસુલનો સવાલ સરકારી અમલદારોને તો ગડબડાટ ભરેલો લાગ્યો પરંતુ આપણા નેતાઓને પણ તે ગડબડાટ ભરેલો લાગ્યો તો ખરેખર તે આપણા દુર્ભાગ્યની વાતજ ગણાય, પ્રભુ અમે ખેડુતોને તમારા ખોળામાં સોંપી ગયા છે અને જે એ ખેડુત વર્ગ વેઠની ગુલામીમાં સપડાયલો રહેશે તો તમને સ્વરાજ્ય નહિ જ મળે. અમારી વેઠ બંધ કરો, ખેડુત-કૃષીકાર ઋષિ જપ, તપ, દેહ દમન કરનાર છે; તે ટાઢ, તડકો વેઠનાર છે, ઋષિઓએ શ્રી રામચંદ્રજીને અરજ કરી હતી કે યમનો બંગ કરનારાઓને દૂર કરો તેમ અમારી અરજ પણ એટલીજ છે કે અમે કૃષીકાર ઋષિઓનાં દુઃખ દૂર કરો. મહાત્મા ગાંધીજી હિંદુસ્તાનમાં અઢી વર્ષના બાળક છે પણ શ્રી રામે નાનપણમાંજ રાક્ષસોને દૂર કર્યા હતા તો તમે પણ અમને સતાવનારાઓથી અમને બચાવી કૃષીકાર ઋષિઓની આશીર્વાદ લો.

મત લેતા એ ઠરાવ સભાએ પસાર કર્યો હતો.

પ્રમુખશ્રીએ તે બાદ નીચે મુજબનો ઠરાવ રજુ કર્યો તે સભાએ પસાર કર્યો હતો.

“(અ) દરેક જીલ્લાના સમગ્રીવીજનલ ઓપીસરે ચોમાસામાં જીલ્લાના મથક-માં નહિ રહેતાં તેના વિભાગના મુખ્ય ગામમાં રહેવું જોઈએ એવો આ પરિષદ-નો અભિપ્રાય છે.

(આ) હાહોદના ડીસ્ટ્રીક્ટ ડેપુટી કલેક્ટરની ઓપીસ થોડા વખતથી ચોમા-સામાં ગોધરે રાખવામાં આવે છે. તેથી ઝાલોદ, લીમડી વિગેરેની પ્રજાને ઘણી હાડમારી ભોગવવી પડે છે અને જવા આવવાનું ખર્ચ પણ ઘણું થાય છે. સદરહુ ઓપીસ પ્રથમની માફક હાહોદમાંજ રાખવી.”

પ્રમુખશ્રીએ એ પછી નીચેનો ઠરાવ રજુ કર્યો તે પણ સભાએ પસાર કર્યો હતો.

“રાજદ્વારી કારણોને લીધે હિંદ સંરક્ષણ કાયદાની રૂએ જે હિંદી સ્ત્રી પુરુષોને નજરકેદ કરવામાં આવ્યાં હોય તેઓને છોડી દેવાની આ પરિષદ હિંદી સરકારને વિનંતિ કરે છે અને પોતાની માન્યતા જાહેર કરે છે કે મોન્ટેગ્યુ સાહેબ હિંદમાં પવારે ત્યારે શાંતિ પ્રસરેલી જોવાની જે ઇચ્છા નામદાર વાઇસરોયે જાહેર કરી છે તે ઇચ્છા નજરકેદીઓને છોડવાથી વધારે સફળ થશે.”

રા. નૃસિંહદાસ ભગવાનદાસ વિભાગર ખેરીસ્ટરે એ પછી નીચેનો ઠરાવ રજુ કર્યો:-

“(અ) જાહેર સભાઓમાં વિદ્યાર્થીઓને જવાના પ્રતિબંધના સરકારી ઠરાવમાં “જાહેર સભાઓ અને ખાસ કરીને હોમરૂલ લીગની સભાઓ અથવા જ્યાં હોમરૂલની ચર્ચા થતી હોય તેવી સભાઓમાં” તેવા ભાર મૂકીને ભેદ ખતાવનારા શખ્તો હોમરૂલ લીગનો ખાસ અણગમો સૂચવનારા આ પરિષદને લાગે છે અને તેથી આ પરિષદ એવા શખ્તો ઠરાવમાં વાપરવા વિષે મજબુત વાંધો જાહેર કરે છે.

(આ) વિદ્યાર્થીઓ રાજ્યશાસ્ત્ર તથા આપણા રાજદ્વારી પ્રશ્નોમાં રસ લઈ તેનો અભ્યાસ કરી શકે અને રાજદ્વારી નેતાઓની નજર નીચે સ્વયંસેવકો તરીકે તથા એ પ્રકારનો અન્ય સેવાધર્મ બજાવી શકે તેટલા માટે તેઓને રાજ-દ્વારી તેમજ બીજી કોઈપણ જાહેર સભામાં હાજરી આપવા છુટ મળવી અતિ આવશ્યક છે એ આ પરિષદ મજબુત રીતે માને છે અને તેથી મુંબઈ ઇલા-કાની શાળાઓ તથા કોલેજોના વિદ્યાર્થીઓને ખાસ કરીને હોમરૂલ લીગની સભાઓમાં તેમજ જ્યાં હોમરૂલની હિમાયત થતી હોય તેવી સભાઓમાં એટલું જ નહિ પણ સર્વ જાહેર સભાઓમાં હાજરી આપવાની મના કરનારા મુંબઈ સરકારના તા. ૭ મી જુન ૧૯૧૭ના હુકમ સામે આ પરિષદ પોતાનો સખ્ત વાંધો જાહેર કરે છે અને માને છે કે આ હુકમ વિદ્યાર્થીઓના જીવનવિકાસમાં

પ્રતિબંધ કરનારો, વિદ્યાર્થીઓ તથા શિક્ષકોના સંબંધમાં કડવાશ ઉત્પન્ન કરનારો અને માળાપોના હક્ક ઉપર હુમલો કરનારો છે તેટલા માટે આ હુકમ તુરતજ પાછો ખેંચી લેવાને આ પરિષદ નામદાર સરકારને મજબુત ભલામણ કરે છે.”

૨૧. નૃસિંહદાસ ભગવાનદાસ વિભાગર બેરીસ્ટર એ દરાવના સમર્થનમાં વિવેચન કરતાં જણાવ્યું કે, એક તરફથી એમ કહેવામાં આવે છે કે, આપણે લાયક નથી અને જ્યાં સુધી ઠેકઠેકાણે કેળવાયલાઓ ચર્ચા નહિ કરે ત્યાં સુધી હોમરૂલ પણ નહિ મળે. બીજી તરફથી વિદ્યાર્થીઓ સામે તેવું શિક્ષણ મેળવવામાં પ્રતિબંધ કરી જીવનની આશાઓને ચીમળાવી કરમાવી નાખવામાં આવે છે. નિશાળોમાં જે દેશના મહાન પ્રશ્નોનું જ્ઞાન મળતું હોય, દેશનો ઇતિહાસ યથાર્થ રીતે શીખવાતો હોય અને લોકનાયકોનાં જીવન વૃત્તાંતો શીખવાતાં હોય તો ધડીભર આપણે એમ માનીએ કે, વિદ્યાર્થીઓએ જાહેર સભાઓમાં હાજરી આપવાની જરૂર નથી; પરંતુ નિશાળોમાં તો તેમાંનું કાંઈજ શીખવાતું નથી. વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં શાંત વાતાવરણ જળવવાની જરૂર માનવી તે અકુદરતી છે એટલુંજ નહિ પણ ખ્રિસ્તીય સરકારને માટે તે અવગતિ છે. ત્રીશ વર્ષથી હિંદી પ્રજાકીય કોન્ગ્રેસ મળે છે અને ત્રીશ વર્ષથી સ્વરાજ્ય સંબંધી ચર્ચા ચાલે છે પણ તે ત્રીશ વર્ષનો ઇતિહાસ જોતાં માલુમ પડે છે કે, શાળામાં કદી પણ તેમાંનું કાંઈજ વિદ્યાર્થીને જણાવવામાં આવતું નથી. જ્યાં જ્ઞાન મળતું હોય ત્યાં જતાં વિદ્યાર્થીઓને અટકાવવા તે કરતાં વધુ ખોજે હોષ શકે નહિ. વિદ્યાર્થી અને શિક્ષક વચ્ચે પિતાપુત્ર જેવો સંબંધ હોવો જોઈએ; પરંતુ આ હુકમથી તેનો નાશ થશે અને તે સ્થિતિ આપણને પાછળ હટાવનારી થઈ પડશે. જે કોઈ શિક્ષક “ગુરુ” નામને પાત્ર હોય છતાં તેને વિદ્યાર્થીની પાછળ ડીટેકટીવ તરીકે કામ કરે તો તે “ગુરુ” કે “હિંદી” કહેવાવાને પાત્રજ નથી. આપણા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે, ભરૂચનો એક વિદ્યાર્થી આપણા પ્રમુખશ્રીનાં દર્શન કરવાને કેળવણી પરિષદમાં આવ્યો હતો તે માટે તેને ધાતકી શિક્ષા કરવામાં આવી હતી (“શરમ, શરમ” ના પોકાર.) પરંતુ એ સ્થિતિ શિક્ષકોએ નહિ પણ સરકારે ઉભી કરી છે. વિદ્યાર્થીઓને જાહેર સભામાં જતાં અટકાવનારો દરાવ ખરેખર એક કલંકરૂપ દરાવજ ગણાય.

૨૨. ગજનન કે. માવળાકરે એ દરાવને ટેકો આપતાં જણાવ્યું કે, આજ સુધી હિંદમાં “યુરોક્રસી”નું ઝાડ હરયાં કરતું હતું કે હાથો અને કુહાડો-હિંદુ અને મુસલમાનો અલગ છે તો તે નિશ્ચિત છે. હવે તે જુએ છે કે, હવે તે બેક એક થયાં છે એટલે તેને કંપારો થયો છે. હુમતા માણસની માફક અધિકારી વર્ગે હવે તણખલાને વળગી ખચાવ કરવા માંડ્યો છે. જે અખોડીઆનો ઈશ્વરો કરવાથી કોઈ મુલકનું રક્ષણ થઈ શકે એ સંભવિત હોય તોજ વિદ્યાર્થીઓ સંબંધી આવા હુકમો ગહાર પડાવવાથી દેશમાં ચાલી રહેલી હિંસાચાલ બંધ પડે. આવાં સરકારી ગહાર પાડનારાઓ પોતે વિદ્યાર્થીઓ પાસે આપણી નિંદા કરે અને એકપક્ષી હકીકત કહે છે છતાં તેમને આપણી હકીકત સાંભળતા દેતા નથી એ એક પ્રકારનું ગાંડપણ નહિ કહીએ તો પણ તે લજ્જાસ્પદપણાંની હદ કહેવાય. ઈંગ્લેન્ડમાં પણ વિદ્યાર્થીઓ સામે આવે પ્રતિબંધ છે એ યાત ખરી હોય તો પણ ત્યાંનાં પાલકો ધરતંત્ર

નથી. તેઓ સ્વતંત્ર છે અને તમે પણ જો હવે સ્વરાજ્યની નદીમાં આદર્શ રાખી જુઓ તો તમને પણ જણાશે કે તમે પણ સિંહનાં બાળકોજ છો.

હાકટર હરિપ્રસાદ વૃજરાય દેસાઈએ તે હરાવને ટેકા આપ્યો હતો.

ગંગા સ્વરૂપ ગંગાખહેને એ હરાવને વિશેષ અતુમોદન આપતાં જણાવ્યું કે, વિદ્યાર્થી જીવન એવું છે કે, જેવા સંસ્કાર પાડે તેવા પડે. પરંતુ આ હુકમથી તો એવું થાય છે કે, જાણે તેઓ અધારી કોટડીમાંજ ઉછરે. હોઈ મેકોલેએ કેળવણીની રાજનીતિ એવા આશયથી સુધરાવી નથી. આવા પ્રતિબંધ નીચે રહેવું તેના કરતાં તો શાળાઓમાં નહિ ભણવું તે સાઈ. આવા કાયદા તુટવાજ જોઈએ. અને મને એમ લાગે છે કે, તેના સંબંધમાં તો સત્યાગ્રહ ધારણ કરીએ તોજ તે કાયદો તુટશે. તેથી વિદ્યાર્થીઓને અજણ રહેવું પડશે નહિ. દેશાભિમાનીઓ તે માટે અવશ્ય સગવડ કરશે. અનેક દેશાભિમાની નરોનાં જીવન વૃત્તાંત આપણે વાંચીએ છીએ પણ રાણા પ્રતાપનાં જીવનમાં એક વિશેષતા જણાય છે. તે એ કે દેશને માટે પણ તે પ્રપંચ કરતો નહિ. તમે પણ એવુંજ શુદ્ધ દેશાભિમાન ધારણ કરજો.

બાદ મત લેતાં આ હરાવ સભાએ પસાર કર્યો હતો.

રા. વલ્લભભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલે નીચેના હરાવ રજુ કર્યો:—

“લોકલબોર્ડ મ્યુનીસીપાલીટીઓ, સેનેટરી કમિટીઓ અને નોટીફાઈડ એરી-આ કમિટીઓ લોકકલ્યાણમાં પુરે અંશે સહાયભુત થાય તેમજ તે દ્વારા પ્રજાને સ્વરાજ્યની પાકી તાલીમ મળે તે માટે તેમાં સ્થાનિક સ્વરાજ્યનું સંપૂર્ણ તત્વ દાખલ કરવું જોઈએ એવો આ પરિષદનો અભિપ્રાય છે અને આ દિશામાં તરતના જરૂરી સુધારા તરીકે આ પરિષદ ભલામણ કરે છે કે—

(૧) આ બધાં મંડળોના બધા સભાસદો પ્રજા તરફથી ચુંટાવા જોઈએ; અને વિશેષ કરીને સૂચવવામાં આવે છે કે જે મ્યુનીસીપાલીટીઓને ભાગના વધુ મતથી પ્રમુખ નીમવાની સત્તા આપવામાં આવી હોય તેમાં જ ભાગના સભાસદો પ્રજાના મતથી ચુંટાયલા હોવા જોઈએ એવા મુદ્દાનો નામદાર વિઠ્ઠલભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલે મુંબાઈની ધારાસભામાં રજુ કરેલો અને પસાર થયેલો હરાવ સરકારે તરતજ અમલમાં મુકવો જોઈએ.

(૨) તે મંડળને પોતાના પ્રમુખ અને ઉપપ્રમુખ તેના બિનઅમલદાર સભ્યોમાંથી ચુંટવાની સત્તા મળવી જોઈએ.

(૩) આ મંડળોને પોતાના મુખ્ય અધિકારીઓ બીનસરતે નીમવાની અને ખરતર્ફ કરવાની સત્તા આપવી જોઈએ. તેમજ તે અધિકારીઓના પગાર વિગે-રેના નિયમો નિયત કરવાની સત્તા પણ સદરહુ મંડળોને આપવી જોઈએ અને

તે અનુસાર સને ૧૯૦૧ ના મ્યુનીસીપલ એક્ટમાં ૧૩-અ તું જે પ્રકરણ ઉમેરવામાં આવ્યું છે તે રદ કરવું જોઈએ.

(૪) લોકલબોર્ડની આવકમાં સંગીન વધારો થાય તે માટે આબકારી જેવી માટી અને વધતી જતી આવકવાળા ખાતાના મહેસુલનો અમુક હિસ્સો જુદા લોકલબોર્ડને મળવો જોઈએ.”

રા. વલ્લભભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલે એ ઠરાવને ટેકા આપતાં જણાવ્યું કે, સરકાર એમ કહે છે કે હજુ આપણે પુરતા લાયક નથી પણ આપણે કહીયું કે તમારા ધ્યાનમાં અમે લાયક બનતા નથી. જો અમારું કામ તમને નહિ ફાવતું હોય તો હવે બધા સભાસદોની તમેજ નીમણુંક કરો. પરંતુ તેઓ પણ લાયક પ્રવાર થતા નથી એમ ખાત્રી થતી હોય તો પછી થોડો વખત બધા સભાસદો પ્રજાના પ્રતિનિધિઓનેજ રહેવા દો અને અમને અમારોજ પ્રમુખ પણ નીમવા દો. હમણાંજ ધારાસભામાં એવો ઠરાવ રજુ થયો હતો અને તે બાવીશ વિરુદ્ધ અઠાર મતે પસાર પણ થયો હતો. એમ થવા છતાં રિવાજ પ્રમાણે તે વિષે પ્રેસ નોટ બહાર નહિ પડતાં મ્યુનીસીપેલીટીઓને ખાનગી રીતે ખચર પહોંચાડવામાં આવી હતી અને તેમાં પણ ચીફ ઓફીસર રાખવા વગેરેની શરતો સ્વીકારે તો તેવી સત્તા આપવા જણાવ્યું છે. ધારાસભામાં લડત ચલાવી ફતેહ મેળવ્યા પછી એવું પરિણામ આવે છે. આથી અમે હવે બહુમતિ નહિ પણ પુરેપુરી સત્તા માગીએ છીએ. પુણાની સ્થાનિક સ્વરાજ્ય કોન્ફરન્સમાં આવો ઠરાવ પસાર થયો છે અને તમને પણ તે પસાર કરવાની મારી ભલામણ છે.

રા. બા. રમણભાઈ મહિપતરામ નીલકંઠે એ ઠરાવને અનુમોદન આપતાં જણાવ્યું કે, આપણે ઉભા થઈએ ત્યારે એમ કહેવામાં આવે છે કે, ચાલતાં શીખો અને જ્યારે ચાલીએ ત્યારે ચાલવાની ના પાડવામાં આવે એવી સ્થિતિ હાલમાં ચાલે છે. જ્યાં સુધી સભાસદોની નીમણુંક કરવાની સત્તા સરકારને હસ્તક હોય ત્યાં સુધી ખરાબ કામ કરી શકાય નહિ. એ સ્થિતિ દૂર થવા માટે આ ઠરાવ પસાર કરવાની જરૂર છે. બધા સભાસદો રૈયત નીમે અને તેના સહાનુભુત તરીકે કામ કરવા માટે કમીશનરની નીમણુંક કરવાની હતી; મ્યુનીસીપાલિટીની સત્તા છીનવી લેવા માટે કમીશનરની નીમણુંક કરવાની નહોતી. તેમ છતાં એ ગોઠવણનો દુરુપયોગ થયો છે તો હવે એકજ ઉપાય રહ્યો છે. તે એજ કે, કમીશનરની નીમણુંક કરવાનું બંધ કરવું. આ ઠરાવ લોકલબોર્ડની આવક વધારવા અને સ્થાનિક સ્વરાજ્ય ભોગવતા મંડળોને પુરાં ગતિવાન બનાવવા માટે જરૂરનો છે.

મત લેતાં તે ઠરાવ સભાએ પસાર કર્યો હતો.

પ્રમુખશ્રીએ તે બાદ નીચલો ઠરાવ રજુ કર્યો.

“(અ) ગુજરાતમાં ઠારોને ચારવા માટે બુનાં વખતથી દરેક ગામે ગોચર રાખવામાં આવતાં હતાં તે ગોચરો ધીમે ધીમે સરકાર તરફથી કમી કરી નાખવામાં આવે છે અને તેથી ઠારની સ્થિતિ ઘણી ખરાબ થઈ છે. માટે આ પરિપક્વ સરકારને વિનવે છે, કે દરેક ગામમાં આવાં ગોચરને માટે સારા વિસ્તારવાળી જમીન છુટી સુકી રાખવી જોઈએ.

(આ) પંચમહાલ અને ગુજરાતના બીજા ભાગોમાં જ્યાં જંગલો સાચવી રાખવામાં આવે છે ત્યાં ચરાઉ જમીનની તંગાશને લીધે અને સરહદની ચોખ્ખટના અભાવે એવા જંગલમાં ઢોર પેસી જવાથી તેમના ઉપર ગુજરાન કરનાર લોકની સ્થિતિ બારે દંડ ભરી કે જેલની શિક્ષા ખમી કંગાલ થઈ ગઈ છે. તેથી આ પરિષદ સરકારને વિનંતિ કરે છે કે આવા જંગલના ચરાઉ ભાગમાં વધારો કરવો જોઈએ અને ગરીબ અને ખેડુત વર્ગને ખેતીના અને બળતણના કામને માટે જોઈતું લાકડ લેવા છુટી આપવી જોઈએ તેમજ એવા જંગલને સાચવવા કરેલા નિયમો તથા તેમનો થતો અમલ બહુ ઉદાર રાખવા પાકો બંદોબસ્ત થવો જોઈએ.”

એ ઠરાવના સમર્થનમાં વિવેચન કરતાં રા. વાડીલાલ છગનલાલ શાહે જણાવ્યું કે, ઠરાવમાં કાંઈ નવું માગવામાં આવ્યું નથી. સરકારનો એવો ઠરાવ છે કે, ઢોર દીઠ બે એકર જમીન છુટી રાખવી. હવે વળી એમ સૂચવવામાં આવ્યું છે કે ઢોર દીઠ એક એકર જમીન છુટી રાખવી પરંતુ ચરાઉ જંગલોનો વિસ્તાર માપીએ તો તેનું ક્ષેત્રફળ તેટલા પ્રમાણમાં પણ આવતું નથી. ઢોર દીઠ એક એકર જમીન ચરવા માટે રાખવામાં આવે તે વિસ્તાર બહુ ઓછો પડે એમ તો બે એકર રાખવા સંબંધી આમલો સરકારી ઠરાવ ઉપરથીજ સમજી શકાય તેમ છે. ઝાડનાં જંગલો ત્રીસ વર્ષ સુધી બીલકુલ બંધ રાખીને ત્યાં ઢોરને પેસવા દેવામાં આવતાં નથી. એથી ઢોરની સ્થિતિ બહુ ખરાબી ગઈ છે. ઢોરોનાં શરીરમાં હાડકાં અને ચામડાં સિવાય કાંઈ જોવામાં આવતું નથી. પહેલાં રૂપીઆનું ત્રણશેર સાડાત્રણશેર ધી મળતું હતું તેને બદલે આજે દોઢ શેર પણ નથી મળતું અને દૂધ પાંત્રીશેરને બદલે પંદરશેર પણ નથી મળતું તે એનુંજ પરિણામ છે. પુરતો ચારો નહિ મળવાથી ઢોરોની સંખ્યા પણ વધવા પામતી નથી. બીજી તરફ જોઈએ તો મોંઘવારીને લીધે દગો અને બેંગ-સેજ વધતી જાય છે. જે જંગલો બંધ રાખવામાં આવે તેનો વાડ વગેરેથી બંદોબસ્ત કરવામાં આવતો નથી પણ માત્ર મનાઇ હુકમ બહાર પાડવામાં આવે છે. ઢોરને હદ ઓળખવાની બુદ્ધિ હોતી નથી કે તે તેવા ભાગમાં નહિ પેસે. ઢોર પેટ પુરવાને ખાતર જો એવા ભાગમાં રહેજ દાખલ થાય તો ઢોરની એવી કસુર માટે તેના માલીકનો દંડ કરવામાં આવે છે. એવી નુકશાની માટે પહેલાં એક આનો દંડ લેવાતો હતો તેને બદલે ધીમે ધીમે ત્રણચાર ગણો દંડ લેવાવા લાગ્યો અને હાલમાં પહેલાં કરતાં ત્રીશ ચાલીશ ગણો દંડ લેવાય છે. આ બાબત ઉપર સરકારે બહુ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે.

મત લેતાં સભાએ તે ઠરાવ પસાર કર્યો હતો.

પ્રમુખ શ્રીએ તે બાદ નીચલો ઠરાવ રજુ કર્યો.

“મેહિસુદ્ધી વહીવટમાં તેમજ જીલ્લાનો સલાહસંપ જાળવવામાં કલેક્ટરને હાલમાં મામલતદાર કે પોલીસની એકતરફી હકીકતના ઉપર વર્તન કરવાનું રહે છે તેથી ઘણી બખત જીલ્લાના વહીવટમાં ઘણી મોટી ભુલો થાય છે અને

લોકને અન્યાય ખમવા પડે છે તેથી આ પરિષદ સરકારને એવી ભલામણ કરે છે કે જીલ્લાવાર લોકના ચુંટાયલા સભાસદોની એક ડીસ્ત્રીકટ કાઉન્સીલ ની-મવી બેઠકો.”

આ ઠરાવ પર વિવેચન કરતાં ઓનરેબલ મી. વિઠ્ઠલભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલે જણાવ્યું કે ગોધરાના લોકો સુબાઈના લોકોની પરીક્ષા લેવા માંગતા હોય એમ જણાય છે. કાલે ભાઈ ઝીણાની પરીક્ષા લેવાઈ હતી. આજે ગાંધીજીએ મને ગુજરાતી બોલતાં આવડે છે કે લુલી ગયો છું, તે વિષે મારી પરીક્ષા લેવાનું ઠરાવ્યું છે. મને રા. આનંદશંકરભાઈનું ગુજરાતી તો નથી આવડતું પણ મારી ચરોતરીઆ ગુજરાતી તો લુલી નથી ગયો. ઠરાવનો અર્થ એવો છે કે, કલેક્ટર જે કાંઈ કામ કરે તે જીલ્લાના પાંચ માણસને પુછીને કરે. એ પાંચ માણસ કહે તેમજ કરે એવું આ ઠરાવથી માગવામાં આવતું નથી પણ એટલુંજ માગ્યું છે કે તેમના વિચાર સાંભળીને જે કરવું હોય તે કરે. એમ થવાથી લોકો ઉપર થતો જુલમ બંધ થશે. ડીસેન્ટ્રેલીઝેશન કમીશન જેમાં સ્વર્ગસ્થ સર રોમેશચંદ્ર દત્ત પણ એક સભાસદ તરીકે હતા, તેમની સમક્ષ જીલ્લાની આપતાં મર્ફીમ મી. ગોખલેએ જણાવ્યું હતું કે કલેક્ટરો જે લોકોની હકીકત સાંભળી કામ કરે તો સાફ થાય. એ વાત તે વખતે સાંભળવામાં આવી નહોતી. લોક હિતની વાતો ધણી વખત નથીજ સંભળાતી. વડીધારાસભાનું નામ ધમ્પીરીઅલ કાઉન્સીલ પાડવામાં આવ્યું છે પણ મને તેનો અર્થ શું તે સમજાતું નથી. મેં એ માસ અગાઉ એવો ઠરાવ રજુ કરવાની ખબર આપી હતી કે, કલેક્ટરોને સલાહ આપે તેવાં સલાહકારી મંડળો દરેક જિલ્લામાં રચાવવાં. ધારાસભાનાં કામકાજના સંબંધમાં એક એવો નિયમ છે કે, ગવર્નર સાહેબ જે બાબતની ચર્ચા કરવાની રજા આપે તે વિષેજ ચર્ચા કરી શકાય. આથી એ વાત જાણે ચર્ચાઈ નહિ. તોપણ આજે મેં તમને એ વાત કરી દીધી છે. બસે હવે તે માટે મને ફાંસી દેવામાં આવે. એ ઠરાવ રજુ કરવાની માગેલી પરવાનગીના જવાબમાં મને જણાવવામાં આવ્યું છે કે, એ ઠરાવ બરાબર નથી; તે લોકહિત વિરુદ્ધનો છે. મને લાગે છે કે સરકાર લોકહિતનો જીલ્લા અર્થે કરે છે. મને તો એમ લાગે છે કે સરકાર જે બાબતને લોકહિત વિરુદ્ધની જણાવે તે લોકહિતની જ હોય છે. ત્રણ માસ ઉપર મેં એક ઠરાવ એવો રજુ કર્યો હતો કે, મહામળે-શ્વરની ટેકરીઓ ઉપર જવાનું સરકારે બંધ કરવું કેમકે તેમાં ખર્ચ ખડું થઈ જાય છે. એ ઠરાવના સંબંધમાં પણ મને એવોજ જવાબ મળ્યો છે કે, તે લોકહિત વિરુદ્ધનો છે. એવી ધણી બાબતો છે પણ અહીંઆં ફેટલી કહીએ! હવે અમે લોકોની પાસે આવીને કહીએ છીએ કે, ધારાસભામાં કામ કરવાના સંબંધમાં અમારી આવી સ્થિતિ છે. તેમાં કાંઈ સુધારો કરા-વો તો અમે કાંઈ કામ કરી શકીએ. હવે મોન્ટેગ્યુ કાકો અત્રે આવવાનો છે તો તેની પાસે બધાં દુઃખ રડજો. ધારાસભાના પાંચ વર્ષના મારા અનુભવથી હું કહીશ કે મહેનત કરી મરી જાઓ પણ કાંઈ વળે નહિ. જ્યાંસુધી લોકોના સભાસદો કહે તે પ્રમાણે સરકાર અમલ કરે એમ થાય નહિ ત્યાં સુધી કંઈ વળે નહિ. સરકારને જે કોઈવાર એમ લાગે કે તેવું નહિ કાવશે તો તેનો ઉપાય પણ તેણે શોધી રાખ્યો છે. તખીખી કાયદામાં સુધારો કરવા સંબંધી ખરડાની ચર્ચા વખતે સરકારે એજ રીતે ડોક્ટર સર ટેમુડજી નરીમાન અને ડોક્ટર રાવને વધારાના સભાસદો તરીકે ખાસ એ ખરડા માટે ઉમેર્યા હતા. મી. ઘોસલે મહુડાને લખતો ઠરાવ કરી દીધો તે પહેલાં તેમણે જો મને અથવા ઓનરેબલ મી. પારેખને કે મી. ગોક્ષ્ણસ

તલાલીને પુછ્યું હોત તો શું અમે તેમને લોક લાગણીની વાત નહિ કહેત? લોકોને સુખ આપવા માટે અને કલેક્ટરોને સલાહ આપવા માટે દરેક જગ્યામાં એકેક ડીપ્લોમટ કાઉન્સિલર હોવાની બહુ જરૂર છે.

બાદ મત લેતાં સભાએ તે ઠરાવ પસાર કર્યો હતો.

બહેન અનસુયા સારાભાઈએ તે પછી નીચેનો ઠરાવ રજુ કર્યો.—

“સ્વદેશી હીલચાલની અંદર સ્વરાજ્યનું મૂળ છે અને એ હીલચાલમાંજ હિંદુસ્થાનની આબાદીનો સંલગ્ન છે એવી આ પરિષદની માન્યતા છે અને તેથી આગેવાનોને અને જનસમાજને આ પરિષદ લલામણુ કરે છે કે ગમે તેટલી અગવડો સહન કરીને પણ પોતે તે અમલમાં મુકીને અને ખીજી રીતે સ્વદેશીનો પ્રચાર કરવો.”

અનસુયા બહેને તે ઠરાવના સમર્થનમાં વિવેચન કરતાં જણાવ્યું કે,

આ વ્યાખ્યાનપીઠ પર આ બે દિવસોમાં જે જે ઠરાવો પસાર થયા છે તેમાં સૌથી અગત્યનો ઠરાવ હું આપની સમક્ષ રજુ કરું છું. રાજકીય અને સામાજિક આખતોમાં ઘણી વખત મતભેદ હોઈ શકે પણ આ ઠરાવ એટલો પવિત્ર છે કે ભારત ભૂમિની સ્થિતિનું જેને ખરું ભાન થયું હશે તેના પારસી, મુસલમાન, ક્રિશ્ચિયન કે હિન્દુ કોઈપણ સંતાનને તેમાં વિરૂદ્ધતા નહીં લાગે.

૧૫૦ વર્ષના ખ્રીસ્તીય અમલ પછી હિન્દુસ્તાનની સ્થિતિ જુઓ ! સ્થિતિનું કારણ જેટલી રાજકીય પરતંત્રતા છે તેનાથી વિશેષ ઔદ્યોગિક પરાધીનતા છે. રાજકીય પરતંત્રતાએ પંદરસો વર્ષમાં દેશનું જેટલું નુકશાન કર્યું હતું તેનાથી વધારે ઔદ્યોગિક પરાધીનતાએ દોઢસો વર્ષમાં કર્યું છે. ન્યાયમૂર્તિ રાનાડેએ એક વખત આ સંબંધમાં બોલતાં કહ્યું હતું કે જ્યારે એક પ્રજા ખીજી પ્રજા પર અમલ ચલાવે છે ત્યારે રાજકીય આખતોમાં તે અમુક હદ સુધીજ જુલમો અને અન્યાયો કરી શકે છે અને તે હદ ઓળખાય છે કે તરત પ્રજા તેની સામે થાય છે પણ વ્યાપાર ઉદ્યોગના સંબંધમાં તેનાથી જુદું છે. જ્યારે એક પ્રજા ખીજી પ્રજા ઉપર વ્યાપાર શસ્ત્રનો ઉપયોગ કરે છે અને સુંદર સુશોભિત અને મોજ શોખની વસ્તુથી દેશના પૈશા પરદેશ ખસડી જાય છે ત્યારે આખો દેશ યુસાધને નિઃસત્ત્વ અને ત્યાં સુધી પણ પ્રજાને તેની સ્થિતિનું ભાન થતું નથી. આજુને અધોગતિએ પહોંચાડનાર વિદેશી વસ્તુઓને આપણે આનંદથી આગ્રહ આપીએ છીએ, વેચાતી લઈએ છીએ અને તે રીતે કરોડો રૂપિયા દેશની બહાર મોકલી હિન્દના પાંચ લોકોના મ્હોંમાંથી રોટલાનો ટુકડો પડાવીએ છીએ. હિન્દની અખુટ હોલત હવે પરદેશીઓને લલચાવવાને રહી નથી. પરદેશીઓના આવ્યા પહેલાં તેની આબાદી કેટલી ચળકતી હતી ! ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીની સત્તા જ્યારથી જામી ત્યારથી હિન્દની ચડતીને સૂરે અરત થયો છે. મુસલમાનો હોવા છતાં હિન્દને જીતીને હિન્દી બન્યા, હિન્દમાં આવીને વસ્યા એટલે હિન્દની લક્ષ્મી પણ હિન્દમાં રહી. ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપની તો હિન્દમાં વેપાર સાફ આવી હતી અને તે વખતે તે ખીચારાઓને રાજ્ય કરવાનો વિચાર સરખો પણ નહોતો છતાં આજુથી મહંદથીજ તેઓ આપણો રાજકર્તા થયા. બોપારોએ

આમેલી કંપનીએ હિન્દમાં વધારેમાં વધારે પૈસા કેવી રીતે લઇ જવા હિન્દના ઉદ્યોગોનો કેવી રીતે નાશ કરવો વિગેરે માટે કાળજીથી યોજના ઘડી કાયદા કાનુનો બાંધ્યા. અમેરીકા અને આર્યલાન્ડના પૈસા ઇંગ્લાંડ ધસડી જવા સાથે જે વ્યાપાર નીતિ તેઓએ રાખી હતી તેને તમામ ઉપયોગ હિન્દ ઉપર કર્યો. અમેરીકાએ તે વ્યાપાર નીતિના અનિષ્ટ પરિણામો ભોમવી અંતે War of Independence થી તે સવાલનો નિર્ણય કર્યો. આર્યલાન્ડ તેવાજ પ્રયત્નોમાં મગી રહ્યું છે. છતાં તે બંને કરતાં તે વ્યાપાર નીતિથી હિન્દને સૌથી વધારે ખમવું પડ્યું છે.

ઇંગ્લાંડ પોતાના હુન્નરોની ખીલવણી સાથે સંરક્ષક વ્યાપાર નીતિ વાપરી અને પોતાના ઉદ્યોગોને મજબુત બનાવી અબાધિત વ્યાપાર નીતિ (Free Trade Policy) શરૂ કરી જેનાથી હિન્દની પાયમાલી થઇ છે. આપણી હાથની બનાવટની ચીજોને સાંચાની ચીજો સાથે સરખામણીમાં ઉતરવું પડ્યું અને તેને પરિણામે તે ઉદ્યોગોનો નાશ થયો. જેઓએ હેસ્ટીંગ્સની સોડી વાંચી હશે તેને ખમર હશે કે બંગાળની મજબલનો ઉદ્યોગ નાશુદ્ધ કરવાને તેઓએ કેવા કૃત્યો કર્યા હતા. હિન્દના સંબંધમાં નીતિ અનીતિની નડતર તેમને નહોતી. આવી રીતે જુના ઉદ્યોગોનો નાશ થયો અને નવા ઉદ્યોગોનું આપણને શિક્ષણ મળ્યું નહીં. આપણી ખનીજ વસ્તુઓ વિદેશીઓ સસ્તી કીમતે લઇ જઇ તેની સુશોભિત ચીજો બનાવી હિન્દના બજારમાં વેચવા લાગ્યા. આપણાં બજારો પરદેશી માલથી ભરપૂર થયા અને આયારે આપણે એવી દયાજનક સ્થિતિમાં આવી પહોંચ્યા છીએ કે આખા જગતમાં આપણા જેટલી પરદેશી ચીજો વાપરનારો બીજો દેશ નથી રહ્યો.

ખેતી સિવાય જે દેશમાં બીજો હુન્નર રહેતો નથી તે દેશ ગરીબાઈથી બચવા પામતો નથી. હિન્દમાં ખેતીની દશા પણ કેવી છે ! અમેરિકા તેમાં પણ આપણાથી આગળ વધી ગયું છે. જે હુન્નરો અને ઉદ્યોગોએ હિન્દીઓને તવંગર બનાવ્યા હતા તેજ ઉદ્યોગોનો નાશ થયો છે અને જે તવંગર હિન્દી કારીગરો સેંકડો વર્ષના પોતાના વંશપરંપરાના ઉદ્યોગોમાં પ્રવીણ હતા તેઓને ભૂખે મરવાનો વખત આવ્યો છે. આપણા હિન્દની સ્થિતિ જુઓ !

અત્યારે ઉદ્યોગોમાં અન્ય દેશોની સ્પર્ધામાં આપણે આગળ વધી શકતા નથી. જે સ્વરાજ્ય હત, તો જર્મની અને ફ્રાન્સે જેમ પોતાના નૌકાહુન્નરને અને સાકરના ઉદ્યોગને સંરક્ષિત વ્યાપાર નીતિથી ખીલવ્યા તેમ આપણે આપણાં ઉદ્યોગો ખીલવી શક્યા હતા.

સંરક્ષિત વ્યાપારનીતિથી દેશને નુકશાન છે તેમ ઇંગ્લીશ અર્થશાસ્ત્રીઓ ભણે કહે. કદાચ તે બીજા દેશો માટે સાઈ હશે છતાં હિન્દની તો તેણેજ પાયમાલી કરી છે અને હિન્દના બાળકોની નસોમાંથી ઘોળું લોહી બહારાવ્યું છે. જ્યાં સુધી આપણાં ઉદ્યોગોને તેની બાધ્યા-વસ્થામાં રાખવું રક્ષણ ન મળે, જ્યાં સુધી સ્વરાજ્ય મળ્યું નથી, ત્યાં સુધી સ્વદેશીવત લેખનેજ આપણે આપણાં ઉદ્યોગોનું રક્ષણ કરી શકીશું-એક હિન્દી તરીકેની પવિત્ર ફરજ બજારી શકીશું.

સ્વદેશી હિલચાલ તે એક જાતનું આપણું નાનકડું સ્વરાજ્ય છે, અને તેમાં ફરક હિન્દી સ્વદેશીવત લેખને દેશોન્નતિમાં પોતાનો ફાળો આપી શકે તેમ છે. આપણાં દેશની ઉન્નતિનું કાર્યેકાંઈ સામાન્ય નથી. આંતરભોગ શિવાય તે સાધી શકાય તેમ નથી. ભારત-

ભૂમિની સેવા કરતાં આપણે આપણાં માતૃપિતાની, ભૂમિની, આપણાં સંતાનોની જન્મભૂમિની સેવા કરીએ છીએ. જગન્નિયંતાએ જે ભૂમિને માનીતી બનાવી પોતાના અનેક આશીર્વાદો આપ્યા છે, જેને હજારો, લાખો કુદરતી બક્ષીસથી અત્રંગ્કૃત કરી છે, તે ભૂમિને તેના સંતાનોજ કૃતદન થયા છે. સંતાનોની સેવા જ તેને આ સ્થિતિમાંથી બચાવે તેમ છે. જો તમે હિન્દમાતાના સાચા પુત્રો હો, તમારું હૃદય તેને માનભંગ, ચઘાઇથી, દયાયક્ષી જોઈ ચીરાતું હોય, પરદેશીઓના હાથમાંથી બચાવવી હોય તો સ્વદેશીવ્રત લો. પરદેશી માલનો બહિષ્કાર કરો, સ્વદેશીનો વિજય વાવટો ગામે ગામ, શહેરે શહેર અને પ્રાન્તે પ્રાન્ત ફરકાવો. ઘેરે ઘેર અને મોહોલ્લે મોહોલ્લે સ્વદેશીવ્રતના જાપ જપાવો.

આ સ્વદેશીવ્રત લાઇને તમે તમારી જન્મભૂમિને દુકાળ અને ભૂખમરાથી બચાવશો, તમારા દેશને આબાદાન બનાવશો અને પ્રાચીન સમયના આર્યાવર્તના એક સાચા સંતાન તરીકે તમારી મોટી ફરજ બજાવશો.

ધી બાંએ સ્વદેશી કોઓપરેટીવ સ્ટોર્સના મેનેજર મી. વિક્રમલાલ જોરાજનીએ તે ઠરાવને અનુમોદન આપતાં જણાવ્યું કે, હું દરેક બાઇને ખાત્રી આપીશ કે જીવનને માટે જરૂરીઆત પડે તેવી દરેક સ્વદેશી ચીજ મળી શકે છે. સ્વદેશીવ્રત લેનારને જરૂરી ચીજ નહિ મળે એવી કોઈ ચીજ નથી. સને ૧૯૦૬ ના વર્ષથી આ હીલચાલ દરતીમાં આવી અને અનુભવથી હું કહીશ કે તેના સંબંધમાં જે જે સુધારા હાથ ધરવામાં આવ્યા તે ફતેહમંદનીવડયા છે. પહેલાં માત્ર ગરીબ લોકોજ ગામઠી કાપડ વાપરતા હતા. હવે માત્ર ગરીબો અને વચલા વર્ગના લોકોજ નહિ પણ સારી સ્થિતિના સુસલ્લમાન અને પારસીઓજ માત્ર નહિ પણ અંગ્રેજો સુદ્ધાંત દેશી માલ વાપરતાં શીખ્યા છે કેમકે દેશી માલ સસ્તો અને વળી ટકાઉ હોય છે. મારે જે કાંઈને કહેવાનું હોય તો તે માત્ર શ્રીમંતોનેજ છે. ખેડૂત વગેરે બાઇઓ તો દેશી ચીજથી શણગારાએલાજ છે પણ શ્રીમંતો પાસેથી વિદેશી ચીજો ધણી નીકળશે. સને ૧૯૦૬ માં શ્રીમંતોને દેશી વસ્તુ વાપરવાની વિનંતિ કરવા જતા ત્યારે જવાબ એવો મળતો હતો કે વખત તેમને માટે અનુકૂળ નહોતો; પરંતુ હવે તો વખત અનુકૂળ છે. મીલમાલેકોએ અત્યાર સુધી જે કાંઈ કાંત્યું તે પોતાને માટે નહિ પણ બીજાઓને માટેજ કાંત્યું હતું. હવે તેઓ શું કરવું તે શીખ્યા છે અને જે દશ વર્ષ પહેલાં તેવું શીખ્યા હોત તો આજે જે સ્થિતિ છે તેવી હોત નહિ. હવે આપણે સ્વદેશીનો પ્રચાર વધારવાને તૈયાર થવું જોઈએ.

એ ઠરાવને વિશેષ અનુમોદન આપતાં રા. માવજી ગોર્વાઈજ શેડે જણાવ્યું કે બંગલગના પરિણામે સને ૧૯૦૫માં સ્વદેશીનો નવો જુસ્સો જાગ્યો તેને આજે બરાબર બાર વર્ષ થયાં છે. તે પછી અનેક પ્રકારના ઉમંગ-ઉમંગકા ઉદભવ્યા પણ તે પછી જોકે સ્વદેશી બેન્કો અને મીક્ષો રથપાછ હતી છતાં કાંઈક મંદતા જણાવા લાગી હતી. તે મંદતા જોઈ એમ લાગી આવતું હતું કે લીધેલી પ્રતિજ્ઞા પાળી શકાય તેવું સહભાગ્ય શું નથી ? મહાત્મા ગાંધીજી જ્યારે મુંબઈ પધાર્યા ત્યારે આવા સાદા વેશમાં હતા. મુંબઈનાં મોજલાં સ્ત્રી પુરૂષો તેમને જોઈ એટલુંજ બોલતાં કે, “ હે ? ” સ્વરાજ્યની આવી-મુક્તિનું સાધન સ્વદેશીમાં છે એ તેમના શબ્દો સહજે ગોખી રાખવા લાયક છે. સ્વદેશીની હીલચાલ ધણી મોટા પાયા ઉપર થવી જોઈએ છે. સ્વદેશીવ્રત પાળવાથીજ સ્વરાજ્ય મેળવી શકાશે માટે આપણે તેવી પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએજ.

રા. શીવજીભાઈ દેવશીએ એ ઠરાવને વિશેષ અનુમોદન આપતાં જણાવ્યું છે, મુજબ રાતની ઉન્નતિ માટે અત્રે ધન ખર્ચો ઘર છોડીને આપણે સર્વે આવ્યા છીએ તેનું સાર્થક કરવું હોય તો અત્રેજ પ્રતિજ્ઞા લેા કે “ હું ભારતના વસ્ત્રોથીજ શોભીશ. ” એવી પ્રતિજ્ઞા લીધા વિના માત્ર ‘હોમરૂલ’ની યુમો પાડવાથી કાંઈ વળશે નહિ. તેત્રીશ કરોડ હિંદવાસીઓ સ્વદેશી વસ્તુ વાપરી એકેક રૂપીઆ ખચાવે તો તેત્રીશ કરોડ રૂપીઆ દેશમાં વધે એ વાત ધ્યાનમાં રાખી સર્વે ભાઈઓને હું આ ઠરાવને વળગી રહેવા ભલામણ કરું છું. તેમ કરવામાં નહિ આવે તો આપણે એમ કહેવું જોઈશે કે મહાત્મા ગાંધીજી અને શ્રીયુત તીલક વગેરેને યુજનારાઓ તેમજ “ વંદે માતરમ્ ” ની યુમ પાડનારાઓ સાચા દીલથી તેમ કરતા નથી.

અત્રે રા. શીવજીભાઈએ એ ઠરાવના ટેકામાં એક ગીત ગાયું હતું.

પંડિત નેકીરામ શર્માએ એ ઠરાવને વિશેષ અનુમોદન આપતાં જણાવ્યું કે દેશભક્તિ કરતા પહેલાં દેશી વસ્તુ વાપરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવી એ દરેક મનુષ્યની મુખ્ય દરજ્જા છે. આજે આપણી સ્થિતિ એ દરજ્જા નહીં સમજવાથી એટલી બગડી છે કે દરરોજ હજમત કરાવવી પડે છે એટલુંજ નહિ પણ મુછો મુંડાવવી પડે છે. મહોંડામાં ખીડી પીવી તો પીવી પણ તેમાંએ વળી સીગરેટ વીલાયતી, બુંગળી વિલાયતી અને દીવાસળી પણ વિલાયતીજ વપરાય છે. બ્રષ્ટ કરનારી અનેક ચીજો વાળી વિદેશી ચીજો અત્યારે દેશમાં વપરાય છે અને જો સ્વદેશીવત નહિ લેવામાં આવે તો સ્થિતિ હજી વધારે બગડશે. સ્વરાજ્ય માગતાં પહેલાં સાચા દેશભક્ત બની સ્વદેશીવત જરૂર પાળો.

પાદ મત લેતાં એ ઠરાવ સભાએ પસાર કર્યો હતો.

મી. ઇમામ એ. કે. બવાકસીરે તે પછી નીચે મુજબનો ઠરાવ રજૂ કર્યો:-

“ગીરમીટના સંબંધમાં ઇન્ટર ડીપાર્ટમેન્ટલ કમિટીએ કરેલા રીપોર્ટ ઉપર સરકારી ઠરાવ બહાર પડ્યો છે તે વિષે ચિચારતાં આ પરિષદનો એવો અભિપ્રાય છે કે મજદુર કમિટીની ભલામણમાં જો કે અસદ્ ગીરમીટની પદ્ધતિના કેટલાક દોષો દૂર કરેલા જોવામાં આવે છે છતાં ગીરમીટનું કલંક એ ભલામણ વિષે પણ રહી જાય છે તેથી તેનો સ્વીકાર થઈ શકતો નથી અને આ પરિષદનો એવો નમ્ર અભિપ્રાય છે કે ગીરમીટની પ્રથા તદ્દન રદ થવી જોઈએ અને મજદુર વર્ગને ચોતાને ખરચેજ અને જોખમે જવાની છુટ હોવી જોઈએ.”

આ ઠરાવના સમર્થનમાં મી. ઇમામ એ. કે. બવાકસીરે ઉર્દુમાં બાપણ કરતાં જણાવ્યું કે, જે ગુલામી મુસલમાની અમલમાં પણ નહોતી તેથી પણ સખ્ત ક્ષીટીશ અમલના સમયમાં આડકતરી રીતે દાખલ થવા પામી છે. ડીપાર્ટમેન્ટલ કમિટીએ કરેલો રીપોર્ટ કોઈ રીતે સંતોષકારક થઈ પડે તેમ નથી. હું એટલુંજ કહીશ કે હિંદને ગુલામીમાં રાખે એવી કોઈ કલમ તમે પસંદ કરશો નહિ. કેમકે જો એવી ગુલામી ચાલુ રહેતો હિંદને કોઈ રીતે કાયદો થાય નહિ.

પાદ મત લેતાં જે ઠરાવ સભાએ પસાર કર્યો હતો.

પ્રમુખશ્રીએ તે બાદ નીચેના ઠરાવ રજુ કર્યો તે સભાએ પસાર કર્યો.

“થોડો સમય થયાં ગુજરાતની અંદર પુખ્ત વિચાર કર્યો વિના અને પ્રબલ સંગ્રહનો ખ્યાલ કર્યો વિના કેટલાક ગૃહસ્થોએ દુધ એકઠું કરી દુધમાંથી બનતા પદાર્થો બનાવવાનાં કારખાનાં કાઢ્યાં છે અને તેજ પ્રમાણે સરકારી દુધના સંચા પણ નીકળ્યા છે તથા પ્રબલ કે જેનો મોટે ભાગે વધારેમાં વધારે પૌષ્ટિક ખોરાક દુધજ રહેલો છે તેને ઘણું નુકસાન થયેલું છે અને ઘણું માણસો જેમને દુધ, ઘીની આદત રહેલી છે તેઓને પણ એ પદાર્થોનો ત્યાગ કરવો પડ્યો છે અથવા ઘટાડો કરવો પડ્યો છે, તેથી આ પરિષદ ઉમેદ રાખે છે કે જે ગૃહસ્થો આ કાર્યની અંદર રોકાયા છે તેઓ અને સરકાર, પ્રબલું હિત વિચારી દુધના સંચા ખંધ કરશે.”

પ્રમુખશ્રીએ તે બાદ નીચેના ઠરાવ રજુ કર્યો તે પણ સભાએ પસાર કર્યો હતો.

“આ પરિષદે કરેલા ઠરાવો પ્રબલ તરફથી તેમજ સરકાર તરફથી જેમ લાગુ પડે તે પ્રમાણે અમલમાં મુકાય અને આ પરિષદ ભરવાના ઉદ્દેશ પુરી રીતે સાચવી શકાય તેવા હેતુથી આ પરિષદ નીચે પ્રમાણે કાર્યકારી મંડળ નીમે છે અને તેમાં સભાસદોનો વધારો કરવાની અને સરકારની સાથે પત્રવ્યવહાર ચલાવવાની તેમજ જરૂર જણાય તો ડેપુટીશન લઈ જવાની વિગેરે સર્વ સત્તા તે મંડળને આપે છે:-

“રા. મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી, રા. જીવણલાલ વ્રજરાય દેસાઈ, રા. મગનભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ, રા. કૃષ્ણલાલ નરસીલાલ દેસાઈ, રા. ગણેશ વાસુદેવ માવલંકર, રા. છિંટાલાલ ત્રીકમલાલ વકીલ, જ્ઞેન અનસુયા સારાભાઈ, રા. ગોકળદાસ દ્વારકાંદાસ તલાટી, રા. કુલચંદ બાપુજી શાહ, રા. અમીન, રા. છતુભાઈ રામશંકર, રા. મોહનલાલ કામેશ્વર પંડ્યા, રા. હરીભાઈ ઝવેરભાઈ અમીન, રા. હીરાલાલ હરજીવનદાસ નાળીએરવાળા, ગં૦ સ્વ૦ ગંગા જ્ઞેન, રાં મણિલાલ હરિલાલ મહેતા. રા. વામનરાવ સીતારામ મુકાદમ, રા. પ્રાગજીભાઈ ખંડુભાઈ દેશાઈ, રા. દયાળજી નાનુભાઈ દેસાઈ, રા. વલ્લભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલ, મી. ઈમામ એ. કે. બવાક-સીર, શેઠ રતનસી ધરમસી, રા. શંકરલાલ ઘેલાભાઈ બેન્કર, રા. ચંદ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, રા. અમૃતલાલ વિઠલદાસ ઠક્કર રા. ઇંદુલાલ કનૈયાલાલ યાજ્ઞિક.”

આ કાર્યકારી મંડળના મંત્રીઓ તરીકે રા. હરિભાઈ ઝવેરભાઈ અમીન, રા. ઇન્દુલાલ કનૈયાલાલ યાજ્ઞિક અને રા. વલ્લભભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલને નીમવામાં આવ્યા હતા.

માતૃભૂમિને

અને સૌ. કુંવરબાઈ દેવજી કદ્યાણજીએ હરદાર ગુરુજી વાળા મહાત્મા મુન્શી રામજીના ચિરંજીવી મહાશય ઈશ્વરજીતનું રચેલું “માતૃભૂમિને” એ શીર્ષકનું નીચલું પદ મધુર સ્વરે ગાઇ સંભળાવ્યું હતું.

ઐ માતૃભૂમિ તેરે, ચરણોંમેં શિર નમાઉં,
 મેં ભક્તિ ભેંટ અપની, તેરી શરણમેં લાઉં. ટેક.
 મામે પૈ તૂ હો અંદન, છાતી પૈ તૂ હો માલા,
 જિન્હા પૈ ગીત તૂ હો, મેં તેરા નામ ગાઉં. ઐ૦
 જિસસે સુપૂત ઉપજે શ્રીરામ કૃષ્ણ જૈસે,
 ઉસ તેરી ધુલિકો મેં નિજ શીસ પૈ ચઢાઉં. ઐ૦
 માની સમુદ્ર જિસકી ધુલિકા પાન કરકે,
 કરતા હૈ માન તેરે ઉસ પૈરકો મનાઉં. ઐ૦
 વે દેશ માનવાલે ચઢકર ઉતર ગયે સખ,
 ગોરે રહે ન કાલે, તુઝકા હી એક પાઉં. ઐ૦
 સેવામેં તેરી સારે ભેદાંકો ભૂલ જાઉં,
 વહ પુણ્ય નામ તેરા પ્રતિદિન સુનૂ સુનાઉં. ઐ૦
 તેરે હી કામ આઉં, તેરા હી મંત્ર ગાઉં
 મન ઐાર દેહ તુઝપર બલિદાન મેં ચઢાઉં. ઐ૦

મી. ગોકળદાસ દ્વારકાંદાસ તલાટીએ તે પછી જણાવ્યું કે, બીજી પરિવર્ધને નડીઆદ ભરવા માટે ખેડા જીલ્લા તરફથી તમેને આમંત્રણ આપવાનો મને હુકમ થયો છે. નડીઆદમાં અમે કદાચ ગોધરા જેવી સગવડ તમેને આપી શકીશું નહિ, તો પણ અમને વિશ્વાસ છે કે, અમારી જે કાંઈ ખામી હશે તે તમે નિભાવી લેશો. ઇશ્વરની મહેર હશે તો નડીઆદ ખાતે જે પરિવર્ધ મળશે તે કદાચ હિંદુસ્થાનને સ્વરાજ્ય મળ્યા પછીની કોન્ફરન્સ રૂપ બનશે. અમારું આ આમંત્રણ સ્વીકારવા તમે સર્વ બાધઓને નમ્ર વિનંતિ છે.

સભાએ તે આમંત્રણ સ્વીકારવાનો ઠરાવ કર્યો.

પ્રમુખશ્રીનો ઉપસંહાર.

પ્રમુખ મહાત્મા ગાંધીજીએ તે બાદ ઉપસંહાર કરતાં જણાવ્યું કે, ધણીઓએ અત્રે પોતાને બોલવા દેવાની રજા માગી હતી પણ હું તેવી રજા આપી શક્યો નથી અને તેમને નિરાશ કરવા પડ્યા છે તે માટે હું તે બાધ બહેનોની માફી માગુ છું. સંયોગ અને વિયોગ સર્વના નશીબે લખેલાં છે અને હું પણ તે દશથી મુક્ત થઇ શક્યો નથી. ગોધરા શહેરનાં બાધ બહેનોનો આટલો પ્રેમ અનુભવ્યા પછી મારે આજે રાતેજ જવું પડશે તેથી બહુ દીલગીર છું. થોડો વખત વધારે અહીં રહી શક્યો હોત તો શીતળતા મળત પણ દેશમાં ચોતરફ દાવાનળ પ્રકટી રહ્યો છે ત્યાં સુધી એવી શીતળતા કેમ મળે? એટલા માટે વિયોગ પણ બહાલો કરવો પડશે. બહેન કુંવરબાઈએ જે છેલ્લું ગીત ગાયું તે સર્વને મધુર લાગ્યું તેટલું બસ નથી. તેમાં

સ્તુઓ સમાયલી છે તેને જોખી રાખજો એટલુંજ

તાં તો એટલે સુધી કહ્યું છે કે, તારોજ મં:

દહતુ ખલિદાન આપું. અત્રે આટલાં બધાં માણસો આવેલાં છે તેઓ

ડીએ દશવિલી આશા પાર પડવી એ બહુ બારે નથી પરંતુ તે ત્ય

યમાં રામ અને રહેમાનને એક સરખું સ્થાન આપવામાં આવે. ત

પાર પાડવાને પ્રતિજ્ઞા લેઈ શકાતી હોય તો લેઈ લે અને તમારાથા

અને તે કરજો. પરિષદમાંથી આપણે શું લીધું તે મેં લખી રાખ્યું છે

૧. આગામી વર્ષમાં તેમાંથી શું લેવડ દેવડ કરવી તે આપણે નક્કી કરવાનું છે. ખં:

ખાદશી તરીકે દરાવોજ રજુ કરી શકે. પરિષદથી તેનો અમલ થવા માટે ચણત

બની શકતું નથી. આપણી માતૃભાષા ગુજરાતી ભાષામાં કેટલું બળ છે તે મેં

તે માંડી શકે તેવાઓ તેનાથી વિમુખ થઈ બેઠા છે; તેમને એ ભાષા માટે રાગ

ગુજરાતી ભાષામાં બોલીને મી. ખાપરડેએ બતાવી આપ્યું છે કે, તેઓ દક્ષિણી

તાં કેટલો રસ રેડી શકે? પંડિત નેકીરામ શર્માએ કિંદીમાં જે કાંઈ કહ્યું તે કાણ

જાણ્યું? પરદેશની સુચરુમય ભાષા પણ ઉપકારી થઈ શકે નહિ; દેશની કથીર

સરખાં ભાષાને તમે કાંચનરૂપ બનાવજો. હું તેટલું શીખ્યો છું અને તમે તે શીખશો તો

ધન્યવાદ આપીશ. પરિષદમાં જે દરાવો પસાર થયા તેમાંના દશ દરાવ ખેડુતો માટેના છે.

આપણે ખેડુતોને કાંઈ રીતે લુલ્લવા માગતા નથી. કેટલાક દરાવો એવા છે કે, તેનો બોળો

નીમાયલાં કાર્યભારી મંડળે ઉઠાવવો પડશે. જો તેઓ તે બોળો નહિ ઉપાડે તો ખીજી

પરિષદ તેમની પાસેથી હિસાબ લેવો પડશે. કેટલાક દરાવો એવા છે કે તેનો આવતા વર્ષેજ

અમલ થઈ શકે. દાખલા તરીકે વેઠનો જે દરાવ છે તેમાં કાંઈ કાયદાનો ફેરફાર કરાવવાનો

નથી. જો એ વેઠનો રિવાજ કાર્યભારી મંડળ દૂર નહિ કરી શકે તો બહેતર છે કે તેઓ

આજેજ રાજીનામું આપે અને તેમણે ચુકી પહેરી લેવી પડશે. આપણે ભાઈ મહમદ અલી

અને શબ્દકતઅલી માટે દરાવ કર્યો છે. દરાવ કરવો સહેલો છે પણ તેને લુલ્લવો એ તેથી

પણ વધુ સહેલો છે. પરંતુ આપણે તેમને લેઈને મી. મોન્ટેગ્યુ પાસે જઈએ ત્યારેજ ખરા

ગણાઈએ. કદાચ તે વખતે ના અને તો પણ મોરચીમ લીગના પ્રમુખની ખુરશી તો ખાલી

રહેલી તે નહિ અને તેથી વાત છે. આ દરાવોનો આ વર્ષમાં-ચોડા મહિનાઓમાં અમલ થાય

તેવા છે. કાર્યભારી મંડળ ઉપર કેટલું જોખમ છે તે આથી સમજશેજ. જે સ્વયંસેવકો

આ પરિષદના કામમાં મદદ આપવા આવેલા છે તે માત્ર વિદ્યાર્થીઓજ નહિ પણ તે સુધાર

મોચી વગેરે વેપારીઓ પણ છે એ સંતોષનું કારણ છે. આપણે અહારે વર્ણને સંતોષવાની

અને તેમની પાસેથી ઘણું શીખવાનું છે. તેમાંના વોલન્ટીઅરો પણ છે એ રૂપે દશા સુચર

છે. તે માટે તેમને જેટલો ધન્યવાદ આપીએ તેટલો થોડો છે. સ્વાગત મંડળે તો બધુંએ

કર્યું. રાત શું અને દિવસ શું તે તેઓ સમજતા નથી. ખાવાપીવાની પણ તેમણે દરકાર

કરી નથી. ગાડીવાળાઓ પણ જોવાને ખાતર ઉમંગથી સસ્તા દરે અત્રે આવ્યા છે. તે

સર્વનો અને મંત્રીઓનો તે માટે જે ઉપકાર માનીએ તે થોડો છેજ. જે માનવંત પરાણાઓએ

અત્રે પધારી આ મંડપને શોભાવ્યો છે તેમનો પણ ઉપકાર માનીએ છીએ. અહીંના અમ-

લદાર વર્ગે પણ બનતી મદદ આપી છે તે માટે તેમનો પણ આભાર માનીએ છીએ. હું

સર્વના આભારથી અતિ કચડાયલો છું અને તમારો ફરીથી આભાર માનું છું.

પ્રમુખ મહાત્મા ગાંધીજીનો ઉપ

પણુલાલ પ્રજાસય દેસાઈએ તે બાદ પ્ર

1 તેના સમર્થનમાં બોલતાં જણાવ્યું કે, મહાત્મા ગાંધીજીએ નવું
વેદી આપણી જે સેવા બગવી છે તે માટે આપણે તેમનો
પાસે શબ્દો નથી પણ અંતઃકરણ છે અને હું તમારું અંતઃકરણ જે
તે ગુજરાતી રાષ્ટ્રીય પરિષદને જન્મ અપાવ્યો છે. તે એક એવું રૂઢપુટ
તે જે કામ કરશે તે જોઈ આપણે દગ થઈ જઈશું. મહાત્મા ગાંધીજી આ !
તેની આ પ્રાંત પવિત્ર થયો છે. તેમનો ઉપકાર માનવાનો માત્ર એક જ રસ્તો છે.
જે સાંભળવાને ખુશી નથી. તેમણે અંગીકાર કરેલી દેશસેવાને અંગે આપણે કો
શકીએ ત્યારેજ આપણે તેમના ઉપકારનો કાંઈક બદલો વાળી શકીશું. તેમણે આ
નિવાસ કર્યો છે તે આ પ્રાંતનું ઉજળું બાવિ સુચવે છે.

રા. નૃસિંહદાસ ભગવાનદાસ વિભાકરે જણાવ્યું કે, મને આજે માગી
તક મળી છે. પણ તેનો કેમ ઉપયોગ કરવો તે મને સુઝતું નથી. ક્ષોભ પામવો કે
સ્વભાવ નથી. આખી જીંદગીમાં જે કંઈ વધુમાં વધુ ક્ષોભ અનુભવ્યો હોય તે
ક્ષણે અનુભવું છું. કેમકે એ યોગેન્દ્ર-નરરત્ન માટે ઉભરાઈ રહેલી લાગણી કેવી રીતે પ્રદ-
ક્ષિત કરવી તે મને સુઝતું નથી. શ્રીકૃત ગાંધીજી દક્ષિણ આફ્રિકાથી આવ્યા ત્યારે તેમના
સંબંધમાં જે કાંઈ વાંચ્યું હતું તેથી સમસ્ત હિંદ અને હું તેમને માટે બહુ મગર હતા
પણ એ પ્રતાપી જીવનવાલા મહાપુરુષનાં દર્શનની તક મળશે કે કેમ એજ જાણસા હતી.
તેઓ હિન્દુસ્તાન આવે છે એવી ખબર મળતાં સર્વને એવી ઉર્મી ઉદભવી હશે. તે નર-
રત્નના જીવનમાં આટલી મધુરતા, સત્ય અને ન્યાય માટે બદાદુરી છે-પ્રાણ પણ અર્પ-
વાનો જેનો મત્ર છે એવા મેરૂ સમાન ગળવાન અને બદાદુર વીર ત્યારે દેશબંધુને મળે છે
ત્યારે કુસુમ સરખા કોમળ હૃદયના જણાય છે એ જોઈ હું કદી શકતો નથી કે, એ તે
કોઈ સાદા માણસ છે કે, મહાત્મા છે કે દૈવી વિભુતિઓની જે વાતો સાંભળીએ છીએ તે
કોઈમાંના છે ? ભરૂચમાં કેળવણી પરિષદનું કામ કરી રહ્યા પછી, “પ્રાણસમાન બંધુઓ”
એવા જે શબ્દો કાને પડ્યા હતા તે કોઈ સ્ત્રી પુરૂષ કદી નહિ ભુલશે. ગુજરાતના શહે-
રીઓ તે શબ્દોનો ભાવ સમજે અને તે હમેશને માટે સિદ્ધ કરી આપેને મહાત્મા ગાંધી-
જીના અંતરને શાંતિ આપે તોજ તેમનો ઉપકાર માનવાની આ દરખાસ્ત સાર્થક ગણાશે.
ઉપકારની વાત તેમનું દીલ હયમથાવી મુકે છે અને હું એક જાળક સમાન છું તે તેમનો
ઉપકાર માનતાં વિશેષ શું કહી શકું ? ધણાએ પોતાના દીલની લાગણીઓ છુપાવી રહ્યા
છે તેમને પોતાના જીવનની રોશનીમાંથી એક નાનો દીપક પ્રકટાવવાની તેઓ રજ આપશે
એવી હું આશા રાખું છું.

સ્વામત મંડળના મંત્રી રા. વામન સીતારામ મુકાદમે જણાવ્યું કે, આ
પરિષદમાં સડએ માતૃભાષામાં બોલવું એવો દરાવ છે. મારી માતૃભાષા મરાઠી છે જતાં
હું ગુજરાતીમાં બોલી એ નિયમનો ભંગ કરું છું તે માટે હું માફી માગું છું. જીવનમાં
એક ધડી એવી આવે છે કે તે અત્યંત આનંદની ગણાય. મારા જીવનમાં આ પળને હું
તેવીજ સમજું છું. હું જે દરાવને ટેકો આપું છું ને અત્યંત મહત્વનો છે. ભુંડું કરનારનો

